

UNIVERZITA PALACKÉHO OLMOUC
FILOSOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTORIE

Děti a dětství v literatuře doby římské

Od 3. st. př. n. l. po 2. st. n. l.

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vypracovala: Bc. Tereza Antořovská

Vedoucí práce: PhDr. Ivana Koucká

Olomouc 2014

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Dítě a dětství ve starověkém Římě“
vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci

Podpis:

Poděkování:

Chtěla bych tímto poděkovat vedoucí diplomové práce, PhDr. Ivaně Koucké, za vstřícnost, trpělivé vedení a laskavé vedení a cenné rady při tvorbě této práce.

Obsah:

Obsah:	4
Úvod	5
I. <i>Dětství ve světě římské poezie</i>	11
II. <i>Obraz dětství v satirické literatuře</i>	27
III. <i>Svědectví z divadelní scény</i>	43
IV. <i>Korespondence jako pramen k dějinám dětství</i>	55
V. <i>Dětství v rovině praktické filosofie</i>	67
VI. <i>„Pars Historiae, pars Vitae“</i>	87
VII. <i>Nauková literatura a řečnictví</i>	106
VIII. <i>Novozákonní texty o dětství</i>	123
Závěr.....	137
Seznam pramenů a literatury	142
<i>Prameny:</i>	142
<i>Literatura:</i>	153
Resumé	158
Summary:	160
Anotace.....	162
Annotation:	162

Úvod

Cíle a struktura práce

Římská literatura patří k bohatým pramenům pro poznání antického světa a antické společnosti. Nicméně pokud jde o její využití, ráda bych nejprve, ještě než přikročím k vlastnímu vymezení této práce, upozornila na nutnost uvědomit si několik základních, obecných omezení, které při studiu tématu dětství na základě literární tvorby vyvstávají a které výrazně ovlivňují možnosti získaných informací a závěrů bádání, neboť právě existence těchto „limitů“ římské literatury jako historického pramene byla jednou z motivací pro sepsání této práce.

K těmto omezením patří na prvním místě skutečnost, že se z celkového objemu antického psaného slova dochoval v podstatě zlomek (sice pravda poněkud rozsáhlejší, pokud budeme mluvit o reálných možnostech zpracování v rámci magisterského studia, přesto „zlomek“), navíc z části ovlivněný selekcí v následujících staletích. Dále jde také o vlastní povahovou a obsahovou stránku dochovaných literárních pramenů. Římská literatura je především literatura psaná muži pro muže, navíc předpokládající vzdělání vyšší úrovně, kterého se mohlo dostat pouze dobře finančně zajištěným jedincům. Literatura tedy odráží pohled špiček antického světa, intelektuálních elit. Zprostředkovává názory jednotlivých autorů, které ale nemusí nutně znamenat „obecný trend.“ Krom toho s výjimkou práce *Institutio oratoria*, jejímž autorem je Quintilianus, a spisku *De liberis educandis*, dříve připisovaného Plutarchovi, které můžeme označit za „praktické návody“ zabývající se výchovou a vzděláním dětí společenských elit, nevěnují římscí autoři tématu dítěte a dětství bližší pozornost, a pokud, pak poskytují především náhled na aristokratického potomka, zejména mužského pohlaví, coby budoucího občana a dědice rodinného jména, majetku a tradice. V neposlední řadě (ale ne nejméně důležitá) tu je také skutečnost literárních motivů a pravidel (formy a obsahu), jimiž se vyznačuje určitý typ literatury a také funkce díla, které je potřeba znát a zohledňovat, abychom mohli plně využít potenciál, jež literatura jako zdroj informací nabízí.

Ačkoli je zde římská literatura zajímavým, využitelným a velmi přínosným pramenem, neboť poskytuje alespoň částečně možnost nahlédnout do představ Římanů o rodinném životě, o dětech a o dětství, které z právního hlediska představují podřízenou složku domácnosti zcela závislou na rozhodnutí hlavy rodiny (*pater familias*), výše zmiňované

faktory znemožňují ve studiu otázky dětství zcela generalizovat, a nelze na základě studia římské literatury vytvářet jednoznačné závěry ve snaze přiblížit „jaké bylo dětství v době 3. stol. př. n. l. po 2. stol. n. l.,“ tedy v období, které tato práce pokrývá. Tato etapa římských dějin představuje dobu řady změn (politických, hospodářských, kulturních i společenských), které provázely formování, vznik a následný vrchol moci a rozkvětu „světovládného“ impéria, které vzniklo z původního městského státu. Na konci tohoto období se ale začínají projevovat první známky krize, jež se plně rozvine až v 3. stol. n. l. Podobně i římská literatura, jež teprve v polovině 3. stol. podniká své první krůčky, které má dle tradice „na svědomí“ uvedení první římské divadelní hry Livia Andronica (240 př. Kr.), prožívá ve sledovaném období svůj rozmach a vrchol, jenž je spatřován v tvorbě doby Augustovy. Ve 2. stol. n. l. pak literatura počíná vstupovat do období svého postupného úpadku.

Cílem této práce, jež byla nazvána „Děti a dětství v literatuře doby římské,“ není tedy postihnout, jaké „bylo“ dětství, jak se žilo dětem v tehdejší době, ale jak byla tato epocha lidského života a její „představitelé“ viděni a vnímáni. Jaké představy byly spojovány s dětmi a dětstvím? V jakém kontextu nám zanechávají autoři dobové literatury zprávy o dětech a dětství a jak s tímto motivem pracují? Vzhledem k výše uvedené skutečnosti, že motiv dítěte představuje pouze okrajové téma antické literatury, podepisují se funkce a normy, charakteristické pro určitý typ literatury i na zachycení a „zobrazení“ dětství? Pokud ano, v jakých ohledech se projevují?

S využitím řady dochovaných děl z literární produkce římského světa jako historického pramene bych se v této práci, nazvané „Obraz dítěte a dětství v literatuře doby římské,“ chtěla pokusit nastínit obraz dítěte a dětství v římské společnosti, jež nám poskytuje tento druh pramene, což představuje tematiku, které v rámci českého bádání o dějinách starověku nebyla dosud věnována pozornost. Osm jednotlivých kapitol této práce se zaměřuje na zkoumání otázky, jak je dětství „prezentováno“ v určitém typu literatury, jenž je reprezentován svými „hlavními“ a „nejvýznačnějšími“ představiteli a jejich díly. Základní struktura kapitol je společná: každá jednotlivá kapitola se zabývá konkrétním literárním žánrem jako historickým pramenem k tematice dětství, obsahuje stručné přiblížení jednotlivých autorů a jejich děl, které následuje vlastní rozbor těchto pramenů v souvislosti se stanovenými otázkami. Jaký obraz dětství můžeme tedy vysledovat v poezii, satíře, dramatu, filosofii, korespondenci, historických a naučných pojednáních? A jaký poskytují novozákonní texty, jejichž zahrnutí přináší alespoň v základní rovině otázku, zda se odlišuje pohanské vnímání dítěte od křesťanského.

Součástí práce je tedy i kapitola vztahující se ke zkoumání „motivů“ dětství v textech Nového zákona, který nepředstavuje „římskou“ literaturu jako takovou (psány v řečtině, s výjimkou Pavla nemůžeme říct, že by se jednalo o řecky píšící římské občany),¹ nicméně vzhledem ke zrodu a postupnému rozmachu křesťanského hnutí ve sledovaném období a jeho následné roli v dějinách, nelze otázku přístupu křesťanů k dětem a dětství zcela opomíjet. Jakkoliv vytváření kánonu bylo zdoluhavým procesem, který se ke konci 2. stol. n. l. nacházel spíše na počátku, než na konci své cesty, představují novozákonní texty základní (i když samozřejmě ne jediné) a (z hlediska typu literatury a co do obsahu a funkce žánru) specifické texty pro pochopení křesťanského učení, které je potřeba zohlednit při zkoumání otázky vidění a vnímání dětství v křesťanských rodinách a komunitách, neboť tato problematika patří v rámci historiografie antického dětství v současnosti k těm méně zpracovaným, ve srovnání s množstvím zahraniční literatury a zájmu, které se těší římský pohanský svět.

Každý typ literatury má svá pravidla, která je potřeba zohledňovat, pokud s nimi pracujeme jako s historickými prameny. Vzhledem k možnostem dochovaných pramenů nikdy nebude naše poznání o přístupu k dětem v římském světě zcela kompletní, a bude odpovídat zejm. představám tehdejších elitních vrstev. Rozborem těchto literárních pramenů, jež vychází ze studia dostupných českých a anglických překladů dochovaných děl v co možná nejširší komparaci s latinskými originály, jež jsou k dispozici v řadě internetových databází (viz seznam literatury), se pokusíme sestavit alespoň část této nekompletní skládačky pomocí dílčích obrazů dětství v jednotlivém typu literatury.

Historiografie na téma dětství v antickém Římě

Ačkoli je téma dítěte a dětství v antickém světě v zahraniční odborné literatuře zpracované poměrně detailně, na základě studia nejen římské literatury a práva, ale i nápisů, umění a archeologických nálezů, jak v řadě monografií, tak sbornících nebo článkách, z pohledu historického, společenského, kulturního i demografického, v české historiografii je mu bohužel věnována pramalá pozornost a nebylo zatím blíže zpracováno. Pokud nepočítám svoji bakalářskou práci, která mě přivedla k tomuto tématu, dopátráme se v české odborné literatuře jen okrajového zpracování témat spojených s životem antických rodin. Obecné shrnující informace, často staršího data (s výjimkou Lisového) a někdy ještě obsahující

¹ Důvod, proč je součástí názvu „literatura doby římské“ a ne „římská literatura.“

zahraničním výzkumem již vyvrácené mýty, poskytují pouze příručky římských reálií.² Z konkrétních témat lze nalézt základní zpracování témat výchovy a vzdělání v rámci pedagogicky zaměřených prací a učebnic,³ které v našem výčtu můžeme doplnit o několik právnicky zaměřených prací, které se věnují spíše rodině jako celku, případně otcovské pravomoci nad dítětem.⁴

Pokud jde o zahraniční literaturu, výzkumy k tématu dětství se začínají objevovat od 60. let 20. stol. Diskuse o dětství obecně byla započata prací Philipa Ariése (*Centuries of Childhood*, 1960), který se ale nevěnoval cíleně antickému období.⁵ První prací, která zahrnovala otázku dětství ve starověku, byla práce W. K. Laceyho *The Family in Classical Greece* (1968).⁶ K prvním a nejdůležitějším autorům, kteří se zabývali otázkou rodiny a dětství v antickém Římě, patřila zejména Beryl Rawson, která upozornila na vědomí římské společnosti o specifčnosti dětství coby etapy lidského života a jejíž přínos též zahrnuje poukázání na důležitost využití pramenů epigrafické povahy v rámci studia tohoto tématu. Její dlouholetý výzkum přinesl řadu důležitých dílčích studií i souhrnných monografií.⁷

Do poloviny 80. let se problematika dětství objevuje převážně v okruhu prací zabývajících se studiem rodiny a rodinného života v antické společnosti. V této době se začíná vyčleňovat studium dětství jako samostatný okruh bádání (opět je zde důležitá práce B. Rawson).⁸ Od 90. let se výzkum začal prohlubovat a diferencovat – přistoupily otázky demografické či studium postavení a role dítěte, jeho vnímání v rodině a společnosti a vzájemných vztahů. Zájem se projevuje i na poli zkoumání výchovy a vzdělávání dětí, výživy a zdraví, práce, násilí, existence či neexistence změn přístupu dospělých k dětem atd. Spolu s rostoucím počtem oblastí výzkumů a možných přístupů k problematice dětství je

² Např.: Lisový, I.: *Antické reálie I.: Rodina, stravování, obydlí*. Ostrava. 2007; Kubelka, V.: *Římské reálie*. 4. vyd. Prostějov 1927; Hošek, R. – Marek, V.: *Řím Marca Aurelia*. Praha 1990; Groh, V.: *Život v antickém Římě*. Praha 1972.

³ Např.: Kuklica, P.: *Výchova a vzdělávání v starom Ríme*: Pedagogická Revue 6, 1992 str. 455 - 469; Effenberg, K.: O rodině. *Právní rádce*. 5, 1-3, 1997 str. 55, 58, 56; Cipro, M.: *Prameny výchovy: encyklopedie: galerie světových pedagogů. Od starověku k osvícenství*. Praha 2002; Hábl, J. - Janiš, K.: *Přehled dějin pedagogiky*. Hradec Králové 2010; Vacinová, T.: *Dějiny vzdělávání od antiky po Komenského*. Praha 2009; Somr, M.: *Kapitoly z dějin filozoficko-pedagogického myšlení*. České Budějovice 2009.

⁴ Např. Vrana, V.: *Matrimonium v římskom práve: vývoj manželského práva od najstarších čias do Justiniána*. Košice 2001; Skřejpek, M.: *Moc bez hranic? (Právo otce římské rodiny nad životem a smrtí)*. Právní rozhledy 15, 2005 str. 549 - 557; Brtko, R. (ed.): *Římská rodina v sociálních a právních vztáchoch*. Bratislava 2007; Antalová, B.: *Ius vitae necisque a zásahy zákonodárce do jeho aplikácie*. In: *Notitiae novae Facultis iuridicae Universitatis Matthiae Beli Nesolii*. Bánská Bystrica 2002 str. 8-11.

⁵ Aasgaard, R.: *Children in Antiquity and Early Christianity: Research, History and Central Issues*. Familia 33/2006 str. 26.

⁶ Aasgaard, R.: *Children in Antiquity and Early Chritianity: Research History and Central Issues*. In: Familia 33/2006 str. 26.

⁷ Např. Rawson, B.: *Children and childhood in Roman Italy*. 2.vyd. Oxford 2009, Rawson, B.: *Representations of Roman Children and Childhood*. Antichthon 31, 1997 str. 74-95.

⁸ Např.: Rawson, B. (ed.): *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*. Oxford 1991.

rozšiřována také pramenná základna, z níž mohou badatelé čerpat. K původně nejvíce využívaným literárním pramenům jsou přibírány prameny epigrafické, archeologické či písemné prameny neliterární povahy jako právní dokumenty. Počíná se brát ohled na regionální kulturní a společenská specifika, na „zvláštní“ kategorie obyvatel, jako jsou otroci, a rozbíhá se též do té doby opomíjený výzkum rodinného života a dětství u raných křesťanů. Jsou bořeny některé starší mýty, jako například rituální přijetí dítěte do rodiny zdvižením ze země, představy o tuhé domácí diktatuře otce, lhostejnosti rodičů ke svým dětem a nerozlišování dětství jako specifického období lidského života.⁹

Z řady badatelů uvedme dále např. Suzanne Dixon, autorku, jejíž práce sumarizovala dosavadní poznatky v bádání na téma římské rodiny¹⁰ a která vnesla do studia římského rodinného života hlubší zpracování tématu žen, dívek a matek,¹¹ Keitha R. Bradleyho a Thomase Wiedmana, věnující se nejen římské rodině, ale i tématu otroctví a otrokům v římské společnosti i rodině,¹² Susan Treggiari, zaměřující se na ženy v římské společnosti a manželství,¹³ E. Eyebena, který svou pozornost zaměřil na problematiku rodinného plánování či studium období mládí jako specifické etapy lidského života.¹⁴ V rámci demografických studií, zaměřených na témata úmrtnosti, porodnosti i průměrného věku vstupu do manželství, pak nelze opominout přínos Waltera Scheidela,¹⁵ z prací společensko-ekonomicky zaměřených pak Richarda Sallera, který nabízí vhled do právně-ekonomických vztahů v rodině.¹⁶ K nejnovějším pracím patří komplexní na děti jako „outsidery společnosti“ tematicky zaměřená monografie Chrisitan Laese, který se specializuje na společenské a kulturní dějiny a studium nápisů,¹⁷ a tematicky rozsáhlý sborník *A Companion to families in the Greek and Roman World*, jehož editorkou je Beryl Rawson.

⁹ Aasgaard, R.: *Children in Antiquity and Early Christianity: Research History and Central Issues*. Familia 33, 2006 str. 23-46.

¹⁰ Dixon, S.: *The Roman Family*. Baltimore 1992.

¹¹ Například: Dixon, S.: *Exemplary housewife or luxurious slut? Cultural representations of women in the Roman economy* In: F. McHardy – E. Marsahll (ed.): *Women's influence on classical civilisation*. London 2004 str. 56-74; Dixon, S.: *The Roman Mother*. London 1988.

¹² Například: Wiedemann, T.: *Adults and Children in the Roman Empire*. London 1989; Bradley, K. R.: *Slaves and masters in the Roman Empire*. New York 1987; Bradley, K. R.: *Discovering the Roman Family. Studies in Roman Social History*. New York 1991.

¹³ Například: Treggiari, S.: *Lower Class Women in the Roman Economy*. Florilegium 1, 1979 str. 65-86. Treggiari, S. M.: *Consent to the Roman Marriage some Aspects of Law and Reality*. Classical Views 26, 1982 str. 34-44.

¹⁴ Eyben, E.: *Family Planning in Graeco-Roman Antiquity*. Ancient Society. 11, 1980 str. 5-82, Eyben, E.: *Restless Youth in Ancient Rome*. 2.vyd. London 1993.

¹⁵ Například: Scheidel, W.: *Growing up fatherless in antiquity. The demographic background*. Stanford University 2006; Scheidel, W.: *Roman funerary commemoration and the age at first marriage*. Stanford University 2005.

¹⁶ Saller, R. P.: *Patriarchy, property and death in the Roman Family*. Cambridge 1994.

¹⁷ Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011.

Pokud jde o autory zabývající se rodinným životem a dětstvím v raném křesťanství, je třeba zmínit sborník vydaný pod autory Balch, L. D. a Osiek, C., který nabízí základní vhled do fungování rodin v raně-křesťanské společnosti.¹⁸ K nejdůležitějším a nejkomplexnějším zpracováním patří monografie O. M. Bakke,¹⁹ která zpracovává základní tematické otázky spojené s dětstvím v křesťanském světě od textů Nového zákona po díla sv. Augustina. Pro příklad uveďme také práci Marcii J. Bunge, primárně se zabývající dětmi a dětstvím v náboženství (včetně antického křesťanství), a rozsáhlý sborník *The Child in the Bible*, jehož je editorkou a který nabízí řadu esejí zpracovávajících biblické texty v historickém i teologickém kontextu.²⁰

Ještě bych také ráda uvedla velmi inspirativní článek Marka Goldena publikovaný ve sborníku *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Golden zde poukazuje na omezenost dochovaných pramenů, na jejich hranice, a tím pádem i na omezené možnosti celkového poznání. K podtržení této myšlenky užívá úvahy (provázené „praktickým“ příkladem), v níž se zamýšlí nad tím, jak by případní badatelé budoucích generací mohli smýšlet o tom, jakým způsobem my dnes vnímáme otázku dětí ve společnosti a rodině nebo problematiku péče o potomstvo, na základě jen určitého typu mála dochovaných pramenů.²¹

¹⁸ Balch, L. D. - Osiek, C. (ed.): *Early Christian Families in Context: an Disciplinary Dialouge*. Cambridge 2003.

¹⁹ Bakke, O. M.. *When children become people? The Birth of Childhood in Early Christianity*. Mineapolis 2005. K podobně komplexně zaměřeným pracím patří i společná práce Horn,-Martens, J. W: „*Let the Little Children come to me. Childhood and children in Early Christianity*“. Washington 2009.

²⁰ Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008.

²¹ Golden, M.: *Other people's children* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Malden 2011 str. 262-275.

I. *Dětství ve světě římské poezie*

Římská poezie je velmi různorodá a bohatá co se týče autorů, námětů, motivů, forem i vlastních poetických žánrů, přičemž mnohdy může docházet k jejich prolínání, neb poetickou formou se mohli Římané snažit vyjádřit milostné city, oslavit přítele, císaře či Řím, pranýřovat nepřátele, vysmívat se konkrétním jednotlivcům či literárním typům, utěšit smutek, rozveselit dav, vzývat bohy, poučovat a informovat, vyprávět příběh, reálný i mytologický a mnoho dalších možností. Pro rozbor tedy máme k dispozici značně různorodou směsici poetických žánrů – epiku, milostné elegie, oslavné nebo svatební písně, příležitostné či didaktické básně,... Při přístupu k těmto pramenům se samozřejmě musí brát ohled na funkci daného převládajícího žánru v konkrétním díle, nicméně zcela tyto jednotlivé žánry od sebe oddělovat v souvislosti se zkoumáním otázky, jak v poetické tvorbě figurují děti, by vedlo pouze k roztržitésti, navíc by takové detailní²² rozčleňování nebylo dost dobře možné i z několika dalších důvodů: ne všechny básně lze totiž jednoznačně „zaškatulkovat“, neboť antičtí autoři se nevyhýbali ani básnickým experimentům a mohlo docházet také k míchání jednotlivých žánrů a forem. Kromě toho i v poezii platí to, co v celé římské literatuře: ve vši bohatosti témat, které zde najdeme, dítě nestojí v centru pozornosti básníků, ale objevuje se jako zcela okrajové téma. Někdy může být dítě zmíněno „jen mezi řádky“, jindy se může jednat o účinný, záměrný motiv, který má v daném díle své místo a svůj efekt.

Římská poezie z raného období literární tvorby se nám bohužel dochovala v naprosté troskovitosti, často jen prostřednictvím citací jiných autorů. Rozvíjí se od konce třetího století, pod domácími i řeckými vlivy, ale tyto dochované střepy o dětství mlčí²³ a bohužel často osamocené verše bez širšího kontextu by pro historické bádání sotva měly jakou výpovědní hodnotu. Vzhledem ke stavu dochování nelze tvrdit, že by se v období prvních kroků latinské poezie nenašly motivy přímo či nepřímo spojené s dětstvím. Nicméně o jejich přítomnosti či nepřítomnosti je možné pouze spekulovat na základě funkce a cílů literatury v daném období, což by naznačovalo ještě větší okrajovost těchto motivů, neboť raná literatura se soustředí spíše na občanské povinnosti, ctnosti a stát než na rodinný život, jehož

²² K tak detailnímu rozboru by navíc byla za potřebí i hlubší znalost řeckých básnických vzorů, v nichž jednotliví autoři často nacházeli svůj tvůrčí vzor a inspiraci.

²³ Jedná se např. o básnickou tvorbu Ennia (239 – 169 př. Kr.; K. Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 102-105; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 80-90; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 30-34, 40-43) či Naevia (264 – 241 př. Kr.; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 93-94; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 52-56, Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 30-31, 39-41).

akcentování se v literatuře projevuje až s rostoucím odlivem zájmu občanů o záležitosti státu, rodícím se s jejich faktickou nemožností aktivního zásahu do jeho záležitostí.

Na otázku dětství se na poezii jako pramen můžeme obrátit až k období 1. stol. př. n. l. - k období startujícímu proměnu římského státu a společnosti, včetně rozkladu jejího starého hodnotového systému.

Prvním básníkem, který může vydat svědectví o dětství a představách s ním se pojícím, je Titus Lucretius Carus, básník působící v 1. pol. 1. stol. př. n. l. Filosofický charakter jeho díla ho poněkud vyčleňuje z řady dalších rozebíraných básníků. Je autorem rozsáhlé didaktické básně *De rerum natura*, jež je didaktickým a popularizujícím výkladem přírodní epikurejské filosofie, která je schopna dle Lucretia, vyvést člověka z jeho „mravní bídy.“²⁴ Lucretius seznamuje čtenáře s atomistickou filosofií, s tvrzením o smrtelnosti duše, s představami o vývoji světa a lidstva a roli bohů, s morálními hodnotami, jež považuje za správné.²⁵

Ve stejném období tvoří své dílo Gaius Vallerius Catullus, hravý básník, jenž pro svou tvorbu rozličného charakteru čerpal náměty z každodenního života. Přes snahu vzbudit v čtenáři dojem bezprostřednosti básní se jedná o poezii sepsanou promyšleně a podléhající (jako ostatně většina básnické tvorby) tradicím i měnícím se požadavkům své doby, k nimž patří i ono zaměření na osobní život. Nalezneme u něj zejména témata lásky a jiných citů (nenávisti, výsměchu), běžného života – i rodinného, objevuje se i vyzvedávání tradičních hodnot a ctností.²⁶

Do tvorby další generace básníků, tvořící v Augustovském období, tedy v době zrodu císařství, které aktivně využívá literární (nejen) básnickou produkci k podpoře svých cílů (k nimž patří mimo jiné obnova tradiční morálky a rodinného života narušených v předešlé etapě římských dějin) a své autority a obrací pozornost běžného občana na soukromý život (případně veřejné záležitosti svého města), spadají zásadní díla antické básnické tvorby, jejichž vliv přetrval celá staletí. Právě v tomto období sepisují pod patronací nejvyšších kruhů (zejména Maecenata i Augusta osobně) svá díla více či méně angažovaní,²⁷ největší římští

²⁴ Lucretius Carus, Titus: *O přírodě*. 2.vyd. Praha 1971 str. 8.

²⁵ 90. l – 50 l. 1. stol. př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 157-173; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4. vyd. Brno 1991 str. 141-144; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 46-52.

²⁶ Přibližně 87-55 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 148-156; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 147-149; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 94-101.

²⁷ Angažovaný básník, učitel pravdy patří do augustovského ideálu prospěšného básníka a jeho aktivního básnického poslání, který je v souladu s oficiální ideologií boje proti přepychu, nevázanosti, úpadku manželství,

básníci, jejichž literární skvosty zastihují produkci dalšího období, stříbrného věku 1. století n. l. a samozřejmě i počínající úpadkové tvorby během 2. století, v němž působí řada básníků menšího charakteru a významu, z nichž do popředí vystupuje především „manýrista“ Statius.

Ale vraťme se k tvorbě „zlatého věku“ a připomeňme si velikány římské poezie. Publius Vergilius Maro je autorem, z jehož pera pochází nejslavnější římský epos Aeneis, zachycující příběhy mytického předka Římanů Aenea od pádu Troje po usazení se v italském Latii a zabití Turna, jeho oponenta. V tomto díle, které je oslavou Říma, se mytologické představy prolínají s realitou odrazu požadavků a přání tehdejší římské společnosti, zejména oficiálního Augustova politického programu, jež zahrnovaly ideu míru a obnovené morálky. Ty jsou ostatně reflektovány i v jeho dalších dílech – Bucolikách, pastýřských zpěvech, a Gerogikách, didaktické básni věnované rolnictví, sadařství, chovu dobytka; obě poněkud idealizují prostý venkovský způsob života.²⁸

Quintus Horatius Flaccus byl básníkem, jemuž se dostalo dobrého vzdělání přes skromný původ jeho otce, který byl propuštěncem. Je tradičně spojovaný s ideou „zlaté střední cesty“, s umírněností, shovívavostí a lidskostí, citovým odstupem, hledáním moudrosti, epikurejským vlivem a (snad) upřímným, ne servilním vztahem k Augustovi a jeho režimu. Jeho poezie má ovšem značně barvitý charakter, daný i jeho experimentováním.²⁹ Objevuje se u něj politicky zbarvená, občanská (ale nikoli cíleně propagandistická) lyrika, meditativní, reflexivní poezie, moralizující a útočná (na obecné typy jako čarodějnice, lichvář), milostná lyrika s odstupem od vášní, hymny... V Horatiově díle nalezneme rozličná, pestrá témata, vycházející ze života i imaginární či stylizované situace.³⁰

Tibullus a Propertius se proslavili coby autoři milostných elegií. Albius Tibullus ve svých elegiích³¹ opěvuje klidný venkovský život. Prostý, idealizovaný a stylizovaný venkov představuje únikový svět, do nějž se může v představách uchýlit. Oslavuje tradiční hodnoty,

což vede k diskusi o „upřímnost“ autorů jako (Vergilius či Horatius), (Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 247).

²⁸ 70-19 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 254-277; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 210-228; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 132-153.

²⁹ Např. vtisknutí básnické formy listu, žánru, majícím znaky „dopisu“, který umožňoval jiné, důvěrnější pojetí nahlížených témat (než které umožňovala „klasická“ poezie), obracením se na konkrétního, „přítomného“ adresáta, (byť tyto listy nesloužily jako skutečná korespondence a mohly být snad zasílány „adresátům“ jako literární dedikace (Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 171-172; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 296-300).

³⁰ 65-8př.Kr.; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 154-172; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 278-301; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 229-238

³¹ Ovšem je nutno připomenout, že ne všechny básně dochované ve sbírce „Corpus Tibullianum“ lze skutečně přičíst tomuto autorovi, některé lze přičíst jistému Lygdamovi, u jiných je autor neznámý.

zejména vytoužený a potřebný mír.³² V díle Sexta Propertia převažují milostné elegie, v nichž se básník stává otrokem své lásky a je nucen čelit realitě lásky, jež má daleko od ideálu, obsaženém v láskách mytického světa, do něhož se utíká. Ovšem zejména v pozdějších knihách tyto elegie postupně ustupují a objevují se rozličná témata, spojená zejména s občanskou elegií a projevující silnější vliv augustovského režimu – zatímco dříve tradiční hodnoty a rodinný život odmítal, nyní je přijímá i oslavuje.³³

Publius Ovidius Naso bývá označován jako „básník lásky“, neboť ta je hlavním motivem, hlavním citem řady jeho děl – Lásky (Amores), Umění milovat (Ars Amatoria), Jak léčit lásku (Remedia Amoris). Láska, i když nešťastná, je také důležitým motivem v Heroides, díle, kde „polidštěné“ bájně hrdinky jako Penelopé či Médeia promlouvají (zejména o tom, co prožívají) ve zdánlivých básnických, rozjímavých dopisech ke svým druhům, od nichž jsou odloučeny. Ovidius ale není jen básník lásky. Jeho dílo zahrnuje i jiné než milostné elegie – Tristia, a Epistulae ex Ponto jsou dojemnými citovými výlevy básníka žijícího ve vyhnanství a toužícím po návratu. Metamorphoses zpracovávají řadu mytologických příběhů počínaje vznikem světa po osud Caesara a nelze nezpomenout ani nedokončené Fasti, kde v básnické formě pojednává o římských tradicích a svátcích v průběhu kalendářního roku.³⁴

Reprezentantem stříbrného věku je Publius Papinius Statius, označovaný někdy jako „manýrista“. Je autorem jak lyrické, tak epické poezie. V epické se jedná o cyklus Thebais zpracovávající mytickou tematiku thébského okruhu (osudy Oidipa a sedmi proti Thébám, bratrovražedné války) a také o nedokončenou Achileis, vyprávějící osud hrdinného Achillea. Důležitá je ale pro nás zejména sbírka Silvae obsahující básně na rozličná, „příležitostná“ témata, jako svatební píseň, báseň k narozeninám či útěšné básně... Tato sbírka odkrývá pohled na obraz, emoce, hodnoty a vkus vyšších vrstev flaviovského období, libujících si v určité teatrálnosti poezie a silných sentimentálních emocích.³⁵

V poezii lze spatřovat jak názory jednotlivých básníků, i když ty mohou být zahalené oficiální formou, literární fikcí či řeckými vzory a snahou vypořádat se s vkusem a očekáváním svého publika, tak právě ony představy a nároky společnosti, pro kterou tvoří,

³² Umírá 19 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 306-311; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 239-240; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 177-181.

³³ 49/74-16 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 312-317; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 240-242; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 181-186.

³⁴ 43př. Kr.- 17/18 n .l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 318 – 335; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 242-258; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 188-205.

³⁵ 40/50 – 96 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 428-433; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 289-292; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 280-283.

odraz jejího uvažování, životních hodnot i zkušeností. V případě básníků se jedná o vzdělanou, elitní společnost, v jejíchž kruzích se oni sami pohybují, z nichž většinou sami pocházejí a na kterou především se vztahuje výpovědní hodnota poezie.

Přes okrajovost tématu dětství je však poezie stále důležitým historickým pramenem pro jeho zkoumání, ovšem čtení mezi řádky, důležité u každého pramene, zvláště u tak okrajových témat, zde může být ztíženo metaforami či alegoriemi, idealizací a výraznou literární fikcí, psaním pro efekt, nesprávným vyložením básníkovy záměru, snad více než u ostatních typů literatury.

Je vůbec možné získat si o dětství obrázek na základě takového pramene, který reflektuje svoji dobu především skrze literární fikci?

Poezie je druh literatury, pro niž je typické hojné využití obrazových přirovnání. V případě antické poezie bychom si též měli uvědomit, že se jedná o pečlivě promyšlené verše, nikoli spontánní básnickou tvorbu, byť se někteří básníci tento dojem snaží vzbudit. A pokud se autoři „rozhodnou promluvit“ o dítěti, jedná se v řadě případů o cíleně zvolený motiv, jehož záměrem a nejčastějším účinkem by mělo být vyvolání emocí čtenáře, např. vyvolání soucitu či svědomí, sebezpytování i zamyšlení se.

Použití dítěte jako metafory se objevuje zřetelně v několika případech u Lucretia a to s cílem podepřít filosofická tvrzení a vytvořit jakýsi přesvědčovací argument a apel na čtenáře. V knize se třikrát opakují tytéž verše: „Jako když děti se bojí a lekají všeho/ za černé noci, tak my se děsíme za dne/věcí, kterých se netřeba bát o nic více/než představ, kterých se po tmě strachují děti.“³⁶ S dítětem je spojen strach, bázlivá a zbytečná ustrašenost. Dětský strach zde slouží jako poučení (i výtka) pro dospělé, kteří se zbytečně bojí i ve dne – a to o své majetky, o své postavení, o svůj život... Tento lidský strach je ale stejně tak zbytečný jako strach dětí. A navíc je špatný, neb právě strach vede lidi k nepravostem jako je chamtivost, závist či zrada přátel i rodiny. Příroda a rozum, filosofie, tohoto strachu zbavuje a může nás učinit lepšími lidmi. Jinými slovy – ve všech svých obavách se dospělí mnohdy chovají zbytečně dětinsky a jako dítě by se přece římský občan, rozumný člověk, rozhodně chovat neměl! Obzvláště když se s dětmi pojí takové vlastnosti jako nerozum, křehkost a

³⁶ Lucretius: *De rerum natura* 2.55-61, tytéž verše se opakují ještě ve třetí (3.87-90) a šesté knize (6.35-38); podobně nedostatek rozumu vede k další „typicky dětské“ vlastnosti, a tou je neprozíravost, oklamatelnost, která ovšem někdy může být dětem k dobru, neboť někdy je třeba dítě oklamat, aby mu mohl dospělý pomoci - například podat hořký lék, který by dítě jinak nevypilo, v poháru s okrajem pomazaným medem – sám sebe básník přirovnává k onomu léčiteli, který se dopouští této lsti na dítěti (čtenáři), aby to snáze přijalo lék (probíranou filosofii) (Lucretius: *De rerum natura* 4.11-17)

nepevnost těla i ducha, potřeba formování. Tyto dětské vlastnosti se též objevují v souvislosti s vyslovením filosofických závěrů a podtržení důkazů: skutečnost, že dětská mysl je křehká a musí být formována, musí teprve přijít k rozumu, je v Lucretiových očích jedním z argumentů, kterými vyvrací teorii o převtělování duše, pro skutečnost, že lidská duše je smrtelná – kdyby duše nezanikala, jen se převtělovala, proč by ztrácela rozum a moudrost z předešlého života? A jako je formována lidská mysl a tělo – postupně od dětství, tak se formuje lidská duše, a jak člověk stárne a chřadne, tak chřadne i duše, dokud nezemře.³⁷

Nedostatek rozumu, jenž patří k základní charakteristice dítěte, se objevuje i u Catulla, kde jeho přirovnání dospělého ke spícímu dvouletému dítěti, které samo má více rozumu než zmíněný muž, slouží jako insultace nerozumného a omezeného chování onoho jedince.³⁸ Horatius pak zase například v jedné z Epód s pomocí odhození motivu dětského pláče, strachu a bezbrannosti, dodává odvahy proti vyděrači a vzepření se mu, neb dětská ustrašenost a bezbrannost se nehodí do repertoáru vlastností dospělého občana.³⁹ Jako morální poučení či výtku pro dospělého slouží i přirovnání k dětské hře na krále:⁴⁰ „ty budeš králem, když dobře to vedeš ...-říkanka chlapců, jež žezlo udílí jen těm, co jednají správně.“ Na rozdíl od dospělých, u nichž často na prvním místě, pokud jde o kariérní postup, neplatí ctnosti a schopnosti, nýbrž peníze, jsou to v tomhle případě děti, kdo je rozumnější. Výjimečné⁴¹ je Ovidiovo přirovnání svých děl ke svým dětem, jež svěčuje v pečlivou ochranu svému příteli.⁴²

Tyto (a podobné) metafory poodhalují emoce a názory, představy (přínejmenším adresované) společnosti spojované s dětmi, jejich vidění dětského světa a typických vlastností, přisuzovaných dítěti, neboť básník bude jen těžko přirovnávat nebo podkládat svá tvrzení něčím, čemu by jeho současníci nerozuměli a s čím by se nemohli ztotožnit.

S dítětem se pojí vlastnosti, které odkazují na určitou úroveň jeho „méněcennosti“, nerovnosti“ ve společnosti dospělých, kde je tak dítě stavěno do určité role „outsidera“,“⁴³ což souvisí zejména s jeho asociováním dítěte jako nerozumného, „nehotového“ tvora, jehož tělesnou a zejména duševní křehkost je třeba řádně formovat⁴⁴ (pomocí výuky a rodičovských vzorů) a utvářet v budoucího občana. Tvora, který je díky této křehkosti, ustrašenosti,

³⁷ Lucretius: *De rerum natura* 3. 445-454, 759-768

³⁸ Catullus 17

³⁹ Horatius: *Epodi* 6

⁴⁰ Horatius. *Epistulae* 1.1

⁴¹ Curtius, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998 str. 150.

⁴² Ovidius: *Tristia* 3.15

⁴³ Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 284.

⁴⁴ Např.: Lucretius: *De rerum natura* 3.445-450, 5.225-230; Ovidius: *Ars amatoria* 1.11

bláhovosti, bezstarostnosti a bezbrannosti⁴⁵ závislý a jehož je potřebné chránit. Ovšem chránit dítě, chránit svou rodinu, je čestnou úlohou hlavy rodiny.⁴⁶

Nicméně častěji než s nerozumností je dítě v poezii spojováno s adjektivy jako „dulcis“ (sladký, roztomilý) „tener“ (jemný, křehký). Ve světě poezie je tak dítě často prezentováno jako roztomilý a hravý tvor,⁴⁷ který budí potěšení dospělého jedince a jeho shovívavost, který probouzí sentimentální city dospělých a „posiluje“ potřebu chránit vlastní potomstvo.⁴⁸ V Lucretiově líčení vývoje lidstva jsou to právě mezi jiným děti, jimž je připisováno „obměkčení drsné povahy rodičů,⁴⁹“ jež zpočátku panovala. Básník se může s pomocí motivu dítěte dovolávat vzbuzení čtenářova soucitu a dojetí.⁵⁰ Motiv je využíván například i Ovidiem v Žalozpěvech a Listech z Pontu, kdy barvitě, srdceryvně, místy až emočně přehnaně líčí své utrpení i utrpení své rodiny, které prožívá ve vyhnanství a jejichž prostřednictvím se snaží zapůsobit na své současníky i na samotného Augusta ve snaze jej obměkčit.⁵¹ V této své snaze dokonce využívá i motivu lítosti nad vzděláním, které mu jeho rodiče poskytli, neb to vedlo k jeho tvorbě a jeho nadání mířilo k současnému trestu; ovšem tato lítost je ryze účelová, neboť Ovidius byl na své vzdělání celkem hrdý.⁵²

Útlý dětský věk funguje i jako „citová páka“ dokonce na samotné bohy – když se Tibullus pokouší obměkčit Láry, domácí božstva, a vyprosit si jejich ochranu v boji, připomíná jim svá dětská léta a nevinné dětské hrátky u jejich oltáře.⁵³ Tato možnost působení dítěte na božstva má zřejmě co do činění s myšlenkou jejich rituální čistoty a nevinnosti, která patří k základním charakteristikám dětství a která je spojována s funkcí dětí především v náboženských rituálech, v nichž děti mohly i aktivně vystupovat.⁵⁴ Děti se aktivně účastnily veřejných oficiálních kultů zejména v pomocných rolích a při zpěvu hymnů. Catullus vyzývá „nedotčené“ a „neposkvrněné“ (tedy ty, které ještě nedosáhly pubertálního období) chlapce a

⁴⁵ Např.: Propertius 1.20; Lucretius 5.225-230; Horatius: *Epodi* 2

⁴⁶ Např. Horatius: *Carmina* 4.6, Lucretius: *De rerum natura* 5.978-1038

⁴⁷ Např. Ovidius: *Heriodes: Médeia* 12, *Amores* 3.10, *Fasti* 4.512; Propertius 1.20, 2.6; Horatius: *Epodi* 2; Statius: *Silvae* 4.5

⁴⁸ Římané zaujímal k vlastním dětem (občanským, legitimním) dosti ochranná postoje (coby budoucím generacím a nadějším vlastních rodin stejně jako státu; tyto se však nevztahovaly se dětské otroky či děti cizinců). Symboly těchto snah byla bulla, medailon udělovaný při narození, a toga praetexta, dětský oděv, které jasně označovaly svobodného, legitimního potomka a které měly sloužit k ochraně dítěte. Jak naznačuje Horatius v páté epódě (5.5-14), tyto snahy se ne vždy musely setkat s účinkem. V příběhu, jenž kritizuje čarodějnictví, bezbožné ženy týrají malého chlapce a chtějí jej usmrtit za účelem tvorby čarovného lektvaru. Nejsou obměkčeny ani jeho útlým dětstvím, ani to, že nosí togu pretextu, jej před krutým osudem neuchrání.

⁴⁹ Lucretius: *De rerum natura* V. 1013-1027

⁵⁰ Např. Horatius: *Carmina* 2.18, *Epodi* 2; Ovidius: *Metamorphoses* 6.313-381; Statius: *Thaebais* 3.114-168

⁵¹ Např. Ovidius: *Tristia* 1.2, 3.1, 2.1

⁵² Ovidius: *Epistulae ex Ponto* 3.7

⁵³ Tibullus 1.10.13-16

⁵⁴ Mantle, I. C.: *The Roles of children in roman religion. Greece & Rome* 49, 1, 2002 str. 85- 106.

dívky k pěnění Hymnu na počest Diany spojeným s prosbami o ochranu Říma, neb je pravděpodobnější, že jejich prosby vyslyší, protože bohové ocení jejich čistotu.⁵⁵ Horatiova Stoletní píseň, složená k příležitosti pořádání výročních stoletních her byla přímo sepsána pro sbor chlapců a dívek⁵⁶ a může být označena za „modlitbu“ k Apollónovi a Dianě za římský stát a jeho prosperitu. Chlapci a panny mají touto písní opěvovat bohy a prosit za podporu Augustových manželských zákonů, za obnovu a rozkvět i morální obrodu římského potomstva, které je budoucností Říma, za slávu Říma a jeho šťastnou budoucnost v hojnosti. Prosby chlapců a dívek budou božstvy snáze vyslyšeny.⁵⁷ V Aeneidě pak například vystupují děti v roli pomocníků – chlapci pomáhají s oběťmi a obsluhou při výročních děkovných slavnostech, jichž se hrdinové účastní.⁵⁸ Kromě účasti na oficiálních kultech⁵⁹ poezie naznačuje i účast mladého potomstva na domácím kultu a obětech domácím bohům.⁶⁰

Vedle možného cíleného užití dítěte jako metafory, které jsme uvedli výše, je v řadě básnických děl silně patrná rovina idealizace, zejména idealizace venkovského a rodinného života, jehož součástí jsou i děti. Tato idealizační rovina je ovlivňována myšlenkou a realitou úpadku mravů a návratem do světa minulosti nebo mýtu, ať jako úniku ze současnosti, nebo jako prvku komparace, „napomenutí“ současnosti, a u některých autorů je provázána s ideologií principátu a její podporou. Tato „poplatnost“ je nejpatrnější v případě Vergilia. Ten ve své idealizaci rolnického života a jeho výhod, které nabízí v porovnání s životem rozmařilosti a luxusu ve městě, který kazí lidskou morálku, podtrhuje důležitost rodinného života. Rolník coby čistý, čestný a poctivý člověk tradičních římských hodnot řádně pečuje o svoji rodinu, věnuje se jejímu zajištění svou čestnou, tvrdou, ale poctivou (ve Vergiliově podání „romantizovanou“) zemědělskou prací. Podporuje své „dulces“ (sladké, drahé děti) a vede je k římským ctnostem, k práci a skromnosti.⁶¹ Tento rolník je „vzorem“ pro řádného římského občana, protipólem rozmařilců a bezohledných mužů, jež žijí ve městech a dbají jen svých cílů, bez ohledu na svou rodinu.

⁵⁵ Catulus 34

⁵⁶ Ovšem nelze blíže určit, kterého věku, nicméně užití „virgines“ a „pueros“ (panny a chlapci může naznačovat, že šlo o ještě nedospělé děti.

⁵⁷ Horatius: *Carmen Saeculare*; Podobně i Horatius: *Carmina* 1.21; Statius: *Silvae* 1.4

⁵⁸ Vergilius: *Aeneis* 7.179-181

⁵⁹ Zmíněni např. v: Ovidius: *Amores* 3.13; Horatius: *Carmina* 4.1, 4.15

⁶⁰ Tibullus 1.10.24; Horatius: *Carmina* 6.15

⁶¹ Vergilius: *Georgica* 2.513-524, 2.458-474

Idealizace zašlých minulých časů, starořímských ctností a prostého, nezkaženého života v porovnání se současností hlásající harmonickou rodinu jako ideál se objevuje i u Tibulla⁶² či Horatia.⁶³

Oblíbeným „idylickým“ motivem je hlouček malých dětí hrající si v klíně matky, svou podobou na rodiče dokazující počestnost domu a naplnění manželského pouta, které je vyjádřením splnění povinnosti jak vůči Římu, který pro svou budoucnost potřebuje zdárné potomstvo,⁶⁴ tak vůči svému rodu a svým předkům, neboť potomek představuje především dědice, který svou existencí zajišťuje kontinuitu – kontinuitu rodového jména, památky i majetku, jejíž udržení bylo pro Římany velmi žádoucí, protože zajišťovalo nesmrtelnost rodu.⁶⁵ Nechme jako příklad promluvit Catulla: „V láskování si spějte vstříc,/ dítkám brzy pak dejte žít!/ není slušno, tak starý rod/ bez potomků by zůstal snad:/ dál vždy zmlazen ať vzkvétá!/ Ať již maličký Torquatus, /něžně zabořen v matčin klín,/ k otci vztahuje ručky své,/ sladce ať se mu směje vstříc,/ špoule líbezné rtíky!/ Věrný otcův to obraz buď/ ať ho poznává každý v něm, kdo jen Manlia viděl dřív; svou pak podobou jeho tvář/ cudnost matčinu hlásej!“⁶⁶

Legitimní dítě je tedy symbolem naděje,⁶⁷ kterou naplňuje své rodiče a prarodiče. Je nadějí na zajištění pokračování rodinného jména a majetku, který tak nepadne do rukou „supů“.68 Je nadějí na péči o rodiče v jejich stáří,⁶⁹ jehož metlou je samota a jehož pochmurnost „něžná žvatlající“ vnoučata naplňují radostí. „Nejedna zůstala neplodná v náruči mnohých, /až přišel konečně, jenž ji učinil matkou/ a řadou rozkošných dětí jí osladil život./ Nejedna muž, jemuž nemohla manželka rodit,/ sám z mnoha dětí, si našel přiměřenější,/ aby si mohl svou starobu obklopit dětmi.“⁷⁰ Podobně se o dětství jako zdroji radosti a podpory ve stáří vyjadřují i Catullus, Tibullus, Propertius či Statius.⁷¹

Dítě je tedy pro rodinu vykreslováno především jako dar, způsobující jí radost a zajišťující její budoucnost a možnost přinést rodině úspěch. V narozeninové básni, v níž Statius blahopřeje svému příteli k radostné události - narození třetího potomka, „předvídá“

⁶² Tibullus 1.5

⁶³ Horatius: *Carmina* 3.24, *Epodi* 2

⁶⁴ Ovidius: *Fasti*.1.531-536,615-616, 3.138, 244; Horatius: *Carmen Saeculare*; Statius: *Silvae* 4.8

⁶⁵ De Coulanges, F.: *Antická obec*. Praha 1998 str. 48-52.

⁶⁶ Catullus 61; svatební píseň věnovaná k příležitosti sňatku Manlia Torquata.

⁶⁷ Jako symbol naděje na lepší časy pro Řím, které přinese jeho dospělost, pak vystupuje záhadné dítě ve Vergiliově proslulé 4. Ekloze (*Bucolica* 4).

⁶⁸ Catullus 68

⁶⁹ Tato péče o staré rodiče je jakýmsi obligatorním morálním imperativem společnosti a povinností řádně vychovaného potomka.

⁷⁰ Lucretius: *De rerum natura* 4.1243-1248

⁷¹ Catullus 68, Tibullus 2.5, 1.5; Statius: *Silvae* 3.1, 4.7; *Propertius* 4.11

(jako součást modelu narozeninové básně) básník zářnou budoucnost dětí – děti přinesou rodině štěstí, ať synové, nebo dcery, neb synům je určeno vydobýt rodině slávu službou pro vlast, dcery pak prostřednictvím svého mateřství a vnoučat.⁷²

Ovšem že dítě nebylo vždy žádoucí, zejména pokud nebylo počato z manželského lože, svědčí Ovidiovy zmínky o uměle vyvolaném potratu jeho milenky Coriny, který podstoupila (bez jeho vědomí) a ke kterémužto činu se básník staví odmítavě a s opovržením. Své milence jej promíjí ze strachu o její život, neboť potrat byl v Římě legálně možnou (pokud nebyl proveden za zády otce v manželství v případě, kdy se mohlo jednat o jeho legitimního potomka a dědice),⁷³ ale nebezpečnou záležitostí. Jako kruté a hrozné a vzhledem k nebezpečnosti i lehkovážné chování označuje umělé vyhánění plodu (provedené jako mstu mužům za urážku žen) i Ovidius.⁷⁴

Nechtěné potomstvo ale není častým námětem poezie. Dítě je povětšinou „sladkou“ radostí rodičů a v poezii jsou s potomkem jen zřídka spojovány rodičovské starosti, pokud, tak již s odrostlejšími potomky (např. starost otce o provdání dcery)⁷⁵ nebo jsou jen „naznačeny“ označením dětí jako „břímě.“⁷⁶ Poezie podtrhuje rodičovskou lásku k dětem, silný cit, který i vystupuje v roli metafory jako „ukázka síly“ citu. Ty jsou spojovány zejména s mateřskou láskou a péčí,⁷⁷ ale nejen matky, citověji založené polovičky, nýbrž i otcové milují své děti.⁷⁸

A očekává se, že děti milují své rodiče. „Pietas“, která zahrnuje nejen lásku, ale i úctu, je odměnou za rodičovskou péčí. Vzorový příklad vzájemné „pietas“, hodný nápodoby, poskytuje Vergilius v Aeneidě při charakteristice oddaného a láskou prostoupeného vztahu Aenea a Anchísa, hrdinova otce, a Aenea a Iula, jeho syna.⁷⁹

Stejně tak se očekává od dětí poslušnost vůči jejich rodičům a jejich rozhodnutí, která je projevem „pietas“ a vychází (alespoň v případě poezie) především z obecného morálního imperativu než ze skutečnosti „patria potestas“, právní mocí hlavy rodiny rozhodovat o osudu potomka, který je mu (právně zcela) podřízen.⁸⁰ Příklad požadavku poslušnosti i otcovské

⁷² Statius: *Silvae* 4.8

⁷³ Eyben, E.: *Family Planning in Graeco-Roman Antiquity*. Ancient Society. 11, 1980 str. 27-28.

⁷⁴ Ovidius: *Fasti* 1.620-630

⁷⁵ Ovidius: *Remedia Amoris* 571

⁷⁶ Propertius 4.11; Ovidius: *Fasti* 3.244

⁷⁷ Např. Tibullus 1.6; Propertius 2.15; Vergilius: *Georgica* 4.362; Horatius *Carmina* 4.5; Ovidius: *Remedia Amoris* 127-130

⁷⁸ Ovidius: *Tristia* 3.7 *Epistulae ex Ponto* 1.8; Statius: *Silvae* 5.5; Vergilius: *Aeneis* 1.628-53, 5.702-729

⁷⁹ Např. Vergilius: *Aeneis* 1.628-653, 2.702-729, 5.702-754, 6.405-427, 9.237-262...

⁸⁰ O patria potestas viz blíže např.: Skřejpek, M.: *Moc bez hranic? (Právo otce římské rodiny nad životem a smrtí)*. Právní rozhledy 15, 2005 str. 549 – 557; Lacey, K. W.: *Patria potestas* In: Rawson, B.(ed): *The Family in Ancient Rome*. 2.vyd. New York 1992 str. 121-143; Shaw, B.: *Rising and Killing Children: Two Roman Myths*.

pravomoci reflektují např. Catullovy svatební písně, kde jsou dcery nabádány k poslušnosti a přijetí rodičovské volby ženicha, k nevzpírání se smluveným sňatkům,⁸¹ neb jejich „panenství je její pouze z jedné třetiny“ a dívčí pláč před svatbou je spíše motivem čisté dívky, která se obává o ztrátu panenství, projevem žádoucího studu, vlastnosti, kterou by měla oplývat počestná dívka, spíše než nesouhlasu se sňatkem,⁸² neb dívka, která je sňatkem vyrvána z „matčina klína“,⁸³ touží po svém ženichovi jako on po ní.

V poezii je také reflektováno obecné přání a očekávání společnosti, že potomek by se měl stát chválou a pýchou svého rodu a naplnit jeho očekávání (kariérní úspěch synů a mateřství dcer), zvětšit jeho činy a být ke cti svým předkům. Tento motiv se objevuje zejména (ale ne výhradně, Ovidius jej například užije při vyjádření vděčnosti za věrnost příteli: „Za to (věrnost) ať syn je podoben tobě a každý ať na něm/pozná dle mravů, tvoje že vlastní to krev! za to ať v manželství vstoupíc, tvá dcera tě učiní tchánem, /brzy pak, mladému ještě, děda ať jméno ti dá“)⁸⁴ v básních složených jako přání k narozeninám ať přítele, kterému přejí potomstvo, nebo jeho potomka, který se právě narodil.⁸⁵

Na tom, aby dítě naplnilo očekávání s ním spojená, se podílí výchova rodiče. A je v poezii reflektována především prostřednictvím zdůrazňování rodičovského vzoru. Otec i matka by měli být především dobrým vzorem pro svého potomka, neboť jsou to právě oni, kdo formují charakter dítěte. Dítě by mělo být nejen fyzickým odrazem rodiče (který svědčí o legitimitě potomka), ale mělo by napodobovat i ctnosti svých rodičů, k nimž by měly být svou rodinou vedeny. Matka by měla poskytnout vzor ctnosti své dceři.⁸⁶ Příkladem vzorové Římanky splňující tento úkol, je Propertiova Cornelia, manželka Lucia Aemilia Paula, matka tří dětí – dvou synů a jedné dcery,⁸⁷ v elegii věnované její památce, kdy básník ústy zesnulé ženy promlouvá o jejím životě a jejích ctnostech, mezi které patří její role matky a věřelý,

Mnemosyne 55, 1, 2001 str. 56-77; Evans, J. K.: *War, women and children in ancient Rome*. London and New York 1991 str. 178-190; Saller, R. P.: *Patriarchy, property and death in the Roman Family*. Cambridge 1994 str. 102-132).

⁸¹ Catullus 61, 62, 66

⁸² Možnost dcer vzepřít se rozhodnutí otce byla po právní stránce omezená a zahrnovala pouze případy, kdyby se kandidát na ženicha ukázal jako nevhodný zejména v souvislosti s možnou špatnou pověstí, a ne právě čistým „trestním rejstříkem.“ Podobně tomu bylo i v případě svatby syna, o níž též mohl rozhodovat otec, nicméně řada mužských potomků v tomhle směru měla pomyslné „štěstí“ v tom, že průměrný věk, při němž vstupovali do manželství, byl (na rozdíl u dívek, kdy většina byla vdaná do svých 20 let) se pohyboval po dvacátém roku života a vzhledem k vysoké úmrtnosti a nižší průměrné délce (30-40 let) života v době jeho sňatku mohl být otec již po smrti. (Hin, S.: *Family matters. Economy, culture and biology: fertility and its constraints in Roman Italy*. Princeton/Stanford University 2007 str. 12 – 13; Scheidel, W.: *Roman funerary commemoration and the age at first marriage*. Stanford University 2005)

⁸³ Catullus 62

⁸⁴ Ovidius: *Tristia* 4.5

⁸⁵ Tibullus 1.7, podobně 4.1, 2.2; Propertius 4.1, 4.11; Statius: *Silvae* 4.8

⁸⁶ Mj. např. Tibullus 1.6

⁸⁷ Propertius 4.11

starostlivý, láskyplný vztah k vlastním dětem, který nevyhasíná ani po její smrti. Cornelia se svými ctnostmi – především mateřstvím, věností jednomu muži, poslušností a péčí o domácnost - dává vzor své dceři. Od svých otců či dědů (a dalších mužských předků) by se pak synové měli učit odvaze, cti, následovat je v konání velkých činů.⁸⁸

K dosažení výše uvedeného je třeba i řádné vzdělání. Ovšem básníci o vzdělávání moc nemluví. Ovidius se zmiňuje, že se osobně podílel na vzdělávání své dcerky Perilly, neboť u ní od útlého věku pozoroval umělecký talent.⁸⁹ V díle *Ars Amatoria* poskytuje jedinečný přehled o tom, co vše by měla ovládat vzdělaná dívka - zpěv, hru na některý z hudebních nástrojů, četbu básní, tanec a celou řadu společenských her.⁹⁰ Pokud jde o školní výuku, jedná se o drobné zmínky, které reflektují „náplň“ školní docházky – četbu, počty a možnost výprasku.⁹¹

Do světa dětství patří bezesporu i dětská hra, jejichž pozitivních účinků si byli Římané plně vědomi, což reflektují i básníci. Dětství přísluší hra,⁹² která je zmiňována často jen mezi řádky jako jakási samozřejmost, zejména pro období raného dětství, jako jedna ze základních charakteristik pro tohle období dětského života, které se týká jak dětí svobodných občanů, o nichž mluví především, tak i malých dětských otroků (*vernae*), jak naznačuje Tibullus: „...naši čeledi děti zvyknout v klínu mé paní půvabně žvatlat a hrát.“⁹³ U Tibulla je veselé, hrající si dítě součástí rodinné idylly.⁹⁴ Výše bylo uvedeno, že dítě bývá popisováno jako „hravý“ tvor, a básníci zanechávají zmínky i o některých dětských hrách či hračkách, se kterými si malí římsí potomci hráli. Už jsme uvedli příklad *role-playing* – hru na krále, k dalším dětským zábavám slouží například „káča“,⁹⁵ ořechy⁹⁶ či hry se zvířaty⁹⁷ a pro nejmenší jsou tu různá chrastítka.⁹⁸ Jako dohlížitelé dětských her se objevují chůvy,⁹⁹ které byly pro špičku antické společnosti samozřejmostí (a s takovou jsou zmiňovány i v poezii),¹⁰⁰ často i nutností, vzhledem k nebezpečnosti porodu pro matku a jiných nebezpečí, které mohly dítě o mateřskou péči připravit.

⁸⁸ Statius: *Silvae* 4.7, 4.8

⁸⁹ Ovidius: *Tristia* 7

⁹⁰ Ovidius: *Ars amatoria* 3.315 -386

⁹¹ Ovidius: *Amores* 1.13; Horatius: *Epistulae* 1.1, 2.1, 3.3; Statius: *Silvae* 2.1

⁹² Ovidius: *Remedia amoris* 23-24

⁹³ Tibullus 1.5

⁹⁴ Tibullus 1.5, 1.10

⁹⁵ Tibullus 1.5

⁹⁶ Catullus 61

⁹⁷ Catullus 2, 3; Ovidius: *Fasti* 4.701-707

⁹⁸ Lucretius: *De rerum natura* 5.222

⁹⁹ Např. Horatius: *Epistulae* 2.1, 3.4

¹⁰⁰ Např. Lucretius: *De rerum natura* 5.230; Horatius: *Epistulae* 3.4

Konec her také symbolicky přináší konec dětství. Dívky odkládají své hračky před vstupem do manželství,¹⁰¹ které je často považováno za oficiální ukončení období dětství pro dívky, i když právně jej dosahovaly již ve 12 letech. Ovidius pak ve *Fasti* zmiňuje tradiční veřejnou slavnost Liberalií a rituálu předání tógy virilis, mužského dospělého šatu, který byl vyměněn za dosavadní chlapecký oděv a který symbolizoval přechod do světa dospělých.¹⁰² Propertius spojuje s odložením dětského šatu i odložení studu jako další dětské vlastnosti.¹⁰³

Konec dětství, které představuje „útlé a křehoučké“¹⁰⁴ období lidského života, může přijít i s pomocí „tvrdé ruky osudu“¹⁰⁵ v podobě smrti. Dětská smrt byla reálnou a krutou skutečností všedního života a dětská úmrtnost byla mnohem vyšší než v dnešní době.¹⁰⁶ Cornelia v Propertiově elegii děkuje bohům, že se nemusela účastnit pohřbu některého ze svých dětí,¹⁰⁷ tak je to „správné“, rodič by svého potomka přežít neměl.¹⁰⁸ Specifický pramen pro otázku vnímání smrti dítěte představují Statiovy útěšné básně, konsolace,¹⁰⁹ v nichž rozjímá o bolestné ztrátě a tragickém osudu několika předčasně zemřelých dětí, včetně svého „syna“. Důležité a zajímavé ovšem je, že se zde nejedná o legitimní potomky, svobodné děti z vyšší společnosti, které jsou jinak převážně tématem poezie, ale o oblíbené *vernae* v roli „deliciae“, dětských společníků a „miláčků“ svých pánů. Statius v několika těchto konsolacích popisuje citově vypjatě velmi blízký (až eroticky intimní) vztah malého otroka a jeho pána a jejich pevné a úzké emocionální pouto. Ve Statiových konsolacích je „delicia“ prezentována především v roli „náhradního syna“ svého pána,¹¹⁰ který vyplňuje jeho volný

¹⁰¹ Catullus 61; Propertius 4.6

¹⁰² Ovidius: *Fasti* 771-790

¹⁰³ Propertius 3.5

¹⁰⁴ Ovidius: *Metamorphoses* 15

¹⁰⁵ Statius: *Silvae* 2.1

¹⁰⁶ Ze studií zabývajících se demografií vyplývá, že v důsledku dětské úmrtnosti musela žena k uchování populace porodit v průměru šest dětí, z nichž ale jen dvě až tři se dožily dospělosti. (Hin, S.: *Family matters. Economy, culture and biology: fertility and its constraints in Roman Italy*. Princeton/Stanford University 2007 str. 6-11; Eyben, E.: *Family Planning in Graeco-Roman Antiquity*. Ancient Society. 11, 1980 str. 7; Parkin, T.: *The Roman Life course and the Family* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World* str. 277.)

¹⁰⁷ Propertius 4.11

¹⁰⁸ Horatius: *Carmina* 2.9; Vergilius: *Aeneis* 9.139-165

¹⁰⁹ Konsolace představují specifický žánr určený úvahám na téma smrti, věnované konkrétnímu jedinci, ačkoli úvahy o smrti samotné spadají do obecné roviny, zejména do roviny filosofie, kterou v sobě obsahují. Útěšné motivy a nářky nad ztrátou potomka se objevují i v eposech *Aeneis* či *Thaebais*, v emotivních nářcích, v nichž rodič truchlí nad těžkou ztrátou násilně usmrčeného potomka (Vergilius: *Aeneis* 11.139-165, 10.830-854; Statius: *Thaebais* 5.588-637)

¹¹⁰ Ostatně se mohlo jednat i o nelegitimního pánova potomka, kterého zplodil se svojí otrokyní. Delicia byla často *vernae*, tedy otroci narození v domácnosti, i když není vyloučená jejich koupě. Jak uvádí Statius, mohly tyto děti plnit jakousi „zástupnou“ roli za neexistujícího, nebo již dospělého potomka, který již žil svůj vlastní život a který mohl hrát roli v pánově emočním životě. Mohl ale také, jeho dětské vlastnosti - roztomilost, hravost, určitá drzost (u těchto otroků podporována (Statius *Silvae* 5.5) - sloužit jako prostý zdroj zábavy pána, aniž by došlo k hlubšímu citovému poutu, nebo jako objekt erotických tužeb. (Vergilius: *Bucolica* 2, Statius: *Silvae* 3, místy erotický podtext i v Statius: *Silvae* 2.1) Pro otázku role *vernae* a *deliciae* viz např.: Laes, Ch.:

čas a citové potřeby, o kterého projevuje starost a péči a jehož smrt v něm může vyvolávat silné, a podle římských „literárních standardů“ až přehnané, neuměřené projevy smutku¹¹¹ – veřejný žal by neměl překročit „míru.“¹¹² Statius myšlenku „omezování“ projevů smutku nad smrtí blízké bytosti odmítá jako krutost, není hanbou truchlit pro ztrátu radosti a útěchy, kterou dítě pro pána mohlo představovat v jeho pokročilém věku, nad ztrátou nadání a potenciálu, které dítě projevovalo, a který převyšoval jeho věk,¹¹³ pro dítě, které pán přijal za vlastní – hrál si ním, zajistil mu výuku, oděv....

Statius se jako básník staví do role, kdy chápe excesivní projevy žalu, které byly jinak společností spíše brány s nepochopením či rozpaky, i pokud šlo o legitimního potomka.¹¹⁴ Vždyť „legitimní synové jsou nutností, ale ti, které si zvolíme, jsou radostí.“¹¹⁵ Nicméně Statius je básník, který umí emoce ve své poezii efektivně zdůrazňovat a podle dobového vkusu dramaticky nadsazovat a zůstává věrný tradiční formě konsolace, v níž jsou popisovány a vychvalovány kvality a život zemřelého, rána, kterou jeho ztráta znamená pro pozůstalého, aby mohl následně (i s pomocí motivu sdílení a pochopení žalu a umožnění jeho průchodu) přinést útěchu a smíření, neb každý, jakkoli hluboký a oprávněný žal musí jednou přestat. Útěchu přinášejí např. pozitivní vzpomínky na zesnulého chlapce a představa jeho klidného, bezstarostného života v podsvětí.¹¹⁶ Určitá míra teatrálnosti a poeticky nadsazené emotivnosti se u Statia spojuje s reálným citem a něhou, který reflektuje reálnou možnost vytvoření úzkých citových vazeb s „deliciae“, ačkoli jejich intenzita by se neměla přeceňovat, neboť v jedné z útěch Statius nezapomíná zmínit, že otrok může být nahrazen.¹¹⁷

Tvrdou realitou (a často i existenční nutností pro chod a obživu rodiny) života mnohých dětí, s výjimkou potomků z bohatých rodin, byla i práce. Poezie nedává nahlédnout do velkých detailů o dětské práci. V krátkých zmínkách se objevují děti rolníků od mala

Delicia-Children Revisted: The Evidence of Statius's Silvae. In: Dasen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture.* Oxford 2011 str. 245-272; Minten, E: *Roman attitudes towards children and childhood.* Stockholm 2002 73-75; Rywson, B.: *Degrees of freedom: Vernae and Iunian Latins int he Roman Familia.* In: Dasen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture.* Oxford 2011 str. 193-22; Mouritsen, H.: *The Families of Roman Slaves and Freedmen.* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World.* Malden 2011 str. 129-144.

¹¹¹ Statius: *Silvae* 2.1, 2.6, 3.2, 5.5

¹¹² Horatius: *Carmina* 2.9

¹¹³ Jedná se o typický motiv „puer senilis“, kdy schopnosti dítěte jsou nadneseny a zveličeny a převyšují schopnosti jeho věku (např. znalosti a rozumnost, skromnost, čestnost, poctivost) a odpovídají spíše ideálu dospělého jedince, v ukázce jedinečnosti a výjimečnosti daného dítěte. (Curtius, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk.* Praha 1998 str. 113-116)

¹¹⁴ Statius: *Silvae* 2.1, 2.6, 3.2, V.5

¹¹⁵ Statius: *Silave* 2.1

¹¹⁶ Statius: *Silvae* 2.1, 2.6

¹¹⁷ Statius: *Silvae* 2.6

pomáhajících svým rodičům na poli.¹¹⁸ Tato skutečnost je však prostě reflektována jako součást idylického, nezkaženého venkovského života a městem a luxusem nezhyčkané mládeže, jež byla formována k práci, střidmosti a poslušnosti, tedy k občanským ctnostem. Konkrétní způsob, jak mohl potomek své rodině vypomáhat, který básníci uvádějí, je pasení zvířat – ovcí a koz, v pokročilejším (mladickém) věku pak i dobytka¹¹⁹ či sbírání bylin nebo ovoce.¹²⁰ Pracovní činnost se týkala i od útlého dětského věku domácích dětských otroků, v poezii ale tito malí otroci příliš nevystupují. Jediné zmínky, které můžeme vztáhnout k práci dětských otroků, jsou výzvy básníků, kdy v opojení pobízejí „chlapce“ (puer), aby jim dolil víno či je jinak obsloužil u stolu.¹²¹ „Puer“ v těchto případech může odkazovat na dítě, které slouží v domácnosti jako číšník, což je celkem pravděpodobné vzhledem k jednoduchosti práce a spojování stolování s rituální čistotou, stejně tak se ale může jednat o mladého, nikoli však nezbytně dětského, otroka.¹²² Podobně je to s prací dívek, mladých otrokyň (puellae), které jsou spojovány především s pomocí v domácnosti, zejména s předením vlny a výrobou textilu, kteroužto schopnost, která spadá k zajištění potřeb domácnosti, měly ovládat i svobodné dívky.¹²³ Ovšem i děti z vyšších vrstev, včetně těch z císařské rodiny, měly své povinnosti a mezi ně patřila reprezentace vlastní rodiny¹²⁴ - např. prostřednictvím spoluúčasti na otcových povinnostech¹²⁵ a ono výše zmíněné naplnění rodinných očekávání.

Zmínky o dětech v poezii jsou různorodého charakteru. Jejich typické dětské vlastnosti je mohou stavět do role sentimentálního prvku nebo obrazných přirovnání, prostřednictvím kterých se může básník snažit působit na emoce či na hodnoty svých čtenářů. Drobné zmínky (vědomé i „meziřádkové“, z nichž ovšem ne všem tu lze věnovat pozornost) reflektují každodenní, známou realitu a poskytují střípky z různých aspektů dětství. Děti a aspekty spojované s dětstvím nejsou zmiňovány jako něco, o čem je třeba psát, o čem je třeba informovat, spíše jde o využití „známého“ prvku. Pokud jde o záležitosti dětství a rodinného života, poezie pracuje především s ideálem a fikcí, i když občas dává nahlédnout do skutečných příběhů (reflexe vlastního života v Ovidiovi či Horatiovi), byť třeba literárně

¹¹⁸ Horatius: *Epistulae* 2.1; Vergilius: *Georgica* 2.458-474

¹¹⁹ Vergilius: *Buccolica* 3; Tibullus 1.10

¹²⁰ Vergilius: *Buccolica* 3, 8

¹²¹ Catullus 7; Tibullus 3.6; Horatius: *Carmina*. 2.11, 3.14, *Epodi* 8; Ovidius: *Tristia* 5.5

¹²² Ovidius: *Fasti* 2. 740-745, 4.775; Tibullus 2.11

¹²³ Vergilius: *Georgica* 1.390; Tibullus 2.1; Ovidius: *Fasti* 2.745, 3. 815-834

¹²⁴ Blíže viz Laes, Ch.: Children in Roman Empire: outsiders within. Cambridge 2011 str. 168-183; Harders, A. C.: *Roman Patchwork Families*: In: Desen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture*. Oxford 2011 str. 49-51.

¹²⁵ Ovidius: *Fasti* 1.531-536, 1.615-616

konvenčně podbarvených (Statiovy konsolace, básně složené a věnované k příležitosti sňatku, narozenin). Propagovaný ideál harmonického rodinného života ale nebyl samozřejmou denní realitou, stejně jako proklamovaná „pietas“ ve vzájemných vztazích rodiče a dítěte. Rodinné idyly či spojování dítěte s radostí a naplněním rodičovského údělu, útěchou stáří, sladkým břímě se neobjevují jen ve snaze některých básníků podpořit Augusta a jeho ideu obnovy rodinného života, neboť tyto prvky najdeme nejen v poezii doby Augustovy, ale také u Catulla a Lucretia a představu šťastného rodinného života a blízkých vztahů v rodině reflektuje i Statius. Spíše přání než skutečnost rodinné harmonie tak vychází z její obecné potřeby v nestabilních a nejistých časech, v nichž stáhnutí se do rodinného kruhu může představovat únik, naději i oporu. Rovina idealizace ovšem nezakrývá odvrácenou tvář dětského světa, i zde vysvítá na povrch – dítě nemusí být vždy chtěné, je vystaveno nutnosti a samozřejmosti práce a násilí, kterého se na něm dospělí mohli dopustit, které se nevyhýbá ani svobodným dětem, ani otrokům.

II. *Obraz dětství v satirické literatuře*

Abychom se mohli pokusit zkonstruovat obraz dětství v satíře, je nutné nejprve uvědomit si charakter a úlohu tohoto žánru stejně jako jeho jednotlivé autory a jejich díla. Satira je specifický literární útvar, jemuž vdechli život samotní Římané bez předcházejících řeckých předloh, je typický svou osobitostí a pestrostí, která vychází z nevyhraněnosti žánru a neexistence závazných formálních literárních norem pro její sepsání.¹²⁶ Ačkoliv můžeme mluvit o původně římském žánru, přece jen se na jejím vzniku podepsal proces helenizace Říma, stejně jako formování impéria, přinášející nový životní styl a odliv zájmu o veřejné záležitosti, stahování se do soukromého života a „příchod“ osobní poezie, jejíž tvorba není „ospravedlnitelná veřejným zájmem.“¹²⁷ Satira se zaměřuje zejména na kritiku morálních nedostatků své doby, jakými je rozmařilost, povrchnost, rozklad tradičních hodnot, prázdnota lidského života a jiné. Může mít mnoho podob: od zesměšňující, parodující, humorné či do určité míry shovívavé a chápající, až po útočnou, sžíravou, pranýřující, káravou i stěžující si. Může se dovolávat snahy po nápravě, nebo vést k zamyšlení nad situací, nebo jen „rezignovaně upozorňovat.“ Může být konkrétní, adresná i zaměřená obecně na lidské typy. Vychází ze života, z „pozorování všední zkušenosti“ a zachycení reality a nemusí si brát servítky při strhávání opony. Jejím cílem může být jak pobavit, tak poučit a napravit, zapůsobit na svědomí a na lidské hodnoty (vést k přehodnocení postojů). Satira je žánrem vpravdě barvitým a ráz každé satiry, respektive charakter díla každého satirika, je silně individuální a vychází z osobní zkušenosti autora, z jeho pozorování světa a odráží jeho názory (tak, že často budí dojem bezprostřednosti, která ale nemusí být nutně pravdivá).¹²⁸

Počátky satiry spadají do dob vrcholné římské republiky a rané římské literární tvorby. Náznaky rané satirické tvorby přicházejí již v díle básníka Ennia, jehož literární produkce se bohužel pro nás dochovala pouze ve skrovných zlomcích, ojedinělých verších bez širšího kontextu, takže je coby pramen pro historické bádání nepoužitelná.¹²⁹ O něco lépe je na tom Lucilius, kterého můžeme považovat za „otce“ římské satiry, neboť to bylo právě jeho dílo, které ovlivnilo další osudy vývoje satiry. Lucilius žil a působil v době 2. stol. př. n. l. Plně se

¹²⁶ Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 85; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 120.

¹²⁷ Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 92.

¹²⁸ Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 300-309, 338-339.

¹²⁹ 239-169př.K. Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 102-105; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 80-90; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 30-34. 40-43.

věnoval satirické tvorbě, nicméně z jeho práce, kterou tvořilo 30 knih satir, přežily také jen početné zlomky, často prostřednictvím citací v dílech jiných autorů. Ojedinelé verše, místy i širší skupinu veršů, tak neznáme v jejich původním kontextu. Byl to právě on, kdo satiru definitivně vtiskl onen útočný, výsměšný ráz. Témata, jimiž se zabýval, byla pestrá, jeho přístup byl výsměšný, angažovaný a obsahoval reflexi osobní zkušenosti, osobní názory. Nechybí ani ostřejší politické invektivy (adresné), či humorná satira z témat každodenního života a objevuje se v ní i výchovný prvek. Vzhledem ke stavu dochování je problematické jeho užití coby historického pramene, obzvlášť v otázce tematiky dětství, jež stála v římské literatuře na okraji zájmu autorů.¹³⁰

Nicméně zaměření satiry na všední život, fakt, že satira vychází přímo z pozorování běžného života, i na skutečnost, že se nezaměřuje vyloženě na úzký okruh vysoce vzdělaných čtenářů, nýbrž na širší spektrum i méně vzdělaného publika, zvyšuje šance, že se v satiru mohla objevit např. kritika rodinných poměrů, běžných situací v domácnostech, které by mohly vypovědět něco o dobových poměrech v tomto prostředí, které zahrnuje i děti. Bohužel o tom lze jen spekulovat. V dochovaných zlomcích se sem tam míhají zmínky o dětech,¹³¹ ovšem bez širšího kontextu je lze většinou stěží interpretovat. Jednu z mála výjimek tvoří užití dítěte jako káravého a výsměšného přirovnání dospělého k malému dítěti¹³² s cílem poukázat na jeho bláhovost, naivitu, důvěřivost a pověřčivost, prvek, který se objevuje v řadě dalších děl. K zachycení jsou i zmínky o dětech (chlapcích-otrocích) jako reálné součásti domácností.¹³³

Podobné fragmentární dochování bohužel charakterizuje dalšího autora satiry M. Terentia Varrona, velmi plodného literáta známějšího spíše svými dochovanými naučnými spisy o zemědělství a latinském jazyce. Z jeho menippských satir (*Saturae Menippae*) se dochovalo asi jen na 600 zlomků, opět převážně osamocených veršů.¹³⁴

Pro srovnání přítomnosti a prezentace problematiky spojenou s dětstvím v římské satiru je tak nutno přistoupit až k pozdějším autorům, jejichž satirická tvorba se dochovala v kompletní, nebo kompletnější podobě. Na „klasiky“ zlatého a stříbrného věku římské literatury, tvořící svá díla v době formování a vrcholů principátu, pod jejichž pery satira

¹³⁰ Umírá 102 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 119-123; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 86-9; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 114-116.

¹³¹ I když ne vždy např. slovo „puer“ (chlapec) musí označovat právě dítě, neboť tento výraz sloužil i pro označení otroků (zejména mladých, ale ne nutně dětského věku).

¹³² Lucilius 15.524-529

¹³³ Např. Lucilius 3.138, 30.1053-4

¹³⁴ 116-27 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 205-213; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 196-199; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 76-84.

rozkvétá. Změna dobového ovzduší přináší i určité posuny v satirické tvorbě, zejména co se týče mizejících adresných politických invektiv, které si Lucilius v době republiky mohl dovolit, ovšem pro autory satir v období římského císařství by něco podobného mohlo být v nejlepším případě „krajně ošemetné“.

Autorem, jenž věnoval část své tvorby sepsání dvou knih satir v době Augustově pod patronací Maecenata, byl Horatius, který přizpůsobuje satiru své době a dává jí jemnější, uhlazenější a intelektuálněji podobu, neboť jeho dílo, včetně satir je určeno úzkému okruhu přátel. Jeho satiry jsou zaměřeny do sféry osobního života. I zde se projevuje jeho umírněné filosofické zaměření „zlaté střední cesty“. Na rozdíl od pozdějších autorů jako Persius či Iuvenalis je jeho poukazování na morální nečtnosti a jejich kritika spojena s určitou shovívavostí a pochopením, jeho cílem je spíše vyvolat smích a pobavení, eventuálně při moralizování jemně varovně pozdvihnout prst a upozornit na negativní příklad. V „moralizování“ se odráží rysy typické pro celou tvorbu augustovského období, mezi něž patří zájem o výchovné a pro čtenáře poučné cíle, související s oficiální snahou o obrodu starých římských ctností, poničených v předešlém období občanských válek. Se snahou, jež mnoho autorů, včetně Horatia, přijalo za vlastní, aniž by to z nich ovšem nutně činilo „sluhy režimu.“¹³⁵

Satirické stříbrného věku římské literatury jakými byli Persius a Iuvenalis posunuli satiru do roviny, v níž se autor staví do pozice nekompromisního až pesimistického mravokárce.¹³⁶ Rozšiřuje se také okruh příjemců, na které by jejich díla mohla zapůsobit, což zvyšuje důležitost zapojení a užívání efektivní rétoriky, pragmatické rétoriky, která v Římě postupně pronikla ze soudních dvorů do literatury a stala se její součástí.¹³⁷

Krátký¹³⁸ život Aul Persia Flacca byl silně ovlivněn stoicismem. Jeho vzorem (vzhledem k tomu, že jeho otec zemřel, když mu bylo šest let) se stal jeho učitel – stoický filosof Anneus Cornutus, jemuž je věnována i jedna z jeho satir, v níž mu vyjadřuje vděčnost za jeho vedení v mládí. Ve svých šesti satirách podporuje ideály stoického učení, snaží se ukázat čtenáři „správný“ směr života a negativa jeho marnění v pošetilostech, jež kritizuje, zoufalost povrchnosti a prázdnoty lidské existence, krutou realitu. Jeho dílo je poměrně složité k pochopení, je plné metafor, sarkastických útoků, pesimistických obrazů i morálních

¹³⁵ 65-8př.Kr; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 154-172; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 278-301; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 229-238.

¹³⁶ Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 300-1.

¹³⁷ Curtius, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998 str. 77-81.

¹³⁸ Zemřel v 28 letech, r. 62 n. l.

povzbuzení. Obsahuje morálně-filosofický apel na svědomí čtenářů, na jejichž nápravu ale prakticky rezignoval.¹³⁹

Možnost nápravy společnosti zavrhl i ve svém díle mnohem ostřejší, útočnější a rozhořčenější Decimus Iunius Iuvenalis, jehož tvorba spadá do období flaviovské dynastie a prvních adoptivních císařů. Je pro něj charakteristický motiv „spravedlivého rozhořčení“, pohrdání soudobou společností a idealizace dávno zašlých časů tradiční staré římské morálky. Jeho pohoršený pohled je vyvolaný morálním úpadkem a zkorumpovaností společnosti, jež zasáhla všechny společenské vrstvy, a dosáhla své krajní meze. Satirická tvorba je přirozenou a nutnou reakcí na něj. Iuvenalis je ve svém díle obzvlášť moralistický, sžíravý až nenávistný. Je pravděpodobné, že se do jeho „obžaloby společnosti“¹⁴⁰ promítá i jeho osobní život závislého klienta, který jako člověk pocházející ze zámožného prostředí zřejmě špatně nesl.¹⁴¹

Specifické místo v satirické tvorbě zaujímají Petroniův *Satyricon* a Martialovy epigramy. V případě *Satyriconu* jeho specifičnost vychází ze skutečnosti, že tento román dochovaný bohužel jen v značně okleštěné podobě, stojí v rámci dochované římské literární produkce osamocen. Autorství je tradičně připisováno Titu Petroniu Nigrovi, jenž roku 62 n. l. zastával funkci konzula a roku 66 n. l. spáchal na popud Nerona sebevraždu. Ovšem zda je opravdu skutečným autorem díla není možno tvrdit s naprostou jistotou. Není znám ani původní rozsah zřejmě velkého díla a nelze zcela vyloučit pozdější zásahy do textu v procesu jeho „oklešťování“. Doba jeho vzniku je zařazena do období vlády císaře Nerona na základě rozborů vlastního textu a jeho obsahu. Motiv pro sepsání a funkce románu nejsou zcela jisté, podle J. Šubrtů byl zřejmě určen k pobavení elit „pohledem na komedii všedního života.“¹⁴² Tento román je satirou, či spíše „karikaturou společnosti“¹⁴³ a parodií snad na všechny literární žánry antického světa – na řecký milostný román, novely, filosofii i lyrickou a epickou tvorbu... - to mu ale neubírá na realistickém, kritickém, neidealizovaném vidění světa a společnosti, okořeněném o určitý ironický nadhled a provázeným do určité míry i moralizujícími prvky, které si ale čtenář sám musí vyložit, neboť autor se zříká soudu nad společností (už tím, že hlavní hrdina vystupuje v románu v ich-formě).¹⁴⁴

¹³⁹ Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 301-306, Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 418-422, Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 279-280.

¹⁴⁰ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 425.

¹⁴¹ 50/60l. - po 127 n. l.; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 304-305; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 423-427; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 280-282.

¹⁴² Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 339.

¹⁴³ Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 339.

¹⁴⁴ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 405-416; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 339 335-340; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 293.

Epigram představuje druh krátké osobní poezie, barvitého charakteru, v níž její autor může rychle a pohotově reagovat v podstatě na vše, co souvisí s každodenní realitou. Asi většina epigramů Marca Valeria Martiala, současníka a přítele Iuvenalova, má komicko-satirický ráz, nicméně takové nejsou všechny – jeho dílo obsahuje např. i překvapivě něžné útěšné epigramy nad smrtí dítěte. Martialis se spíše snaží své čtenáře či posluchače pobavit a rozesmát, než k nim zaujímat postoj mravokárce a působit na jejich svědomí. Jeho epigramy zachycují pestrý obraz římské společnosti přelomu 1. a 2. stol. n. l. Vystupují v nich obecné lidské typy, jejichž morálním nedostatkům se výstižně s humorným, ironickým nadhledem vysmívá.¹⁴⁵

Důvodem pro tento exkurs do římské literatury bylo základní seznámení se s prameny. Pokud budeme brát satirickou produkci jako historický pramen, je nutno mít vše výše uvedené na paměti: neexistující závazná forma, osobnost, individuálnost děl a názorů, funkce díla - cílená kritika společnosti, jedinců či „lidských typů,“ eventuálně výsměch dané společnosti, určitá mravokárnost, působit na svědomí, poučit nebo pobavit... Jako u každého literárního díla samozřejmě nesmíme zapomenout brát v potaz osobu autora, dobu, v níž tvořil své dílo a za jakým účelem a pro koho jej psal, neboť i když se satira nesnaží přikrášlovat a idealizovat realitu (jako třeba některá básnická tvorba),¹⁴⁶ může být „realistické“ a „přímé“ popisování každodenní skutečnosti i zde do určité míry jen zdánlivé a poplatné myšlence a záměru autora v díle.¹⁴⁷ V případě satiry může autor usilovat o to upozornit na nějaký ten nešvar s využitím jisté nadsázky a přehánění jako literárního prostředku k dosažení svého cíle. Autoři satirické produkce (alespoň té, co se dochovala) pocházeli převážně z horních vrstev římské společnosti, nebo se v nich alespoň pohybovali. Zachycují ovzduší městské římské společnosti. Jejich produkce byla určena vzdělanému čtenáři, či pro okruh přátel (Horatius, Persius, Iuvenalis), ale i pro průměrného Římana, jenž oplýval pouze „základním“ vzděláním (Lucilius a Martialis).

Jaký obraz nám tedy tento typ pramene může poskytnout o dětství v římském světě? Jaký postoj zaujímají ve svých dílech satiričtí autoři k dětem a kdy, resp. v okruhu jakých témat a jak o nich hovoří? Satira se v kritice společnosti zaměřuje na celou škálu témat souvisejících s běžným životem a jedním z nich je i rodinný život, jehož součástí jsou pochopitelně děti.

¹⁴⁵ 38/41-104n.l.; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 294-8; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 448-452; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 282-285.

¹⁴⁶ Např. bukolická poezie.

¹⁴⁷ Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 300-309, 338-339.

Soustředí se na městskou společnost a informace, které poskytuje, se tak týkají především dětí, zejm. chlapců svobodných občanů, nebo dětských otroků (*vernae a deliciae*) pohybujících se v tomto prostředí. Lze vysledovat několik základních motivů, které se objevují v souvislosti s viděním a prezentací dětství, které se prolínají s otázkou funkce dítěte v literárním díle.

Jednou z výrazných „funkcí“ dítěte v satirické literatuře je jeho užití coby obrazového přirovnání, takového, které má za cíl jednoduše, ale efektivně, kriticky a výsměšně poukázat na směšnost, pošetilost či nerozumnost jednání dospělého jedince, kterou toto přirovnání evokuje a které reflektuje typické „dětské“ vlastnosti, jež by již dospělý mít neměl. Tato výtku má především podobu přirovnávání k dětskému hraní či dětinskému chování dospělého a může sloužit jako pomyslný varovně zdvižený ukazováček, který by měl přimět dospělého rozumného člověka k zamyšlení, nebo jako prosté zesměšnění a ponížení bláhově si počínajícího jedince, nad nímž se čtenář dokáže pobavit. Tento prvek lze zachytit již mezi fragmenty Luciliových veršů, kdy se na základě přirovnání dospělých k malým dětem vysmívá bláhové pověře dospělých, že v sochách sídlí bohové.¹⁴⁸ Horatius zas upozorňuje, že muž, hrající si v písku jako tříleté dítě, nebo který staví domečky, „zapřahá myši k vozíku, s ořechy hra si, má dlouhou hůlku a na ní „na koni jezdí“, je blázen a o nic menší blázen není láskou se trýznící milenec. Ovšem zde je nutno uvést, že motiv „bláznivého dospělého přirovnaného k dítěti“ je zde uveden jako argument stoického „filosofa“, podle nějž téměř nikdo zdravý rozum nemá, a s jehož učením je Horatius v rozporu, pro onoho fiktivního filosofa však tato metafora slouží jak podpora jeho tvrzení. Iuvenalis zase užívá motivu dětské hry při kritice nesmyslného a odsouzeníhodného jednání dospělých dvou zneprátených měst, mezi nimiž se stupňuje násilí (které ve své závěrečné fázi vyústí až v kanibalismus), které ale přes svou nevraživost a zaslepenost nevnímají: „přitom si myslí, že jenom si na vojnu hrají, jako si hrávají chlapci, když nešlapou po mrtvých tělech...“¹⁴⁹ V jiné satíře, v níž si na pranýř bere bláhová přání lidí, mezi které patří i touha po dlouhověkosti, pak zesměšňuje bláznivého starce,¹⁵⁰ který by přes svoji zchátralost, a přesto, že mu „z nosu teče jako děcku,“¹⁵¹ chtěl trojčit jako mladý muž v plné síle a užívat si rozkoší lásky. A Martialis se

¹⁴⁸ Lucilius 15.524-529

¹⁴⁹ Iuvenalis: *Saturae* 15.58-59

¹⁵⁰ Postupně stále více oblíbený motiv „*puer senex*“, viz Curtius, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998 str. 113-116.

¹⁵¹ Iuvenalis: *Saturae* 10.199

přirovnáním „jsi jak rozmazlené děcko!“ vysmívá mlsounovi, který si neustále stěžuje, že je nemocný a „musí“ se „léčit“ sladkými cukrátky.¹⁵²

Přirovnávání vztahující se k dětským hrám odkazují na další motiv spojený s dítětem, a tím je právě dětská hra, možnost a schopnost hrát si, která je viděna pro dětství jako samozřejmá. Dítě je hravý tvor a hra k dětství podle antických autorů patří, jinak by ji stěží užívali jako metaforu k podtržení chování dospělých. V satíře se objevují motivy hry s ořechy, stavění z písku, hraní si se zvířaty, vozíčky či hry, v nichž děti napodobují dospělé – jako hra na vojáky.¹⁵³ Ovšem i dětská hra by měla mít své meze, bohužel vedle bázlivosti, důvěřivosti a nerozumnosti patří k „základním dětským vlastnostem“, s nimiž autoři satir pracují, i přílišná touha dětí si hrát, která je na úkor jejich vzdělání. „Vrchol mých tužeb vědět co v kostkách znamená šťastná šestka...bachraté bečce se do hrdla úzkého strefit; káču roztočit bičem...“¹⁵⁴ sebekriticky vypovídá Persius v satíře určené lehkomyšlnému a lenivému mladíkovi, jehož „nabádá“ k nápravě pomocí stoické filosofie. V chlapeckém věku je bohužel hra často přednější než škola, i když výuka by dala do života dospívajícímu jedinci mnohem více; je proto nutné dbát na řádné formování rozvíjejícího se člověka.¹⁵⁵

Hra byla jistě součástí života dětí svobodných, majetkově zajištěných Římanů. Pokud jde ale o děti prostého nebo otrockého původu, byla zřejmě spojena jen s raným obdobím jejich dětství, v němž hra slouží jako základní prostředek k osvojení si základních motorických a kognitivních dovedností, čehož si Římané byli vědomi.¹⁵⁶ I Martialis v jednom ze svých epigramů doporučuje: „Jestliže by se chtěl nějaký malý v domácnosti narozený otrok v slzách zavěsit na tvůj krk, nechej ho třást jeho děckou ručkou s tímto hlučným chrastítkem.“¹⁵⁷ Těmto dětem mohl skončit hravý dětský věk poměrně brzy. Práce dětí z chudých rodin mohla být pro její příjmy a existenci zásadní a pravděpodobně se v těchto vrstvách stávala neoddělitelnou součástí dětství od doby, kdy je dítě schopno samostatně plnit jednoduché úkoly (odhaduje se mezi 5 – 10 lety).¹⁵⁸ Totéž platí i o dětech otroků narozených v domácnosti (vernae), které byly majetkem svého pána a „investicí“, kterou je možno dobře

¹⁵² Martialis: *Epigrammata* 11.86

¹⁵³ Např. Horatius: *Saturae* II.3; Iuvenalis: *Saturae* 6.24, 14.58-59; Martialis: *Epigrammata* 5.84

¹⁵⁴ Persius: *Saturae* 3.45-51

¹⁵⁵ Persius pak vyjadřuje ve své V. satíře vděčnost svému učiteli Cornutovi za vedení, které mu v jeho mladických, nejistých letech poskytl.

¹⁵⁶ Schumka, L.: *Children and toys in the Roman World*. Ottawa 1993 str. 43, 155 – 157; Dasen, V.: *Childbrith and Infancy in Greek and Roman Antiquity* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World* str. 311.

¹⁵⁷ Martialis: *Epigrammata* LIV.14

¹⁵⁸ Bradley, K. R.: *Discovering the Roman Family. Studies in Roman Social History*. New York 1991 str. 72; Schumka, L.: *Children and toys in the Roman World*. Ottawa 1993 str. 68; Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders whithin*. Cambridge 2011str. 165-166.

a levně využít k menším úkolům v domácnosti. Dětská práce nebyla vnímána jako něco „špatného“, byla to samozřejmost často daná nutností, která dítě zároveň připravovala na dospělý život a pomáhala je začlenit do společnosti dospělých.¹⁵⁹ Jako o samozřejmosti mluví o práci i satirikové, kteří se mezi řádky zmiňují o pracovních úkonech, jež mohly děti zastávat. K práci svobodných, ale méně majetných dětí se satira příliš nevyjadřuje. Jen v příkladném životě prostého rolníka Horatius uvádí výpomoc dětí rodičům na poli¹⁶⁰ a Petronius¹⁶¹ a Martialis¹⁶² reflektují možnost poslat dítě na vyučení, kdy se otec pokouší probrat si možnosti budoucí dráhy své ratolesti.

Spíše se v satíře mihají zmínky o činnosti otroků, označovaných jako „pueri“. Iuvenalis v satíře, v níž idealizuje prostý způsob života a kritizuje rozmařilost a požitkářství, hovoří o ještě nedospělém chlapci, který obsluhuje na jeho skromné hostině, přičemž jeho prostotu a slušné chování i básníkovo nakládání s ním dává za vzor a do kontrastu se soudobým chováním jak mladých svobodných chlapců, tak rozmařilých bohatých pánů, kteří se snaží mermomocí udržet své oblíbené otroky nepřírozeně mladé.¹⁶³ Ovšem více zmínek o činnosti „pueri“ obsahuje Petroniův *Satyricon*, v němž jsou tito chlapci dáváni do souvislosti především s úkolem pobavit pána a jeho společnost na hostině, obsloužit je a plnit i různé podřadné ponižující funkce. I když bohužel jejich věk nelze z díla ani jen tušit, jedná se o činnosti, které by dítě každopádně bylo schopno vykonávat. Popisuje např. chlapce, do jehož vlasů si Trimalchio očistil své mokré ruce po vykonání potřeby, pána bavícího se s chlapci hrou s míčem či tanečníka, kejklíře, skákajícího přes ohnivé obruče.¹⁶⁴ Chlapci se pohybují jako obsluha na hostině - např. chlapec převlečený za Baccha roznášející hrozny a recitující verše, číšník a nalévač vína či chlapci vykonávající na hostině úlitbu domácím bůžkům (Larům).¹⁶⁵ Spojování „pueri“ s obsluhou stolu a náboženskými rituály (které se neobjevuje jen v satíře, ale hojně např. i v poezii) může patrně souviset jednak s jednoduchostí a snadnou osvojitelností daných úkolů, jednak i s myšlenkou čistoty dětí, rituální čistoty, která je vhodná

¹⁵⁹ Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 148-222; Bradley, K. R.: *Discovering the Roman Family. Studies in Roman Social History*. New York 1991 str. 103-124.

¹⁶⁰ Horatius: *Saturae* 2.2

¹⁶¹ Petronius: *Satyricon* 46: Jeden z propuštěnců se na hostině patřičně chlubí studiem svého synka. Pokud by náhodou chlapec chtěl sběhnout od studií, nechá jej vyučit řemeslu.

¹⁶² Martialis: *Epigrammata* 5.56: „Lupe/nač to kormoucení/kam dát synka do učení? Poslyš moji dobrou radu/ na srdce ti hlavně kladu:/ jenom žádnou rétoriku/jenom žádnou gramatiku/ Píše verše/?podle mého/měl bys ihned zřici se ho/že by rád šel na řemeslo/které by mu hodně neslo?/ pak ať tedy flétnu píská/nebo do cithary tříská že je hošík trochu tele? Pak ať dělá stavitele/Chce-li se mít ale skvěle/ pak ať dělá hlasatele!“

¹⁶³ Iuvenalis: *Saturae* 11.145-160

¹⁶⁴ Petronius: *Satyricon* 27, 53

¹⁶⁵ Petronius: *Satyricon* 41

a žádoucí jak při styku s jídlem, tak při styku s bohy.¹⁶⁶ Tato rituální čistota je však v *Satyriconu* zároveň v jakémsi kontrastu s úpadkem mravů a „staré čistoty“, se zkažeností a frivolností současnosti, s možností pobavit se na hostině s otroky.

Další ze „služeb“, jež dítě-otrok může svému pánu (nebo paní) poskytnout, je stát se jeho „společníkem“, tzv. *delicius/a*, nebo *delicatus/a*. Role *deliciae* mohla být zcela nevinná, kdy takové dítě mohlo citově „nahrazovat“ neexistujícího biologického potomka, nebo zaplňovat a vynahrazovat jistou citovou formálnost ve vztahu k vlastním legitimním potomkům,¹⁶⁷ ovšem satira tento typ „nevinného“ vztahu příliš neuvádí. Až na Martialův epigram zesměšňující jistou ženu Bassu, která sedává ve společnosti malého dítěte, ani ne proto, že by je měla ráda, nebo si s ním hrála, ale proto, že se snaží zakrýt, že často trpí větry.¹⁶⁸ U satirických autorů převažuje erotický, i když ne nutně sexuální podtext tohoto vztahu. Zatímco homosexuální láska, byť by byla třeba jen platonická, k chlapcům svobodného původu byla tabu a mohla být trestána, blízký erotický vztah k chlapcům (případně i dívkám) z řad otroků, včetně těch ne zcela dospělých, tímto stigmatem netrpěl.¹⁶⁹ To ovšem neznamená, že by si jej satirikové, intelektuální elita, nebrali na paškál. Mužům hledajícím zálibu v chlapcích se často vysmívají či je odsuzují,¹⁷⁰ obzvlášť jedná-li se o mladé chlapce, nebo naopak „stárnoucí“, resp. dospívající, kterým se snaží za každou cenu nepřírozeně prodloužit jejich mládí.¹⁷¹ Dítě-otrok, *delicia*, pokročilejšího i velmi nízkého věku, mohlo být využíváno k naplnění potřeb a přání svých pánů, v podstatě jakýchkoli – včetně těch sexuálních. Dítě se tak může stát hračkou svého pána. Např. v *Satyriconu* Quartila pro pobavení své a svých hostů přiměje k erotickým hrátkám šestnáctiletého Gitona s asi sedmiletou Pannyichis, která jí předtím doprovázela. *Delicia* mohla i těžít ze svého postavení – mohla být rozmazlována a hýčkána. Trimalchio si svou čtrnáctiletou roli *deliciae* svého pána i paní pochvaluje („co pán poručí, není hanba“), díky tomu si totiž získal svého pána natolik, že

¹⁶⁶ Mantle, I. C.: The Roles of children in roman religion. *Greece & Rome* 49, 1, 2002 str. 85- 106.

¹⁶⁷ K *deliciae* viz např.: Laes, Ch.: *Delicia-Children Revisted: The Evidence of Statius's Silvae*. In: Dasen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture*. Oxford 2011 str. 245-272; Minten, E: Roman attitudes towards children and childhood. Stockholm 2002 73-75; Rywson, B.: *Degrees of freedom: Vernae and Iunian Latins int he Roman Familia*. In: Dasen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture*. Oxford 2011 str. 193-22; Mouritsen, H.: *The Families of Roman Slaves and Freedmen*. In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Malden 2011 str. 129-144.

¹⁶⁸ Martialis: *Epigrammata* 4.87

¹⁶⁹ Craig A. Williams: *Greek love at Rome*. The Classical Quarterly, New Series 45, 2, 1995 str. 517-539; Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders whithin*. Cambridge 2011 str. 237-259.

¹⁷⁰ Odsouzení se týká zejm. těch mužů, kteří svůj zájem směřují na chlapce či mladíky svobodného původu. Petronius (*Satyricon* 85-87) zesměšňuje tento „vztah na řecký způsob“ v příhodě s pergamským chlapcem, jehož „přízeň si starý Eumolpus kupoval dárky, zatímco před chlapcovým otcem předstíral odpor k těmto vztahům.

¹⁷¹ Petronius: *Satyricon* 28

jej učinil svým dědicem.¹⁷² I když je pravděpodobné, že většina těchto dětí takové štěstí neměla. Možnosti zneužívání sice potenciálně bylo vystaveno každé dítě, ovšem míru, s jakou se tak skutečně dělo, není možné určit. Satira do určité míry ukazuje na ty nejhorší, nebo naopak nejsměšnější či nejabsurdnější příklady, jevy, k nimž ve společnosti dochází a které poukazují na rozvrácenost společnosti. Připomeňme, že dětský otrok byl především investice, která se může časem (s jeho vyučením, tréninkem) dobře zúročit. Cílené, neúměrné ubližování, ničení vlastního majetku, by nebylo příliš „praktické“. Totéž platí i o fyzických trestech za přešlapy dětí-otroků, které lze předpokládat. Otroci mohli být a byli za své přešlapy fyzicky trestáni a není důvod, aby k dětem-otrokům Římané přistupovali jinak, zřejmě s přiměřeností trestu k jejich věku. Jediná zmínka o tělesném trestu chlapce-otroka je uštědření pohlavku za upuštění mísy.¹⁷³

Ovšem více než témata dětské hry, práce či role *deliciae* vykresluje satira ve své snaze postavit společnost na pranýř mravní rozklad společnosti a rozkvétající rozmařilost, úpadek rodinného života, manželství a tradičních římských hodnot, jejichž obnovu tolik propagoval samotný Augustus. Tento starý římský ideál ctnostného a prostého života je pak dáván do kontrastu se soudobou skutečností jako vzdálený, dávno minulý a nedostižný vzor, k němuž se společnost (alespoň podle Persia či Iuvenala) už nemá síly navrátit. Chování a přístup dospělých k dětem a v rodinném kruhu pak též patří mezi předměty kritiky satiriků, neboť i na něm mohou ilustrovat morální úpadek své doby. V duchu tohoto cíle se zde setkáme s postavami omezených a špatných rodičů či učitelů, bezdětných lidí a lovců dědictví, či nedisciplinované a neuctivé mládeže.

Zatímco „kdysi“ dítě znamenalo upevnění manželského pouta, bylo důkazem manželské cti a plnění povinností občana, kterou zajišťuje budoucnost Říma, potvrzením manželské věrnosti, jež byla prokázána fyzickou podobou dítěte na otce a představovalo budoucnost a pýchu rodu, „dnes“ je vše jinak a plní-li dítě tuto „funkci“, jedná se spíše o výjimku.¹⁷⁴ Pokud v satirě dítě vystupuje v roli „svědka“, či „důkazu“, pak vydává svědectví o bující nevěře, proti které nepomohly ani císařské zákony, jež měly za cíl ji omezit. „Časem už v kolébce zdobené želvou tvé, Lentule, vzácné/ nemluvně k jistému borci se přihlásí samo,“¹⁷⁵ poukazuje Iuvenalis, podle něhož se nevěra rozmáhá jako nemoc společnosti ničící manželský svazek a upozorňuje na zkaženost prostopášných urozených žen, která pramení z jejich života v luxusu, odsuzuje „schopnost“ žen podvrhnout dítě a ačkoliv se staví odmítavě k vyvolaným

¹⁷² Petronius: *Satyricon* 75

¹⁷³ Petronius: *Satyricon* 34

¹⁷⁴ Martialis: *Epigrammata* 6.38, 6. 27

¹⁷⁵ Iuvenalis: *Saturae* 6.80-81

potratům, přece s pohoršením uznává, že pro muže může být leckdy tato „vražda dítěte“ lepší než jeho narození, neboť pak by se ten nebožák spíše stal „otcem malého negra...s nímž nechtěl bys zrána se setkat.“¹⁷⁶ Martialis si pro změnu tropí žerty z jistého Cinny, jehož žena Marulla povila sedm dětí, z nichž ovšem ani jedno nebylo jeho a podle podoby každého z dětí mu vyjmenovává, s kým že se to jeho žena zrovna spustila. A tento nevědomý oklamáný „bambula“, který schytává výsměch (aniž by jeho žena byla kritizována či spílána pro nevěru), by měl být rád, že má jinak dům plný kleštěnců,¹⁷⁷ nicméně i on uvádí v jednom ze svých epigramů, že podobnost dítěte na otce (manžela) je „svědek mateřské ctnosti.“¹⁷⁸

Na rozdíl od kritického a znechuceného Iuvenala je Martialis manželskou nevěrou spíše „pobaven“. Podobné je to i v případě otázky manželova vědomého přijetí dětí počatých mimo manželské lože za vlastní, jen aby svým „otcovstvím“ získal výhody plynoucí z práv spojených s otcovstvím, zejm. z *ius trium liberorum* (práva tří dětí). Toto právo pramenící z Augustových snah o obrodu rodinného života a podpoření výchovy nových římských občanů po decimujících občanských válkách, zajišťovalo společenské a právní zvýhodnění otce (i matky) tří legitimních potomků.¹⁷⁹ Pro některé rodiče tak dítě mohlo sloužit jako pouhý prostředek k získání lepšího profesního i společenského postavení. Iuvenalis kritizuje skutečnost udržování rodiny jen kvůli majetku. Na pranýř si bere muže, jenž neplní manželské povinnosti a jeho manželství a možnost plně dědit je „zachraňována“ s pomocí jiného muže, pánova klienta, milence a prostituta, který počne dítě s pánovou manželkou a ten je pak uzná za své vlastní.¹⁸⁰ Martialis¹⁸¹ se vysmívá ženatému muži, který si naříká, že nemá právo tří dětí, i když žádné děti nemá, ale mohl by je mít, neb je ženat. Martialova posměšná rada zní, aby odjel do ciziny a ženu nechal v Římě a manželka se mu zatím o narození těch tří

¹⁷⁶ Iuvenalis: *Saturae* 6.600-601

¹⁷⁷ Martialis: *Epigrammata* 6.39

¹⁷⁸ Martialis: *Epigrammata* 6.27

¹⁷⁹ Např. rychlejší postup na kariérním žebříčku či zvýšení možného podílu v dědickém řízení (podle Augustových zákonů byl svobodný zbaven práva dědit a ženatý, ale bezdětný mohl zdědit pouze nanejvýš polovinu případného majetku), v případě výhod pro ženy se jednalo o ukončení tutely, tedy poručnictví muže. (Radista, L. F.: *Augustus Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*. In: *Austieg und Niedergang der romischen Welt*. Teil II. Berlin and New York 1980 str. 278 – 339)

¹⁸⁰ Iuvenalis: *Saturae* 9.75-98 „Nevděčný člověče zrádný, což není zásluha žádná,/dám-li já synáčka tobě či dcerušku – zásluhu nemám?/ Uznáš to děcko a v novinách hned se radostně chvástáš/ důkazem mužné tvé síly.../stal ses otcem a – zásluhou naší – tak pomlouvám čeliš!/ Máš teď otcovská práva, mým přispěním můžeš teď dědit,/ celičky odkaz teď shrábneš i s tím, co by propadlo jinak. / Přemnoho dalších výhod se připojí časem k té částce, jestliže do počtu tří to dotáhnu!“ stěžuje si využívaný a ne dle svých zásluh za oddanost odměňovaný milenec Naevola na nevděčného Virrona.

¹⁸¹ Martialis: *Epigrammata* 8.31

děti postará. V jiném epigramu se vysmívá dobrovolně bezdětnému muži, který o udělení práva tří dětí žadoní u císaře,¹⁸² i když si toto právo může zajistit sám a bez prosíku.¹⁸³

Přes legislativní podporu rodičovství ale v říši vedle nevěry a podvodů rozkvétala další neřest, která autorům slouží k podtržení mravního úpadku společnosti, a tou je právě ona záměrná dobrovolná bezdětnost, vyskytující se zejména mezi majetnějšími vrstvami. Neochota mít legitimní potomky pramení ze skutečnosti, že tito potomci představují rodičovskou starost, povinnost, vyžadují péči a zaopatření stejně jako manželský svazek. Iuvenalis se v VI. satíře věnované kritice ženské zkaženosti rozhořčuje nad neochotou bohatých žen, rozmazlených životem v luxusu, mít děti,¹⁸⁴ zatímco prosté ženy se mateřství nezříkají, a stejně tak ani kojení vlastních potomků, které bohaté ženy, mají-li děti, odmítají a přenechávají péči o potomka kojným a chůvám.¹⁸⁵

Život bez legitimních potomků je v satíře provázen jedním z dalších oblíbených motivů, a tím je kritika honby za dědictvím a „lov“ majetku a přízně bohatých bezdětných mužů, kteří jsou přes své jmění vlastně chudáci, neboť nemají žádné opravdové přátele,¹⁸⁶ ale jsou obklopeni pochybnými existencemi rádobý-přátel a pochlebníků, kteří se snaží ve vidině zisku majetku těchto mužů jakkoli vlichotit do jejich přízně¹⁸⁷ a pokud má takový boháč jen jednoho nemocného syna, opatrně se připravují na jeho smrt, v níž doufají, neboť v takovém případě usilují o druhé místo v závěti.¹⁸⁸ Jistý klient raději nebude mít legitimní potomky, aby si získal svého pána: „Chceš-li však pánem se stát, ba kralovat samému pánu, dbej jenom pečlivě o to, by maličký Aeneas tobě nikdy si v paláci nehrál, ni dcerka nad něho sladší. Drahým a milým je přítel, jenž doma má neplodnou ženu. Služka tvá porodit může a třeba vrhnout ti hned trojčata najednou v otcovskou náruč: sám bude mít radost z štěbotu dětského hnízda, dá zelenou tuniku přinést, oříšky věnuje k hraní i penízek toužebně ždaný, kdykoliv příživník malý se objeví u jeho stolu.“ Muži ovšem nic nebrání mít potomky nelegitimní,

¹⁸² Císař mohl toto právo někomu udělit např. i za jiné zásluhy, než zplození vlastních dětí či z protekce, což poněkud podkopávalo autoritu tohoto zákona.

¹⁸³ Martialis: *Epigrammata* 9.66

¹⁸⁴ Iuvenalis: *Saturae* 6.579-608

¹⁸⁵ Iuvenalis: *Saturae* 6.1-24; Užívání kojných a chův v bohatých rodinách (ať už najatých svobodných žen nebo spolehlivých otrokyň v domácnosti) bylo rozšířeným, obecně akceptovaným a často i nutným (např. v případě smrti matky) jevem, i když intelektuální elitou bylo odmítáno. (Dixon, S. *The circulation of Children in Roman Society* In: Corbier, M.: *Adoption and Fosterage*. Paris 1999 str. 217 – 230; Rawson, B.: *Children and Childhood in Roman Italy*. 2.vyd. Oxford 2009 str. 115-130; Bradley, K. R.: *Discovering the Roman Family. Studies in Roman Social History*. New York 1991 str. 13-30, 38-64).

¹⁸⁶ Martialis: *Epigrammata* 11.44: „Jsi bezdětný a narodil ses bohatý za konzulátu Bruta: vážně si myslíš, že máš opravdové přátele? Skuteční přátelé existují, ale ty jsi měl, když jsi byl mladý, když jsi byl chudý. Tvůj nový přítel je ten, který se těší na tvou smrt.“ Na lovce dědictví také např. epigramy 11.83 a 6.62.

¹⁸⁷ V Satyryconu (140) např. jistá žena, která svůj život strávila honbou za dědictvím, tak v naději na dědictví, poskytuje starému Eumolpovi své vlastní děti, které zaučuje do svého „řemesla“, k sexuálním hrátkám.

¹⁸⁸ Horatius: *Saturae* 2.5

neboť tyto děti nemají právně zajištěny dědické nároky. Výsměch a kritika stíhá jak lovce, tak jejich oběti. Při charakteristice římského „fenoménu“ honby za dědictvím nelze neuvést Petronia a dobrodružství jeho hrdinů ve městě Krotón, v němž „nikdo nevychovává děti, protože kdo má své dědice, nemá přístup k hostinám ani ke hrám, nýbrž zbaven všech výhod potuluje se mezi sebrankou. Zato ti, kteří se nikdy neoženili ani nemají blízké příbuzenstvo, docházejí nejvyšších poct...“¹⁸⁹ Tito lovci dědictví jsou pak napáleni Eumolpem, který se vydává za bezdětného boháče nad hrobem, aby si mohl užívat na jejich úkor.

Velmi výrazným prvkem v satíře, pokud mluvíme o otázkách spojených s dětstvím, je také kritizující postoj k soudobé výchově potomků, k přístupu některých rodičů ke svým dětem a špatnému příkladu, který svým potomkům poskytují. O pozitivním příkladu rodiče hovoří jen Horatius v jedné ze svých satir,¹⁹⁰ v níž popisuje svůj život, vzdává hold a vděčnost svému otci, který, ač propuštěnec, zajistil svému synovi to nejlepší možné vzdělání v Římě, kde se vzdělával spolu s dětmi senátorů a jezdců. Jeho otec podle něj chránil a kultivoval mysl a mravy budoucího autora a snažil se mu poskytnout dobrý a následováníhodný příklad, stejně jako varovat jej před příklady špatnými, aby z něj vychoval řádného člověka. Horatius si váží svého otce, můžeme zde mluvit o „pietas,“ v rodinném životě vnímané jako společensky žádoucí láska a úcta dítěte k rodiči a rodiče k dítěti. Horatius svého otce dává za příklad toho, že lidé by neměli být souzeni jen podle svého původu, jímž je řada Římanů až obsedantně posedlá a přihlíží k němu víc než k takovým ctnostem, jako je např. osobní čest člověka, neboť svůj původ nikdo nemůže ovlivnit.

Na vztah rodiče a dítěte se zaměřuje Iuvenalova 14. satira. Projevuje se tu obecné přesvědčení o „imitatio parenti,“ tedy že dítě by mělo napodobovat své rodiče, syn otce, dcera matku.¹⁹¹ Iuvenalis se zdviženým varovným prstem upozorňuje, že rodič funguje jako vzor pro své dítě a i malé děti napodobují své rodiče. Co asi vyroste z takového dítěte, jehož otec hraje v kostky? I dítě začne hrát. Když si od dětství s posvěcením otce navykne na bohaté hostiny, bude jim holdovat i v dospělosti. Pokud matka žije prostopášným životem, bude jím žít i dcera. Děti se špatností od svých rodičů učí snadno. Je to pochybné dědictví, které rodiče svým dětem odkazují. Iuvenalis před tímto poskytováním špatného vzoru vlastnímu dítěti varuje. „Ať děti, jimž dali jsme život, našim nectnostem ujdou!“ Řádný rodič by se měl alespoň před svým potomkem krotit ve špatnostech a snažit se poskytovat své ratolesti dobrý

¹⁸⁹ Petronius: *Satyricon* 116

¹⁹⁰ Horatius: *Satuae* 1.6

¹⁹¹ Blíže na téma „imitatio parenti“ např.: Hraders, A. C.: *Roman Patchwork Families: Surrogate Parenting, Socialization, and Shaping of Tradition* In.: Dasen, V.: *Children, Memory and Family Identity in Roman Culture* str. 49-73.

příklad. Jenže místo aby rodič pečoval o posvátnost, bezúhonnost a čest domu, o to vychovat ze syna muže prospěšného vlasti, v duchu nenávratně zmizelého ideálu schopného prostého starořímského života (skromného, pracovitého, schopného obdělávat pole a živit rodinu, hotového plnit své povinnosti k vlasti v míru i válce), k němuž byli kdysi vedeni předkové svými otci, vede „dnešní“ otec své dítě k lakotě a hrabivosti pod pláštěm prospěšné šetrnosti, pobízí jej ke studiu, k získání vojenské hodnosti či věnování se výnosnému obchodu jen za účelem větších finančních zisků, neboť římskou společností zmítá nemoc touhy po majetku: „Nikdo se neptá, kdes vzal, jen mít je žádoucí. Vrásčité chůvy to chlapečkům káže již po zemi lezou, dívenky slyší to dřív, než abecedě si zvyknou.“¹⁹² Takhle by mysl dítěte být formována neměla. Navíc, nakonec se taková zločinná a příliš volná výchova nemusí rodiči vyplatit: „sám pak dočkáš se dne, kdy jiskra, již zažehls kdysi,/ mocně se rozhoří v požár a zachvátí kolkolem všecko,/ aniž ušetří tebe: tvůj chovanec jako lev v kleci/ roztrhá cvičitele, jenž třese se před jeho řevem.“¹⁹³ Další typ špatného rodiče je ten, který utrácí své jmění za všechny možné rozkoše, ale odmítá synovi zaplatit pořádného učitele.¹⁹⁴ Martialis se vysmívá otci, který není schopen zajistit dceři věno nebo ji důstojně provdat.¹⁹⁵ V *Satyriconu* si rétor Agamemnón, jenž běduje nad stavem školní výuky, stěžuje na rodiče, kteří kladou na své potomky přemrštěné nároky, kterými se tak snaží docílit jen uspokojení vlastních ambic a vlastní pýchy, bez ohledu na prospěch dítěte.¹⁹⁶

Široce kritizovaná špatná rodičovská výchova dětí se pak podepisuje i na upadajícím stavu školské výuky. V satíře se povětšinou mluví o školách gramatických a rétorských.¹⁹⁷ Za tento úpadek jsou podle Agamemnóna vinni právě takoví rodiče, pro něž je dítě odrazem jejich ambicí, a kteří jsou často přesvědčeni o jedinečnosti svého potomka, která mu byla dána do vínku již v kolébce, neboť spěchají s výukou svého potomka – hlavně aby přinesla plody rychle, ne kvalitně, takže „mladí muži jsou na řečništi terčem posměchu.“¹⁹⁸ Krom toho také odmítají jakoukoli přísnost učitele na svého potomka, takže „nyní si děti ve školách hrají“, místo aby se učily. A nebohému učiteli nezbyvá, než se podřídít, aby k němu do školy vůbec někdo chodil.¹⁹⁹ Na druhé straně stojí líčení mizerných učitelů²⁰⁰ – co se znalostí i postupů

¹⁹² Iuvenalis: *Saturae* 14.207-209

¹⁹³ Iuvenalis: *Saturae* 14.244-247

¹⁹⁴ Iuvenalis: *Saturae* 7.186

¹⁹⁵ Martialis: *Epigrammata* 6.8, 7.10

¹⁹⁶ Petronius: *Satyricon* 4

¹⁹⁷ Jednalo se o vyšší stupně vzdělání, v nichž se pohybovali chlapci po dosažení „základního“ vzdělání.

¹⁹⁸ Petronius: *Satyricon* 4

¹⁹⁹ Petronius: *Satyricon* 3-4

²⁰⁰ Zde se projevuje do určité míry topos špatného učitele, zejména v nižších stupních výuky často otroka, tedy někoho, na koho římstí občané shlíželi. Jeden z hostů na Trimalchionově hostině např. mluví o učitelích svého

učení týče. Ovšem jakou kvalitu mohou rodiče čekat, když je učitel mizerně placen a nucen „jít na ruku“ rodičům a svým žákům, kteří postrádají kázeň a respekt k učiteli jako k autoritě, a pod rodičovskou ochranou si dělají, co chtějí, dokonce jsou schopní svého učitele napadnout.²⁰¹ Nejlepší je pro dítě dbát na výběr kvalitního učitele, který rozumí, čemu učí a umí učit, a nebát se za takového připlatit.²⁰² Zaznívají též hlasy kritiky na nepraktičnost výuky, zejména na řečnických školách, podle Petronia se v nich „stávají z našich mladých mužů hlupáci, protože nevidí a neslyší nic z denního života, nýbrž jen ...samé svazečky medových slov.“²⁰³ Bezduchost výuky ubíjí i literáta a rétora, jenž si v 7. satíře stěžuje na neblahý a nevděčný úděl učitelů.²⁰⁴

Přítomny jsou i zmínky o tělesných trestech dětí ve škole. Martialis se vysmívá učiteli, který příliš křičí na své žáky a dopouští se i jejich bití,²⁰⁵ Horatius není fyzickým trestům příliš nakloněn – vzpomíná na učitele, jenž se pomocí biče či vlhkého provazu snaží přimět své žáky ke studiu přes jejich nechuť.²⁰⁶ Spíše se přiklání k motivaci žáků pomocí cukru – laskavosti učitele a drobných pamlsků jako odměny.²⁰⁷ Ačkoli bylo fyzické trestání řadou intelektuálů odmítáno (Horatius, Quintilianus...) a i někteří rodiče se zřejmě mohli stavět proti tomu, aby jejich dítě bylo ve škole přísně trestáno, ba dokonce bito (viz Agamemnónova stížnost),²⁰⁸ z římských školních lavic nezmizelo.

Pokud bychom měli shrnout obraz dítěte poskytnutý satirickou literaturou, jež nám nabízí jen útržkovité informace, v ní obsažený pohled odkazuje především na některé aspekty dětství chlapců svobodného původu a dětských otroků, přičemž jen zřídka si můžeme být jisti věkem dítěte a ne vždy je jasné, zda autoři při užití termínů *puer/puella* hovoří skutečně o dětech. Případně se vztahují na děti obecně v rolích, které hrají – potomek, dědic, žák... Někdy se tyto zmínky objevují jen „mezi řádky“ jako prostá reflexe skutečnosti, bez

chlapce, na něž je patřičně hrdý, přes všechny blázniviny, které chlapec podniká (zejména jeho záliba v ptáčcích), pro jeho píli. Jeden z učitelů je líný a s chlapcem si nechce dělat práci, ale rád by si přišel pro výplatu a druhý je sice svědomitý, ale ne tak učený. (Petronius: *Satyricon* 46)

²⁰¹ Juvenalis: *Saturae* 7.213-219

²⁰² Juvenalis: *Saturae* 7.229-242

²⁰³ Petronius: *Satyricon* 1

²⁰⁴ Juvenalis: *Saturae* 7.137-164

²⁰⁵ Martialis: *Epigrammata* IX.68

²⁰⁶ Horatius: *Saturae* 1.10.

²⁰⁷ Horatius: *Saturae* 1.1

²⁰⁸ I když zde mohlo hrát úlohu ani ne tak považování fyzického trestu jako takového za špatný (přece jen se pohybujeme v době, která byla daleko viditelněji prostoupena násilím, na než si dítě svým způsobem muselo zvyknout, aby se ve světě dospělých dokázalo volně pohybovat), ale myšlenka občanů, že by jejich potomek, dědic, byl bit otrokem. (Laes, Ch.: *Childbeating in antiquity: Some Reconsiderations*. In: Mustakallio, K. (ed.): *Hoping for continuity: childhood, education and death in antiquity and the Middle Ages*. Rome 2005 str. 75-90)

výrazného funkčního, záměrného autorova použití motivu (např. v případě řady Petroniových zmínek o pracovních činnostech „pueri“). Častější je ale funkční využití „motivu“ dítěte, dětství a vzájemných vztahů v rodině, zejm. v „příkladech“, které pomáhají autorovi poukázat na situaci společnosti, na rozpad tradičních hodnot, rodiny, na úpadek výchovy a vzdělávání či manželství a manželské věrnosti, ať jako prostá reflexe (ať kritická či výsměšná) současnosti nebo v kontrastu se ztraceným „ideálem minulosti“, který se objevuje jako prostředek kritiky současnosti. Do určité míry může satira ke splnění svého cíle účelově přehánět a její „realismus“ tak může být „pokřivený“ cíleným poukazováním na negativní jevy ve společnosti, na které by měl být čtenář upozorněn. Aby čtenář mohl dílo přijmout, musely být ovšem reálnou součástí společnosti a ne jen „ojedinělými excesy.“ Do jaké míry se skutečně tyto jevy, jako je např. napadení učitelů žáky, potraty či podvržení dětí, považování dítěte za pouhý prostředek ke zlepšení vlastní situace... odehrávaly, ovšem nelze určit, alespoň ne jen na základě satirické literatury. Užití dítěte jako metaforického přirovnání k zesměšnění jednání dospělého (dítě jako nerozumné a pošetilé, ustrašené) nebo pomyslného „metru“ na dospělé (imitatio parenti a špatný vzor, přístup k výchově, dítě jako ambice, jako důkaz rodičovství) pak poukazují na širší rozšířenost takových představ v římské společnosti než jen v intelektuálním světě, i když jsou to právě představy a vidění reality intelektuální elity, které jsou literaturou zprostředkovávány především. Přes okrajovost tématu dětství satira zejména staví na pranýř kritiky či výsměchu jednání dospělých právě i prostřednictvím jejich chování k dětem, které na ně mohou tvrdě doplácat, v čemž se přes individuálnost jednotlivých děl shodují všichni autoři. Římská satira ale nabízí jen jeden díl pomyslné skládačky, který je třeba doplnit dalšími prameny, abychom mohli zrekonstruovat obraz dětství, jak jej zachytila pera jednotlivých autorů. Obraz, který vzhledem ke stavu dochování pramenů, nikdy nebude zcela kompletní.

III. *Svědectví z divadelní scény*

Dramatické kusy, jimž byl vdechován život v čase náboženských slavností a svátků, představují specifický typ umělecko-literární produkce stejně jako historického pramene. „První pravidelné“ divadelní představení bylo v Římě uvedeno v roce 240 př. Kr. hrou Livia Andronica. Po něm přichází rozkvět a popularita divadelní tvorby, jež byla přístupná všem vrstvám obyvatelstva, pro které představovala zdroj zábavy. Umělá dramatická tvorba byla od počátku²⁰⁹ pod silným vlivem řeckých vzorů, z nichž vycházela. Římská komedie a tragédie jsou převzaty od řeckých autorů, ovšem tvůrčím způsobem. Nejedná se o prosté „kopie“ řeckých her, ale jsou přizpůsobovány římskému prostředí a dobovému vkusu, aby autor mohl oslovit zpočátku ještě ne příliš helenizované publikum.²¹⁰ Zacházení se vzory je (alespoň v případě děl autorů, která se dochovala v kompletní podobě) spíše volné (může docházet např. k vypouštění některých motivů z předloh nebo naopak k propojení různých vzorů...). Tato skutečnost vede k problému určit, co je skutečně „typicky římské“.

V tragédii představuje hlavní námět zpracování řeckého mýtu, k němuž se posléze přidružují náměty z římské historie. Tragický žánr se (mimo počáteční období římského divadla, kdy představoval „novinku“)²¹¹ netěšil v širší společnosti takové popularity jako žánry komické – lehčí a stravitelnější pro „davového“, ne příliš vzdělaného diváka. Oblibě se těšil spíše ve vyšších aristokratických kruzích, mezi vzdělanou intelektuální elitou, která mohla znát předlohy a náměty a dostatečně je ocenit. Bohužel pokud jde o římskou tragickou tvorbu, dochovaly se z ní jen trosky – názvy děl, osamocené verše, často prostřednictvím citací v jiných dílech. Výjimkou jsou pouze tragédie Seneky mladšího, jež se dochovaly celé.

Pro římskou komedii představuje vzor zejména nová attická komedie, z níž vycházejí typické postavy a zápletky. Náměty římských komedií čerpají z denního života, z „reality“, z níž si spíše utahují, ale v žádném případě si komedie nečiní nárok na morální či politickou kritiku společnosti. Komedie je v podstatě typizovaná – vystupují v ní typické „masky“, postavy, které snadno divák rozezná, které představují obecné lidské typy (více či méně

²⁰⁹ Pokud tedy nepočítáme primitivní drama – různé scénky, taneční a jiné výstupy, které byly součástí kultovních obřadů a před-literární lidové („nižší“) dramatické žánry, zřejmě původní (jako zřejmě do značné míry improvizovaná atellána, přirovnávaná ke komedii dell' arte), které se ovšem nedochovaly (Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 77-79; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 46-47.

²¹⁰ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 40-46.

²¹¹ Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 88-91; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 114-116.

psychologicky propracované) – mazaný otrok, zamilovaný mladík apod. Děj opakujících se, typických jednoduchých zápletek, se odvíjí v časově neurčeném období. Spolu se snahou „napodobovat“ všední život vyvolává zdání, že se jevištní fikce mohla odehrát v kterékoliv době, zdání, že se podobný příběh vůbec „mohl“ odehrát. V římské komedii ke klasickým řeckým zápletkám a postavám přistupuje všední realita římské společnosti, neboť nápodoba známého, běžného života mohla přinést divákovi možnost ztotožnění stejně jako pobavení.²¹²

Dramatická produkce se počala rozvíjet v Římě ve 3. st. př.Kr. perem Livia Andronika,²¹³ řeckým propuštěncem, z jehož díla se dochovaly pouze zlomky prostřednictvím citací jiných autorů. Tentýž osud potkal i díla dalších významných autorů raného období římské literární tvorby jakými byli dramatik a básník Quintus Ennius²¹⁴ a Gnaeus Naevius, jenž poněkud vybočuje údajnými politickými narážkami (i urážkami) ve svých hrách.²¹⁵ Podobně v troskách leží dílo komika Statia Caecilia,²¹⁶ galského propuštěnce, považovaného řadou Římanů za autora Plautovy a Terentiovy úrovně, po jejichž tvorbě už se nevyskytují výraznější osobnosti na poli komedie, ačkoli komické žánry se těší větší oblibě než tragédie, kromě toho se rozšiřují „lidovější“ formy jako pantomima a mimos (oblíbené zejména v raném císařství), jejichž texty se nedochovaly.²¹⁷ V případě děl vrcholných představitelů tragédie, po jejichž tvorbě se tragédie vyčerpává a upadá, se opět dochovaly jen drobné zbytky samostatných veršů. Jedná se o hry Marka Pacuvia (na rozdíl od většiny ostatních dramatických autorů občana z vyšších vrstev římské společnosti)²¹⁸ a Lucia Accia,²¹⁹ v nichž tito autoři volně přepracovávali své řecké vzory. Tyto drobky a trosky děl římských autorů, osamocené verše, dochované prostřednictvím jiných děl, bez širšího kontextu, lze stěží využít jako historický pramen. Zbývají tak na prozkoumání díla Plauta, Terentia a Seneky, z jejichž dramatických kusů se řada dochovala celých (nebo skoro celých).

²¹² Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 88-91; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 106-110; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 15-34.

²¹³ Poslední zprávy o něm se vztahují k roku 207 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 49-51; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 92-93; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 12-14.

²¹⁴ 239-169př.K. Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 102-105; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 80-90; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 30-34. 40-43

²¹⁵ 264 – 241př. Kr.; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 93-94; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 52-56; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 30-31, 39-41.

²¹⁶ 230/220-168 př. Kr.; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 100; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 71-72; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 23-26.

²¹⁷ Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 77-79, 209-210; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 365-366.

²¹⁸ 220-130př.Kr.; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 105-106; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 112; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 31-32.

²¹⁹ 170-90/80 př. Kr.; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 112-113; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 113; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 18-24.

Titus Maccius Plautus byl svobodného, ale neřímského původu, pocházel z Umbrie. Ve svých dílech vychází z tradičních schémat attické komedie bez zájmu o etiku či psychologii postav. S těmito předlohami zachází velmi volně, napodobovány jsou zejména dějové zápletky. V jeho komediích dochází k převrácení společenských a rodinných hodnot, které podrývá „samozřejmé“ (se svobodným by se nemělo jednat jako s otrokem, ale děje se tak). Rozuzlení zápletky „komedie plné omylů“ spočívá v uvedení do původního stavu. Komedie vychází z každodenního života, Plautus je jízlivý vůči římské společnosti, ale nikoli moralistický (neboť k rozuzlení napomáhá prohnáný otrok svými lstmi). Jeho hry jsou určeny nejširšímu publiku.²²⁰

I u Publia Terentia Afra, propuštěnce z Kartága pod ochranou Scipiona Aemiliana, platí za základ v otázce zápletky attická komedie. Jeho tvorba, na rozdíl od Plautovy, spadá do období silnější, postupující helenizace římské společnosti, kdy se začíná projevovat rostoucí odlišnost vkusu elitních a širokých vrstev. Terentius se zaměřuje na otázku lidské podstaty a lidských hodnot, na hlubší psychologizaci postav, typizovaných, ovšem místy vybočujících z obvyklého „repertoáru“ komedie (např. „slušná“ hetéra). Je pro něj typická i určitá snaha o „realističnost“ vztahů. Promítají se zde i myšlenky objevující se ve vyšších společenských kruzích, které se autor snaží sdělit širšímu publiku. Oba zmíněné prvky přispívají k nepochopení Terentia širším publikem, ačkoli se těšil oblibě u vyšších vrstev.²²¹

Lucius Annaeus Seneca Minor, právník pocházející z bohaté jezdecké rodiny, politik, filosof, vychovatel a poradce císaře Nerona v počátcích jeho vlády, věnoval svůj čas též dramatické tvorbě. V době raného císařství představovala tragédie pro intelektuální senátorskou elitu určitou možnost formy nesouhlasu s tyranským režimem v republikánském duchu. Senekovy hry patrně nebyly primárně určeny pouze k představení na jevišti, ale též k četbě. Seneca volně, ale za stálého kontaktu s předlohou zpracovává klasické řecké tragické příběhy (jako Médea, Faidra...), které přiodívá hávem stoické filosofie, římského vkusu, efektivní rétorikou a patosem.²²² Zvláštní místo zaujímá tragédie Octavia, pojednávající o smutném osudu dcery císaře Claudia a první Neronovy manželky, zapuzené a posléze zavražděné Octavie, která je jediným dochovaným dramatem z římského prostředí, ovšem

²²⁰ Cca250-184 př. Kr.; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 94-100; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 57-68; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 24-30

²²¹ Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 106-110; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 97-106; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 26-30 .

²²² 4př.K-65n.l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 369-381; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 296-310; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 232-237, 249-256.

Senekovi připisované autorství hry je mylné.²²³

Je otázkou, kolik toho může dochovaná divadelní tvorba vypovědět o otázce dětství v římském světě jako takovém. Co se tragédie týče, ta se pohybuje především ve světě mýtu, jenž je na hony vzdálen všední realitě. Děti jsou součástí tradičních mytologických příběhů a i v Senekových tragédiích, jediných přeživších zástupcích svého druhu, plní „prostě“ svou roli v tradičním příběhu – tragickou, kdy je stíhá krutý osud, jehož zlu musí čelit i jejich rodiče, nebo spíš jsou jen hračkou v rukou tohoto osudu, který stíhá rodiče prostřednictvím ran, jež dopadají na jejich rány děti, neboť neblahý osud potomků je jedním z možných zdrojů bolesti a zla, jež nejsou schopni překonat. Ale z jednání k dětem v tragédiích a zmínek o nich lze jen málo vyčíst o dětství v římském světě (či jen u autora samého), ačkoli Senekovo zacházení s řeckými předlohami přizpůsobuje podání mýtu římskému publiku. Jedná se o mytické příběhy, jejichž zápletky jsou staré a tradiční (a řecké) a těžko lze co vyvozovat ze zavraždění vlastních dětí Médeou či Herculem nebo z obětování Astyanaka a Polyxeny.

Jediné možné "drobné" informace zahrnující otázku vnímání dítěte by mohly být ukryty v barvitě, dramatickým napětím nabitě rétorice (např. v líčení Iásona jako milující otce a počáteční rozpolcenosti Médey,²²⁴ vypjatosti Herkulovy bolesti při ztrátě dětí,²²⁵ či žalu a proseb Andromaché,²²⁶ kdy pro ně ztráta dítěte představuje bolestnou ránu a ztrátu naděje, zmizení potenciálu, které dítě mohlo přinést, kdyby dospělo).²²⁷ Rétorika odpovídá dobovému vkusu a snaží se zapůsobit a oslovit svého diváka. Nicméně byl by možný vyvolaný sentiment publika zaměřen na děti a myšlenku krutosti a nespravedlnosti osudu, který postihl mladé, nevinné děti, jež v příběhu vystupují okrajově, nebo by pravděpodobněji spíš patřil neštěstí milujícího rodiče, jenž ztratil svého dědice, naději do budoucna? Rétorika spojená s mytologickými příběhy (pokud k ní přičteme otázku „praktické role“ mytologie) a jejich římské přepracování by mohly (ale jen velmi omezeně a okrajově) podhalit „myšlenky v pozadí“, které by se mohly týkat dětství, jedině v případě důkladné komparace s řeckými předlohami.

O něco lépe by na tom teoreticky mohly být tragédie vycházející z římských historických událostí, pokud by se dochovaly. Ovšem jediná takováto hra – Octavia – o

²²³ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 376-380.

²²⁴ Seneca: *Medea* 430-450, 540-555, 896-1028

²²⁵ Seneca: *Hercules Furens* 1150-1260

²²⁶ Seneca: *Troades* 630-790

²²⁷ S výjimkou Médey, jež nelituje svého činu a pro kterou je smrt jejích dětí dobrý zdroj pomsty, neboť může milujícímu otci způsobit velkou bolest.

dětech prakticky nemluví. Za zmínku stojí snad jedině důvěrný vztah s chůvou (i když tento prvek chůvy jako důvěrnice se objevuje i u Médey či Faidry) a její svěřenkyní, ač už dospělou, kdy funguje jako její důvěrnice a naznačuje tak možný bližší, dlouhodobější, blízký vztah se svěřencem, (zvláště když vezmeme v potaz ztrátu matky ve věku přibližně 8 let),²²⁸ a dítě jako potomek, kterého už Octavia císařskému rodu neposkytne a o něj případně ani Nero nemá zájem, neboť dítě z ní by „poskvnilo jeho urozenou rodovou linii, protože sama byla zrozena z děvky.“²²⁹

Poněkud nápomocnější v otázce dětství, repetitivě jen k některým jeho aspektům, může být komedie, odehrávající se v „pořímštěném řeckém“ prostředí města a jeho obyvatel. Ovšem ačkoliv komedie „napodobuje“ běžný život a typické zápletky budí v divákovi dojem, že by se snad mohly někde někdy odehrát, a ačkoli tu vystupují do popředí rodinné záležitosti a vztahy, dítě jako takové se na jevišti aktivně neobjevuje - pouze jako zdroj zápletky a předmět jednání dospělých.

Pokud jde o komedie, které se nám dochovaly, několik zmínek v nich charakterizuje období dětství jako věk slabého rozumu, pošetilosti a nezkušenosti, spojený s určitou nevinností a který je ještě prostřednictvím strachu a učitele snadno ovladatelný.²³⁰ Ovšem příběhy komedií se týkají mladých lidí na prahu dospělosti, v „prvním květu mládí.“²³¹ V několika případech je uveden (nebo přiblížen) věk postav, například když jde o osud dávno ztraceného a „nyní“ nově nalezeného dítěte, kdy je třeba zjistit, kdy bylo dítě ztraceno či odloženo, aby snad nedošlo k omylu.²³² U dívek, které jsou předmětem milostného zájmu, u nichž je podtrhován mladý věk a půvab, je uveden věk kolem 16 let. To by odpovídalo skutečnosti, že v antickém světě do manželství většinou dívky vstupovaly poměrně brzy – právně byl pro dívky sňatek umožněn od 12 let; demografické studie uvádějí, že většina dívek se poprvé vdala před dvacátým rokem života.²³³ Taktéž zamilovaní mladíci již nejsou podle římských standardů „dětmi“, ale spíše „mladými dospělými“ (nejčastěji jsou uváděni jako „adulcentes“). Jeden z mladíků Terentiova Eunucha je teprve v „nešikovném“ věku 16

²²⁸ „Seneca:“ *Octavia* 90-140, 690-740

²²⁹ „Seneca:“ *Octavia* 536-537

²³⁰ Plautus: *Mostellaria* I/2, *Mercator* II/2; Terentius: *Hecyra* III/1, *Phormio* V/8, *Andria* I/1

²³¹ Terentius: *Eunuchus* II/3

²³² Např. Hetéra Thais se v Terentiově Eunuchovi vyptává Chrema, bratra kdysi odcizené dívky, která byla s Thais vychovávána jako její sestra a kterou chce navrátit zpět k její rodině, na jeho malou sestřičku - kolik let by jí asi bylo, co měla na sobě v den, kdy se ztratila... (Terentius: *Eunuchus* III/3)

²³³ Hin, S.: *Family matters. Economy, culture and biology: fertility and its constraints in Roman Italy*. Princeton/Stanford University 2007 str. 12 – 13; Scheidel, W.: *Roman funerary commemoration and the age at first marriage*. Stanford University 2005; Parkin, T.: *The Roman Life course and the Family* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Malden 2011 str. 279.

let,²³⁴ ve věku pošetilého a nezkušeného mládí („adulscencia“, „iuventus“), jakémsi „přechodným“ období mezi dětstvím a dospělostí, které je vedle zmíněné pošetilosti charakterizováno „hejskovstvím“, výstřelky, bujarostí a získáváním zkušeností,²³⁵ kteréžto jednání je sice bráno jako součást mládí a někteří otcové z komedií i nechávají své syny v příslušném věku vybouřit, nicméně jim dělá těžkou hlavu, neboť prohřešky potomka padají nejen na něj, ale i na jeho rodinu.²³⁶ Věková kategorie, kterou tito mladíci nepřekračují, je 25 let. „Cožpak je víc než dvacet pět let? Mě se každý bojí půjčit,“ stěžuje si mladík, který potřebuje sehnat peníze na vykoupení své milé od kuplíře, ale nemůže je žádat od otce.²³⁷ Mladík je tak zcela závislý na financích otce a na „kumštýřství“ otroka, jenž se snaží pro „věc“ mladého pána získat potřebné peníze úskoky, jež ústí ve zmatek a následné rozuzlení, základ většiny komedií.

Mladíci z komedií jsou sice odrostlí dětství, ale stále pod otcovskou pravomocí („patria potestas“), a konflikt s otcem, strach z jeho osoby a jeho rozhodnutí, rozpor mezi povinnostmi poslušnosti vůči otci a mezi vlastními touhami, potřeba získat konečný souhlas otce, slouží jako základní motiv a zdroj zápletky a komična. Tyto prvky, jakkoli jsou „přibarvené“ dramatickým zpracováním, vycházejí z všední zkušenosti a poukazují na reálně možné generační konflikty synů s otcem, pramenící ze skutečnosti existence otcovské pravomoci, kterou nad svým synem otec vykonával až do své smrti,²³⁸ nebo do uskutečnění právního aktu propuštění syna ze své pravomoci.²³⁹ Podíváme-li se blíže na konflikty, jež

²³⁴ Terentii: *Eunuchus* IV/2

²³⁵ Např.: „Přiznávám, že tu hejřil, že si holku/ vykoupil z otroctví a vypůjčil si/ peníze od lichváře a pak probil./ Nu a? Co jiného tu odjakživa/ dělají synáčkové z dobrých rodin?“ (Plautus: *Mostellaria* IV/ 2) (mládí jako bouřlivé a nerozumné i např. Plautus: *Mostellaria* III/3, *Mercator* I/1; Terentius: *Andria* I/2).

²³⁶ Např. Plautus: *Mostellaria* III/3, *Mercator* I/1

²³⁷ Plautus: *Pseudolus* I.1; do 25 let byli mladí chráněni „institucí“ zvanou *curatura minorum*, danou zákonem *lex Plaetoria* z počátku 2. stol. př. Kr., která měla chránit ještě nezkušené mladé před zneužitím při majetkových transakcích, a to i pokud již byli formálně samostatní a mimo otcovskou pravomoc. Oficiálně povinná ve všech případech, kdy v obchodních transakcích figurovaly osoby zvané „minores“ (tedy mladší 25 let) se stala od 2. stol. n. l. (Dixon, S.: *The Roman Family*. Baltimore 1992 str. 106 – 107; Evans, J. K.: *War, women and children in ancient Rome*. London and New York 1991 str. 190 – 191; Eyben, E.: *Restless Youth in Ancient Rome* 2.vyd. London 1993 str. 21).

²³⁸ Zde jen uvedme, že tou se mohly „omezit“ možné generační konflikty otců s dospělými syny už v tom smyslu, že, jak poukazují některé demografické studie, se řada otců (v důsledku vyššího věku při prvním vstupu do manželského svazku a nízké průměrné délky života) dospělosti svých synů nedožila. (např.: Scheidel, W.: *Growing up fatherless in antiquity. The demographic background*. Stanford University 2006; Scheidel, W.: *Epigraphy and demography: birth, marriage, family and death*. Princeton 2007 str. 13 – 17)

²³⁹ Tzv. *emancipatio*: otec syna někomu *mancipuje*, ten jej propustí zpět do moci otce, kterýžto proces je potřeba třikrát zopakovat (v případě propouštění syna z otcovské pravomoci, v případě propouštění ostatních dětí (dcer či vnoučat) stačilo k získání svobody provést zmíněný úkon pouze jednou). Po třetím prodeji už se pod moc svého otce nevrací. *Emancipatio* za císařství už zřejmě představovala většinou jen formální právní úpravu, nikoli skutečný prodej, k němuž ale stále mohlo docházet, jelikož pravomoc otce zahrnovala i možnost prodat svého potomka. Gaius: *Institutiones* 1. 132; Skřejpek, M.: *Moc bez hranic? (Právo otce římské rodiny nad životem a smrtí)*. Právní rozhledy 15, 2005 str. 550.

„odhaluje“ komedie, jedná se zejména o pravomoc otce rozhodovat v otázce synova či dceřina manželství,²⁴⁰ zmíněnou finanční závislost synů²⁴¹ a problematiku věna dcer,²⁴² neboť hlava rodiny („pater familias“) byla správcem majetku a jedinou právně oprávněnou osobou v manipulaci s ním. Tyto otázky ale spíše spadají pod problematiku kategorie mládí a rodinných vztahů než dětství jako takového, ačkoli poukazují na předpoklad a požadavek povinnosti, poslušnosti a úcty vůči svému rodiči (otci i matce), a právo otce zasahovat do záležitostí svých dětí, které nekončí s dosažením právní dospělosti syna nebo sňatkem dcery. Rodič, otec i matka, mají tedy stále ve svých rukou budoucnost svého mladého potomka, přičemž se snaží (alespoň podle svého mínění, které ale spíše neodpovídá touhám a představám mládí) jednat pro blaho svého potomka, své rodiny.²⁴³ „Obsah“ rodičovské péče shrnuje v nářku nad svou, pro bující „nemravnost“ ztracenou, nevinností mladíček Philolaches: „Rodiče jim hledí dobrý základ dát, / vyiplají dítěto, vedou synka k práci, / moresům ho učí, dají studovat - /šetří, škudlí, shání, nic jim není dosti, /aby vzkvétal ke cti jim i společnosti. / Na vojnu když musí, hned se strýček shání, /aby mu tu službu nějak zařídil. Rok se s rokem sejde – kluk je k nepoznání. / Jen chvíli z domu a teď – jaký byl! / Dokud já jsem míval rodičovskou

²⁴⁰ Manželství aranžované rodiči (např. Terentius: *Hecyra* III/1– mladík se oženil z příkazu otce s jím vybranou dívkou, v Andrii probíhá jednání o sňatku dětí mezi jejich otci, v Plautově Eukliovi (III/10) otec jedná o sňatku své dcery s postarším nápadníkem...), k němuž byl sice formálně vyžadován souhlas dítěte (nebo římské manželství bylo založeno především na souhlasu a ochotě dvou lidí žít spolu v manželském svazku), ten byl však víceméně předpokládán na základě „povinnosti“ poslušnosti potomka vůči rodiči. Otec měl právo zasahovat a rozhodovat ve věci manželství svých dětí – nejen v otázce jeho uzavření a určení „vhodného“ partnera pro potomka (kde své slovo v tomto směru ve volbě ženicha či nevěsty, i když ne právně zajištěné, měla i matka), ale i v otázce jeho rozloučení, k němuž mohlo dojít i z vůle otce (např. v případě potřeby nebo přání uzavřít výhodnější sňatek). Do jaké míry skutečně docházelo k vynucování sňatků nebo rozvodů, je nemožné zjistit. V době císařské sice dochází k omezování tohoto otcovského práva na zasahování do osobního života dospělých dětí a např. potřeba souhlasu otce ke sňatku se formalizuje, ale nikdy zcela nemizí. (Dixon, S.: *The Roman Mother*. London 1988 str. 41 – 44; Treggiari, S. M: *Consent to the Roman Marriage some Aspects of Law and Reality*. Classical Views 26/1982 str. 34-44; Dixon, S: *From Ceremonial to Sexualities: A Survey of Scholarship on Roman Marriage* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Malden 2011 str. 247).

²⁴¹ Ta byla řešena v praxi možností tzv. „peculia“, díky kterému syn v dospělosti mohl získat určitou kontrolu nad majetkem, který mu otec poskytl. (Lacey, K. W.: *Patria potestas* In: Rawson, B.(ed): *The Family in Ancient Rome*. 2.vyd. New York 1992 str. 121-143).

²⁴² Otec byl povinen zajistit věno své dceři, neboť se jednalo o důležitou součást uzavírání sňatku, jelikož věno bylo, vedle původu a pověsti, jedním ze zvažovaných pozitivních prvků při výběru nevěsty. Nevěsta bez věna by mohla mít problémy se vdát, jak si stěžuje Euklio, který si ve svém lakomství nařiká, že nemůže dceru provdat, protože pro ni nemá věno (ačkoli našel poklad), na druhou stranu ale postarší Meadorus kontruje, že důležitější je pověst a jednání dívky, neboť příliš bohatá nevěsta si může více „vyskakovat“ a pro muže může být obtížnější ji ovládat (Plautus: *Aulularia* III/10), v Terentiově *Phormiovi* (II/3, IV/4) otec běsní, neboť jeho syn se chce oženit s chudou dívkou bez věna. (Saller, R. P.: *Patriarchy, property and death in the Roman Family*. Cambridge 1994 str. 224).

²⁴³ Např. Chremés odmítá provdat svoji dceru za mladíka, o němž se povídá a nakonec zjistí, že žije a čeká dítě s jinou (s cizinkou, která se ale nakonec ukáže být Chremovou druhou ztracenou dcerou), neboť by jí to mohlo „zničit život“ (Terentius: *Andria* V/1), „Všichni ti rodiče...vše by udělali pro děti/ spíš by tak u nich našli povolnost a cit“, praví otec, který se snaží zajistit synovou lásku (Plautus: *Asinaria* I/1).

péči/...vzor jsem býval.“²⁴⁴

Objevuje se i tematika otcovského vzoru, která též slouží coby komický prvek, zejména v případě jeho zpochybnění – tedy poskytování špatného příkladu svému synovi. V římském světě je rodič považován za vzor pro svého potomka, nebo by jím měl být – otec představuje vzor pro svého syna, matka pro dceru a dítě by mělo svého rodiče napodobovat a jít v jeho stopách.²⁴⁵ Otcovský vzor se týká jednak převzetí rodinného řemesla (v komedii se jedná o obchod, k němuž se otec snaží (úspěšně) přivést syna, např. v komedii *Mercator*;²⁴⁶ v případě komedie *Mostellaria* si otec pro změnu pochvaluje domnělou synovu obchodní dráhu, na kterou se měl dát ve stopách otce,²⁴⁷ dívka je po „vzoru“ matky a pro potřeby uživení rodiny a uchránění před hladem vychována k roli nevěstky),²⁴⁸ jednak v otázce mravů. Ovšem otcové v komediích ne vždy poskytují řádný mravní vzor pro svého potomka. „A pak se divíš, po kom je tvůj syn,“²⁴⁹ napomíná přítel otce mladíka, který vyčítá synovi, že si chce koupit děvku a připomíná mu, že sám v mládí taky tropil všelijaké kusy, sám by tedy musel být dokonalý, aby žádal dokonalost na synovi.²⁵⁰ Starý Demenétus, který si přeje být svým synem milován, se mu po vzoru svého vlastního otce snaží dopřát vytouženou milenkou,²⁵¹ po níž však nakonec sám zatouží, za což sklídí výtky a posměch, neboť „běhání za děvčaty“, zejména milenkami svých synů, nepatří k „důstojnému“ chování hlavy rodiny v pokročilém věku. „Má snad otec vštěpovat tyhleto mravy dětem? To se nestydíš?“ vyčítá „starému záletníkovi“ jeho manželka.²⁵²

Jedná-li komedie s dětmi jako takovými, tedy osobami nedospělými, vztahují se její motivy k otázce raného dětství a možných tragédií, které dítě a jeho rodiče mohly zasáhnout. K základním zápletkám a motivům komedie patří svedení mladé dívky, nechtěné početí nemanželského potomka a otázka, jak s ním naložit.²⁵³ Do úvahy a realizace v tomto případě vstupuje možnost odložení dítěte, skutečnost v řecko-římském světě známá a praktikovaná (ovšem do jaké míry, je otázka, kterou nelze určit).²⁵⁴ V Římě se právně daná pravomoc otce

²⁴⁴ Plautus: *Mostellaria* I/2

²⁴⁵ Hraders, A. C.: *Roman Patchwork Families: Surrogate Parenting, Socialization, and Shaping of Tradition* In.: Dasen, V.: *Children, Memory and Family Identity in Roman Culture* str. 49-73.

²⁴⁶ Plautus: *Mercator* I/1

²⁴⁷ Plautus: *Mostellaria* III/1

²⁴⁸ Plautus: *Cistellaria* I/1

²⁴⁹ Plautus: *Pseudolus* I/2

²⁵⁰ Podobně i Terentius: *Phormio* V/9

²⁵¹ Plautus: *Asinaria* I/1

²⁵² Plautus: *Asinaria* V/2

²⁵³ Součástí zápletky např. Terentiovy *Hecyry* či Plautovy *Casiny*.

²⁵⁴ Eyben, E.: *Family Planning in Graeco-Roman Antiquity*. *Ancient Society*. 11, 1980 str. 12 – 19; Garnsey, P.: *Child rearing* In: Kertzer, D. I. – Saller, R. P. (ed.): *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New

rozhodnout o osudu dítěte týkala právě i možnosti rozhodnout, zda bude narozené dítě vůbec v rodině vychováno, což byla (alespoň v době pozdní republiky a císařství, pro kterou existují spolehlivější doklady) zřejmě jediná (povolená) praktická aplikace „*ius vitae necisque*“, tedy otcovského práva nad životem a smrtí svého potomka.²⁵⁵ Dítě mohlo být odloženo z různých důvodů – např. deformovanosti a slabosti, chudoby rodiny a neschopnosti uživit další hladový krk či v případě nechtěného početí. V příkladech, jež poskytuje komedie, je dítě odkládáno právě z onoho posledního uvedeného důvodu – nechtěného mimomanželského početí, které je následkem svedení či znásilnění mladé dívky, které představuje hanbu pro dívku a pro její rodinu.²⁵⁶ Ačkoli právně by měla hlava rodiny rozhodovat o případném odložení dítěte, v komedii *Hecyra* je to matka dívky, která usiluje o odložení novorozeněte ve snaze utajit hanbu své dcery před svým manželem a tchánem a slibuje zeti, že dítě, které její dcera počala ze znásilnění ještě před svatbou, odloží, aniž by se poradila se svým mužem. Její jednání je jí posléze vyčteno – nejen, že chtěla dítě odložit, ale chtěla tak učinit bez porady se svým manželem. Otec dívky i její tchán vyjádří přání vychovávat dítě (to přece za nic nemůže) i přes počáteční nevoli dívčina mladého manžela.²⁵⁷ Jeho otec mu prakticky nařizuje dítě (chlapce) vychovat a obstarává pro něj chůvu. Jak to v komedii bývá, na konci se ukáže, že mladík, který dívku před svatbou zneužil, je vlastně tentýž, který si ji potom z vůle rodičů vzal, aniž on, nebo jeho nastávající věděla, čeho se na ní dopustil, a je tedy otcem narozeného dítěte. Takovýto zamotaný příběh lze těžko do posledního považovat za reálný, nicméně ukazuje na možnost, že ne všechny nechtěné a nelegitimně počaté děti byly nutně odkládány²⁵⁸ a poukazuje též na roli žen, které se snaží pomoci svým dcerám skrýt jejich hanbu, a na možnost jejich aktivního podílu na odložení nežádoucího dítěte,²⁵⁹ což naznačuje i *Cistellaria*, kde se uvádí, že dívka, již se nechtěné dítě narodilo, nechala novorozence pohodit, aniž je cokoli zmíněno o zahrnutí či roli otce v tomto rozhodnutí.²⁶⁰

Haven and London. 1993 str. 51– 52; Corbier, M.: *Child exposure and abandonment* In: Dixon, S. (ed.): *Childhood, Class and Kin in the Roman World*. London and New York 2001 str. 66 .

²⁵⁵ Skřejpek, M.: *Moc bez hranic? (Právo otce římské rodiny nad životem a smrtí)*. Právní rozhledy 15, 2005 str. 550; Antalová, B.: *Ius vitae necisque a zásahy zákonodárce do jeho aplikácie*. In: *Notitiae novae Facultis iuridicae Universitatis Matthiae Beli Nesolii*. Banská Bystrica 2002 str. 8-11.

²⁵⁶ Terentius: *Hecyra* III/5; Plautus: *Cistellaria* I/2-3, *Aulularia* II/3

²⁵⁷ Terentius: *Hecyra* IV/2, IV/6, IV/7

²⁵⁸ Podobně v komedii *Andria* si mladý pár, oficiálně nesezdaný, neboť svobodný původ dívky nebyl zatím prokázán, a jemuž otec nepřeje a snaží se syna přimět ke sňatku s jinou, „vhodnější“ partií, přeje vychovávat dítě, které spolu počali, což otec mladíka označuje za „blouznění.“ (Terentius: *Andria* I/3, III/1)

²⁵⁹ Ačkoli právně vzato o odložení mohla rozhodnout jen hlava rodiny. Matka nebo babička (vzhledem k právní neexistenci „mateřské pravomoci“) neměla právo (např. i v případě smrti otce) odepřít dítěti právo na výchovu. (Corbier, M.: *Constructing Kinship in Rome: Marriage and Divorce, Filiation and Adoption* In: Kertzer, D. I. – Saller, R. P. (ed.): *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven and London. 1993 str. 135).

²⁶⁰ Plautus: *Cistellaria* I/2-3

Pokud bylo tedy narozené dítě, v případě komedií děvčátko,²⁶¹ odloženo, odkládal je tímto úkolem pověřený otrok na místo, kde mohlo být nalezeno, spolu s „památkami“, aby jejich prostřednictvím mohla být v závěru prokázána totožnost dívky.²⁶² V komedii je naznačen i určitý pocit hanby nad tímto činem, který se projevuje snahou o nápravu a znovunalezení odloženého dítěte.²⁶³ Což zřejmě nebyla záležitost běžné reality, neboť v řecko-římské společnosti bylo odložení dítěte považováno za regulérní způsob kontroly velikosti rodiny, proti němuž se (až do pozdní antiky a silícího vlivu křesťanství) neobjevují právní postihy a moralistické hlasy ozývající se proti těmto praktikám (podobně jako proti možnostem a beztrestnosti potratu) se v Římě objevují postupně nejprve u filosofů a kritiků společnosti od 1. st. n. l., odkud se postupně dostávají do širšího povědomí,²⁶⁴ ale to se dostáváme mimo „území“ (dochované) komedie.

K dalším motivům, které se objevují a reflektují krutou realitu, která se mohla stát osudem řady dětí, je jejich ztracení se rodiči, případně unesení, kdy je malé dítě následně prodáno do otroctví. Tak například v Platově komedii „Menaechmi“ se jedno z dvojčat ztratilo svému otci v cizině na tržišti, když mu bylo 7 let. Mělo ale štěstí, neboť se dostalo do rodiny bezdětného kupce, který chlapce adoptoval a odkázal mu svůj majetek. V dospělosti pak dojde ke shledání obou bratrů.²⁶⁵ V komedii „Captivi“ byl pro změnu otci Hegiovi jeden z jeho synů odcizen ve věku 4 let otrokem a prodán v cizině do otroctví. Zamožný kupec pak věnoval chlapce jako otroka-společníka svému synkovi, přibližně stejného věku, s nímž byl pak společně vychováván²⁶⁶ a jemuž oddaně sloužil až do odhalení své skutečné totožnosti, k níž přispívá pro Hegia další bolestná ztráta – zajetí jeho syna v boji, které vede milujícího a zoufalého otce ke snaze o jeho vykoupení prostřednictvím výměny za jiného bohatého mladíka, zajatce v jeho rukou, právě toho mladíka, jemuž slouží Hegiův kdysi odcizený syn.²⁶⁷

²⁶¹ Vzhledem k tomu že se jedná o typický motiv komedie, jenž se navíc objevuje už v řecké attické komedii, nelze tuto skutečnost brát jako „důkaz“, že dívky byly odkládány častěji než chlapci. Toto tvrzení, které se objevuje v některých studiích zabývajících se otázkou odložení, je sporné. Některé uvádějí pravděpodobnost této skutečnosti na základě náznaků v pramenech různé povahy a obecné rozdílné hodnoty připisované chlapcům a dívkám (např. Harris, W. V.: *Child-Exposure in the Roman Empire*. The Journal of Roman Studies 84, 1994, str. 10-15), jiné poukazují na nedostatečnost pramenů a nemožnost jednoznačně tvrdit, že dívky byly odkládány častěji než chlapci (např. Eyben, E.: *Family Planning in Graeco-Roman Antiquity*. Ancient Society. 11, 1980 str. 12 – 19; Corbier, M.: *Child exposure and abandonment* In: Dixon, S. (ed.): *Childhood, Class and Kin in the Roman World*. London and New York 2001 str. 66)

²⁶² Plautus: *Cistellaria* III/1, IV/8, Terentius: *Eunuchus* IV/6

²⁶³ Plautus: *Cistellaria* I/2

²⁶⁴ Harris, W. V.: *Child-Exposure in the Roman Empire*. The Journal of Roman Studies 84, 1994 15-17.

²⁶⁵ Plautus: *Menaechmi* prologus

²⁶⁶ Plautus. *Captivi* V/3 „vždyť jako chlapec byl se mnou /až do jinošství vychováván dobře, poctivě“

²⁶⁷ Plautus: *Captivi* III.5 „Jeden syn pryč: „Toho čtyřletého mi otrok uloupil/ a neviděl jsem syna ani otroka./ Toho staršího nepřítel chyt“. Proč to neštěstí?/ Ač měl jsem děti, jsem teď jako bezdětný.“

Zatímco v komedii příběh odložení i únosu skončí šťastným shledáním se s rodičem, návratem do rodiny (a tedy opět k životu svobodného občana), je nanejvýš pravděpodobné, že většina dětí, které mohl potkat podobný osud, takové štěstí (případně „štěstí“ v tom, že jej našel někdo, kdo si přál mít dítě a vychoval je s láskou „jako vlastní“)²⁶⁸ pravděpodobně neměla. Skutečností, kterou odráží i komedie, je, že pokud dítě své odložení přežilo a někdo se ujal jeho výchovy, pokud se dítě stalo obětí únosu, čekal na něj život v otroctví²⁶⁹ (osud služebné v domácnosti²⁷⁰ či prostitutky²⁷¹ v případě „hrdinek“ komedií, osobní sluha a společník mladého pána²⁷²), dokud nebylo případně svým majitelem propuštěno za zásluhy ve službě jako jediné vyhlídky na svobodu. Bylo-li by, jako např. ve zmíněných „Captivi“, uneseno a následně do ciziny prodáno čtyřleté dítě, byla by reálná šance na jeho opětovné nalezení spíše mizivá, nemluvě o možnostech následného dostatečného prokázání totožnosti, neboť dítě by brzy zapomnělo detaily ze svého předešlého života a důkazy o svobodném občanském původu jako např. bulla, medailon darovaný dětem svobodného občanského původu při narození, či jiné předměty, které mělo dítě u sebe, které jsou v komedii (v případě odložených dětí) uchovávány, aby pak mohla být prokázána totožnost dítěte, se daly lehce zničit, pokud nějaké vůbec mělo dítě u sebe.

Věnujme ještě krátkou pozornost významu slova „puer.“ Tento výraz obecně slouží jak k označení chlapce, tak k označení otroka, i dospělého. Pokud je použit v případě otroka (přičemž v komedii se nejedná o zřídka jev), je možné, že některé zmínky by mohly odkazovat na otroky dětského věku – kuchařovi učni v kuchyni mohli být odrostlejší děti,²⁷³ „puer“ provázející pána po domě²⁷⁴ nebo na tržiště²⁷⁵ mohl být sice teoreticky i odrostlejší chlapec, nicméně věkovou kategorií není možné s naprostou jistotou určit.

Dochovaná dramatická tvorba je specifická svým vztahem k řeckým předlohám – závislostí na nich na jedné a volným zacházením s nimi na straně druhé. Pokud jde o tragické kusy, jak bylo uvedeno výše, jejich inspirace pramení především v mýtu, jsou vzdálené všední

²⁶⁸ Plautus: *Cistellaria* I/2, *Casina* II/2; Terentius: *Eunuchus* I/2

²⁶⁹ Harris (W. V.: *Child-Exposure in the Roman Empire*. The Journal of Roman Studies 84, 1994, str. 18-19) uvádí, že odložení dítěte mohlo zřejmě představovat i poměrně důležitou složku k zaplnění poptávky po otrocké pracovní síle.

²⁷⁰ Plautus: *Casina* II/2

²⁷¹ Plautus. *Cistellaria* I/1; Terentius: *Eunuchus* I/2

²⁷² Plautus: *Captivi* prolog, V/3

²⁷³ Plautus: *Pseudolus* III/3

²⁷⁴ Plautus: *Pseudolus* III/1

²⁷⁵ Plautus: *Pseudolus* I/1; Terentius: *Phormio* I/2

realitě života, i když v přizpůsobování římskému publiku a tvůrčímu zacházení s náměty by mohl být zaznamenaný jeho drobný odlesk (či spíše odlesk myšlení a hodnot), ovšem k jeho zachycení by byla potřeba i důkladná znalost řeckých předloh.

Komedie naopak využívá námětů z denního života, jenž reflektuje, stejně jako zkresluje za účelem dosažení komického účinku na diváka, jenž pocházel z celého spektra římské společnosti. Volné zacházení s řeckými vzory a jejich přizpůsobování římskému prostředí vede k prolínání obrazů řeckého i římského světa, což může vést k otázce, jak moc jsou některé prvky (například odložení dítěte), s nimiž pracuje i řecký vzor, skutečně „římské“, či nakolik jsou pořímsštěné (k čemuž by opět mohlo přispět případné studium řeckých her), neboť hlavní zápletky, typy postav vycházejí z řeckých děl, se odehrávají (alespoň ty dochované) v řeckém prostředí. Na druhou stranu ale v době, v níž tvoří největší komici římské dramatické tvorby, publikum (ani v těch nejvyšších kruzích) nebylo tak silně helenizováno. Představení muselo být přizpůsobeno zejména „obyčejnému“ divákovi, jeho vkusu a chápání, aby mohl hru pochopit a „užít si“ ji, aby takového diváka mohla rozesmát, jelikož musel být schopný „odhalit humor“, jinak by se dramatik setkal s neúspěchem a nezájmem. A pokud by prostředí a motivy, s nimiž římská komedie jedná, neobsahovaly obecněji „známé“ prvky (např. konflikt mezi mladým synem a otcem v otázce budoucnosti, kdy směšně může působit už jen „podřízení“ se otce mládí, které si získá „převahu“ se šibalskou pomocí otroků), sotva by se jim občan mohl zasmát. Komedie ale patří především mládí a rané dospělosti, nikoli dětství, které se objevuje spíše jen ve vzpomínkách. Reflektuje vztahy rodičů s dětmi, společenská očekávání a požadavky, které komedie nezpochybňuje, jen je staví do světla, v němž vyvolávají na tváři diváka úsměv.

IV. *Korespondence jako pramen k dějinám dětství*

Listy, dopisy, „epistulae“ mohly plnit ve světě antické literatury v podstatě dvě funkce. Na jedné straně se mohlo jednat o zvláštní literární formu, již si mohli různí autoři zvolit k prezentování svých myšlenek veřejnosti. Formální zachovávání podoby listu s oslovením určeného konkrétního adresáta, k němuž se autor obrací se sdělením, přáními či představami, jako by se jednalo o skutečného „přítele“, umožňovalo autorovi osobnější, volnější a otevřenější prostor pro vyjádření jeho myšlenek směrem k širokému publiku, jemuž bylo dílo ve skutečnosti určeno. V podobě listu, navíc stylizovaného v podobě básně, dali průchod svým myšlenkám či pocitům například Horatius či Ovidius.²⁷⁶ Forma dopisu je též spojena s filosofickou literaturou, respektive s prezentací filosofických myšlenek širší veřejnosti, kterou ve svém díle, listech adresovaných příteli Luciliovi, využil Seneca mladší, aby získal bližší kontakt se svým „žákem“ (čtenářem), jemuž tak zprostředkovává stoickou filosofii v „populární“ formě.²⁷⁷

Ve výše uvedených dílech ale dopis představuje především literární formu. Byly sepsány za účelem zveřejnění pro širší, vzdělané publikum či pro okruh přátel. Jednalo se o básnická či filosofická díla, nikoli dopisy tak, jak je chápeme dnes. Nepředstavovaly osobní důvěrnou výměnu názorů a informací mez dvěma lidmi, i když nelze zcela vyloučit zasílání některých listů jejich adresátům.

Předmětem této eseje ale bude onen druhý „typ“ antických listů. Ten, který představuje především osobní soukromou korespondenci mezi dvěma jedinci – členy rodiny, přáteli, kolegy, žáky či nadřízenými autoritami. Typ důvěrné korespondence, který nebyl zcela primárně určen ke zveřejnění, i když autoři mohli v případě některých listů počítat s jejich možným zveřejněním. Tento typ historického pramene představují především osobnosti Cicerona a Frontona. Na pomezí mezi oběma funkcemi – osobní či úřední korespondence a „díla“ zamýšleného pro veřejnost – stojí Plinius mladší. Všichni tři představují „zástupce“ intelektuální, elitní společenské vrstvy, jedinečné autory vzdálené od sebe časem a historickou zkušeností.

Marcus Tullius Cicero prožil svůj život v neklidném období 1. stol. př. n. l., v období zmítaném krutými občanskými válkami. Pocházel ze zámožné jezdecké rodiny, což mu

²⁷⁶ V Horatiově případě je forma listu využita jako básnický experiment. U Ovidia dává forma listu osobnější ráz jeho elegiím psaným ve vyhnanství. Jedná se tedy především o básnická díla.

²⁷⁷ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 370-75; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4. vyd. Brno 1991 str. 304; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 249-250.

umožnilo cestu ke skvělému vzdělání a vysoké politické kariéře, která jej nakonec stála život. Byl vynikajícím rétořem a jeho umění slova se stalo vzorem pro mnohé pozdější antické generace. Kromě rétoriky a politiky se věnoval i filosofii. Byl dvakrát ženatý a stal se otcem dvou dětí – dcery Tullie a syna Marca. Jeho dopisy se zachovaly z období let 68 – 43 př. n. l. a odrážejí jeho na radosti i strasti bohatý život. Informuje o politických událostech i osobním rodinném životě. Ciceronovy dopisy byly k vydání uspořádány jeho propuštěncem Tironem.²⁷⁸

Gaius Caecilius Secundus²⁷⁹ je nám známější pod jménem Gaius Plinius Secundus mladší, které získal na základě adopce vlastním strýcem, Gaiem Pliniem Secundem a které mu zajistilo značný majetek. Dostalo se mu skvělého řečnického vzdělání a během svého života se hrál na výsluní úspěšné právnické a úřednické kariéry jak za vlády císaře Domitiana, tak Traiana.²⁸⁰ Oženil se s mladičkou Corellií Hispulou, ale dětí se tomuto manželství nedostalo. Jeho dopisy jsou směsí dopisů osobních a úředních, přičemž dopisy z let 97 – 108 n. l. byly vydány a zveřejněny jím osobně, takže je už u jejich sepsání patrný záměr budoucího zveřejnění autorem, a otevírají pomyslné dveře do světa a myšlenek dobové společnosti. Další dopisy, které představují zejména úřední korespondenci s císařem Traianem, byly vydány až po jeho smrti.

Soubor dochované korespondence Marca Cornelia Frontona,²⁸¹ který svůj život prožil v období míru a stability impéria před jeho nadcházející krizí, představuje zejména korespondenci s jeho žáky, přáteli a s císařským dvorem. Fronto byl úspěšným řečníkem a byl i politicky činný. Jeho věhlas mu získal pozici vychovatele budoucích císařů Marca Aurelia a Lucia Vera.²⁸² Na některé z jeho listů se zachovaly i jejich odpovědi. Listy mají jak osobní i „profesní“ charakter a velký důraz v nich klade právě na rétoriku. Ne všechny bylo možné přesně datovat. Spadají do rozmezí let 139-166 n. l. Ukazují jeho blízký, vřelý vztah ke dvoru a přátelský a loajální vztah k jeho žákům. A informují i o jeho vztahu k manželce, dceři Gratii a vnoučatech. Jeho listy byly vydány po jeho smrti patrně jeho zetěm.

²⁷⁸ 106-42 př. Kr; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 174-202, Cicero: *Listy přátelům I*. Praha 2001 str. 7-31, Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 107-127.

²⁷⁹ 61/62 - zřejmě 113 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 463-466, Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 329-331; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 310-312.

²⁸⁰ Domitianus císařem v letech 81-96 n. l., Traianus 98-117 n. l.

²⁸¹ 100-176 n. l.; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 261-2; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 515-516; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 336-338.

²⁸² Doba vlády 161-180 n. l. (Marcus), 161 – 169 n. l. (Lucius).

Korespondence je typem pramene, který dává nahlédnout do soukromého života svých pisatelů a jejich myšlenek, radostí a strastí. V případě Cicerona a Frontona navíc zcela chybí záměr oslovit a zaujmout širší veřejnost. Korespondence představuje především výměnu informací mezi pisatelem a adresátem, těch, které považují za nějakým způsobem hodné zmínění, ať proto, že jsou z osobního či profesního pohledu důležité, nebo proto, že mohou korespondenta zajímat. Jedná se v podstatě o dialog mezi těmito stranami, přičemž se nám bohužel tento dialog dochoval povětšinou pouze z jedné strany. Obsahuje skutečné příběhy, skutečné události a odráží vidění světa a emoce svých autorů (pravda, mohou být poněkud „přibarveny“ například snahou „vlichotit“ se adresátovi, či jej k něčemu přesvědčit nebo myšlenkou prezentovat se v dobrém světle). Účelem jejich sepsání bylo poskytnutí „novinek“ (ze světa veřejného i soukromého) adresátovi nebo s ním prodiskutovat nějaké téma, mohou obsahovat stížnosti i prosby, rady či žádosti o ně. Jsou projevem a výsledkem snahy či potřeby (ať osobní nebo pracovní) zůstat v kontaktu s adresovanými osobami. Jsou „produktem a potřebou“ všedního života. A pokud jde o studium dětství, nabízejí jedinečnou příležitost pohlédnout pomyslným okénkem do rodinného života svých pisatelů i jejich přátel, neboť téma rodinných vztahů a událostí patří do zájmového okruhu informací, které se v dopisech objevují. Lze v nich sledovat rodinné či přátelské vazby. Lze v nich zachytit naděje a obavy, úspěchy a neúspěchy autorů. Lze v nich nalézt informace o lidech, s nimiž se stýkali. Lze v nich sledovat reflexi a prožívání lidského života, pozorování a odraz společnosti a jejích hodnot a vlastních hodnot jednotlivce. Nás bude zajímat, jaké stopy nalezneme v tomto typu pramene k otázce dítěte a dětství. Kolektivní optikou, kterou poskytují dochované prameny, je dítě v antické společnosti prezentováno jako její „outsider“,²⁸³ slabý, nerozumný, proto i závislý tvor, kterého je třeba vést prostřednictvím výuky a vzdělání,²⁸⁴ které slouží především k formování charakteru, a přivést jej k jeho plnému potenciálu, který představuje pro svou rodinu a pro společnost i vlast, ke schopnosti naplnit očekávané společenské role stát se plnohodnotným člověkem – dospělým jedincem, který si je vědom svého místa a svých povinností. Je rozdíl mezi sledováním a vnímáním vlastního dítěte a vnímáním dětí svých přátel či úplně cizích lidí nebo dokonce otroků. Osobní

²⁸³ Viz. např.: Leas, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 284; Wiedemann, T.: *Adults and Children in the Roman Empire*. London 1989 str. 5-49; Rawson, B.: *Representations of Roman Children and Childhood* In: *Antichthon* 31, 1997 str. 74-95 aj.

²⁸⁴ K otázce výchovy a vzdělávání viz např.: Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 107-147; Rawson, B.: *Children and childhood in Roman Italy*. Oxford 2009 str. 146-209; Kuklica, P.: *Výchova a vzdelávanie v starom Ríme*. *Pedagogická Revue* 6, 1992 str. 455 – 469.

názory a představy jednotlivce pramení z myšlenkového pozadí světa, v němž vyrůstal a jako takové tedy reflektují obecně platné myšlenky společnosti, v níž dotyčná osoba žila. Tato reflexe ale neznamena, že se osobní názory jednotlivce vždy musí ztotožňovat s názory a přístupem většinové společnosti, proto lze jen stěží chápat korespondenci jako pramen, na jehož základě je možné jednoznačně generalizovat. Co o období dětství v dobách antického Říma vypráví korespondence?

Pokud pisatelé ve své korespondenci promlouvají o dětech, promlouvají většinou o dětech vlastních nebo dětech svých přátel či známých, tedy o dětech svobodného občanského původu. Jen velmi okrajově se objevují zmínky o dětech „cizích“, případně otrockého původu. Poměrně ojedinělý je v dopisech jazyk dětských metafor a přirovnání. Objevuje se několikrát u Frontona – v pro antickou literaturu typickém metaforickém vyjádření „dětinský“ coby nerozumný,²⁸⁵ nebo v jednom z dopisů, v němž vyjadřuje svou hrdost na svého žáka a jeho schopnosti, v nichž s potěšením spatřuje své učitelské snahy a toto potěšení připodobňuje k radosti rodičovské, již projevují rodiče, když ve svých dětech zaznamenají své rysy.²⁸⁶

V dopisech se objevují zejména ve spojení s ještě malými dětmi něžná přirovnání a láskyplně zbarvené výrazy spojené především s vlastními dětmi. Tak Cicero hovoří o své dceři Tullii jako o „Tulliole“, v dopisech sepsaných v letech, kdy byla ještě dítětem, nalezneme výrazy jako „náš miláček Tulliola“ (*Tulliola delicia nostra*)²⁸⁷ či „náš malý mazlíček Tulliola“ (*Tulliola deliciola nostra*).²⁸⁸ Oba příklady pocházejí z dopisů z roku 67 př. Kr., kdy bylo malé Tullii 10 let. S něhou a láskou o své dceři nepřestává mluvit ani v pozdějších letech dceřiny dospělosti. Podobně například svého synka Marka v dopise z roku 60. př. Kr, kdy bylo chlapci 5 let, oslovuje jako svého „sladkého Cicerona“ (*Cicero mellitus*).²⁸⁹ Cicero ve svých listech spojuje se svými dětmi adjektiva, která vyjadřují lásku ke svým malým potomkům – „sladký“, „nejmilejší“, „můj“.²⁹⁰ Něžný jazyk se u Cicerona ve vztahu k dětem neobjevuje pouze v adresování vlastních ratolestí, ale tento něžný hlas, naznačující náklonnost k dětem, můžeme zaslechnout i pokud hovoří o svém synovci, synu svého bratra Quinta, jehož označuje jako „našeho skvělého chlapce“.²⁹¹ Něžný jazyk ve vztahu k vlastním dětem či vnoučatům i k potomkům svého žáka Marka Aurelia má ve svém

²⁸⁵ Fronto. *Ad Marcum Caesarem* 3.3

²⁸⁶ Fronto *Ad Antonium imperatorem* 1.2

²⁸⁷ Cicero: *Ad Atticum* 1.5

²⁸⁸ Cicero: *Ad Atticum* 1.8

²⁸⁹ Cicero: *Ad Atticum* 1.18

²⁹⁰ Cicero: *Ad familiares* 14.3

²⁹¹ Cicero: *Ad Quintum fratrem* 2.4, *Ad Atticum* 4.9

repertoáru i Fronto a Marcus Aurelius mu ve zpětné korespondenci „oplácí stejnou mincí“. Markovy dcerky jsou nazývány „naše děvčátka („parvolae nostrae),“²⁹² Frontonovu v době sepsání dopisu ne víc jak pětiletou dcerku Gratii Marcus označí za „maličkého vrabčáčka“ (passercula minuscula),²⁹³ objeví se i označení „ptáček“, „kuřátko“ (pullus) pro malé dítky.²⁹⁴ Své děti také aktivně připomínají v závěrech některých svých dopisů, kdy dítě spolu se svým otcem posílá pozdrav adresovanému příteli,²⁹⁵ nebo jsou pozdravy naopak posílány dítěti, jako projev zájmu a náklonnosti, interaktivních vztahů mezi přáteli a jejich rodinami.²⁹⁶

Jazyk tedy odkazuje ke vlastním dětem, případně na náklonnost k dětem svých přátel a příbuzných. Cicero píše o lásce k dětem obecně: „Láska k dětem je přirozená. Vždyť kdyby tomu tak nebylo, nemohl by člověk mít žádné přirozené pouto s jiným člověkem. Jestliže tuto lásku odstraníš, bere za své celá společnost.“²⁹⁷ Cicero tu má nepochybně na mysli legitimní svobodné děti, nikoli děti obecně (například otroky). Mimo jiné i ve světle toho, že Cicero je rád, že jeho přítel, jemuž je list určen, s tímto jeho názorem souhlasí, můžeme předpokládat, že tento názor nebyl v římské společnosti zdaleka ojedinělý, ovšem zároveň ani obecně platný. To naznačuje i Frontonovo vynesení mateřské lásky mezi největší ctnosti ženy – ty ženy, které milují své manžely a své děti, se pohybují v „nejctnostnější“ okruhu žen, který je hoden obklopovat císařovu matku Domitii Lucilii v den oslav jejích narozenin.²⁹⁸ A mít hodně dětí považuje za občanskou ctnost, která může právem pozvednout muže v jeho kariéře,²⁹⁹ zatímco bezdětnost je pro něj handicapem, který může být v kariéře naopak překážkou.³⁰⁰

Podobně tyto dva fenomény vidí i Plinius mladší. Mezi výčtem předností jistého Asinia Rufa patří i to, že „vykonal svou povinnost občana a bohatě využil plodnosti své manželky v této době, kdy pro pohodlí bezdětnosti se pro většinu i jedno dítě stává přítěží.“³⁰¹ Vnímat rodičovství jako občanskou povinnost se snažily právně prosadit Augustovy zákony směřující k morální a fyzické obrodě římské rodiny v čase její rostoucí krize vyvolané decimujícími občanskými válkami, jež byla provázena rozmáhajícím se fenoménem nevěry, vysoké rozvodovosti a bezdětnosti a odmítáním vstupu do manželství a neochoty mít

²⁹² Fronto: *Ad Marcum Cesarem* 5.19

²⁹³ Fronto: *Ad Marcum Caesarem* 4.6

²⁹⁴ Fronto: *Ad Antoninum Imperatorem* 1.1, 1.3

²⁹⁵ Cicero: *Ad Atticum* 1.5

²⁹⁶ Fronto: *Ad Marcum Caesarem* 5.35, 5.42

²⁹⁷ Cicero: *Ad Atticum* 7.2

²⁹⁸ Fronto: *Epistulae Graecae* 1

²⁹⁹ Fronto: *Ad Antoninum Pium* 8

³⁰⁰ Fronto: *Ad Antoninum Pium* 9

³⁰¹ Plinius Min.: *Epistulae* 4.15

legitimní potomky, pro jejichž zplození je řádné manželství podmínkou. Prakticky tyto zákony nebyly ani v době Augustově, ani později příliš účinné, ale odraz jejich myšlenek a cílů si našel svou cestu do povědomí intelektuální elity Říma.³⁰²

Nicméně vraťme se k tématu dětství v osobní korespondenci. Zmínky o dětech jsou většinou poměrně stručné a věcné. I narození syna oznamuje Cicero příteli pouze větou: „za konzulátu L. Iulia Caesara a C. Marcia Figula dostal jsem přírůstek: je to synek. Terentia je v pořádku.“³⁰³ Dopisy zachycují i drobné okamžiky v životě či historky, v nichž dítě figurovalo, například Plinius hovoří o chlapcích hrajících si v moři s delfíny a pořádajících plavecké závody,³⁰⁴ Cicero zmiňuje zvyk svého malého synovce otevírat dopisy svého otce,³⁰⁵ radost z jeho návštěvy,³⁰⁶ Fronto zálibu svého vnuka v ptáčích.³⁰⁷

Dítě se objevuje v souvislostech s otázkami jeho zabezpečení a jeho výchovy a vzdělávání. Cicero se v době svého vyhnanství³⁰⁸ obává o osud svých dětí a o majetkové zabezpečení své rodiny, neboť jeho majetek byl konfiskován, což mohlo způsobit problémy jeho dceři s vyplácením věna a ohrozit chlapcovu budoucnost: „Co ale bude s mou malou Tullii?...je třeba dbát jak o manželství, tak o pověst té ubožačky. A co můj Cicero, co si počne? Kéž bych ho měl stále na rukou a ve svém objetí.“³⁰⁹ Tyto Ciceronovy dopisy jsou krásnou ukázkou silného, oddaného a láskyplného vztahu k rodině, ženě a dětem, po jejich přítomnosti si stýská: „Současně se mi stýská po dceři; jak mne miluje, jek je skromná a moudrá! Jaký je obraz mé tváře, řeči, ducha! Jak toužím po synkovi, tak krásném a sladkém, kterého jsem tak nelidsky a bezcitně pustil ze svého náručí; je moudřejší, než bych si přál, protože už chudáček chápe, co se děje.“³¹⁰ „Myslím totiž na to, jak nešťastné jste vy, které jsem vždycky chtěl mít nejšťastnější a to jsem vám měl zaručit.“³¹¹

³⁰² Tyto zákony zvýhodňovaly manželské páry na úkor svobodných jednotlivců a rodiče se třemi dětmi na úkor bezdětných. Výhody rodičů tří dětí, kteří tím získaly tzv. *ius trium liberorum* (právo tří dětí) lákaly především na rychlejší kariéru postup otců, nevztahovala se na ně žádná omezení v dědickém právním řízení, matkám pak přinášely osvobození od poručnictví mužů. Jejich praktický dopad byl (spolu s odporem veřejnosti proti nim) navíc později podkopáván i samotnými císaři, kteří výhody práva tří dětí udělovali lidem bezdětným. (Radista, L. F.: *Augustus Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*. In: *Austieg und Niedergang der romischen Welt. Teil II*. Berlin and New York 1980 str. 279 – 339).

³⁰³ Cicero. *Ad Atticum* 1.2

³⁰⁴ Plinius Min.: *Epistulae* 9.33

³⁰⁵ Cicero: *Ad Atticum* 6.3

³⁰⁶ Cicero: *Ad Quintum fratrem* 3.1

³⁰⁷ Fronto: *Ad amicos* 1.12

³⁰⁸ Cicero se dostal do vyhnanství v letech 58-57 př. Kr. kvůli obvinění z odsouzení spoluvíníků Catillinova spiknutí, jež odhalil a potlačil r 63 př. Kr., k trestu smrti bez řádného soudu. Jeho dceři bylo 21 let a byla již asi 5 let vdaná, synovi 6 let.

³⁰⁹ Cicero: *Ad familiares* 14.4, podobně i 14.1 a 3

³¹⁰ Cicero: *Ad Quintum fratrem* 1.3

³¹¹ Cicero: *Ad familiares* 14.2

Dcery představují pro rodiče, otce i matku,³¹² předmět úvah a jednání o sňatku, neboť dcera je v římském světě vychovávána k tomu, aby se stala manželkou a matkou a vhodný sňatek a dostatečné věno představují pro dceru zajištění v jejím dospělém životě. Dopisy tak oznamují i zprávy o zasnubách a hledání vhodného ženicha, na němž se mohli podílet i přátelé a jejich „reference.“³¹³ Cicero svoji dceru Tullii poprvé zasnoubil s C. Pisonem Frugi v jejích dvanácti letech,³¹⁴ což byl nejnižší právně povolený věk pro vstup dívky do manželství, neboť od tohoto roku byla právně považována za „viripotens“ – „schopnou nést muže“ a teoreticky-právně dospělou.³¹⁵ Dcera Minicia Fundana, o jejíž smrti informuje Plinius ml., zemřela ve třinácti letech těsně před svou svatbou.³¹⁶ Frontonova Gratia na druhou stranu byla zasnoubena „až“ mezi 16 – 17 lety: „Ani jsem nemohl lépe zvážit své zájmy ve věcech potomstva nebo mé dcery v otázce celého jejího života, než že jsem vybral takového zetě, muže takového charakteru a skvělé výmluvnosti.“³¹⁷

S vyrůstajícími syny je hlavně spojen zájem o jejich řádnou výchovu a studia, nalezení vhodného učitele, zájem o pokroky, které činí, přičemž „rodičovský“ zájem o osudy, pokroky a úspěchy svých žáků a radost z nich projevuje i Fronto jako jejich učitel.³¹⁸ Cicero informuje svého bratra: „Ze všeho nejvíc ale budu dbát o to, abych každý den viděl tvého i našeho Cicerona, a co nejčastěji dohlédnu na to, co se učí. A pokud mne neodmítne, nabídnu se mu za učitele; v tom jsem za poslední dobu odpočinku získal nějakou zkušenost, když jsem se věnoval výchově našeho mladšího Cicerona.“³¹⁹ Otec či jiný mužský příbuzný by měl být pro svého potomka vzorem, od nějž se může učit.³²⁰ Řádná a kvalitní výchova je podle Plinia nutná, aby se dítě stalo hodným svých předků, svého otce, aby se stalo pýchou rodiny a dělalo

³¹² Rozhodování o sňatku potomka nevycházelo jen z vůle otce, ale říct co k němu měla i matka dítěte, jejíž „moc“ a vliv nad dítětem sice neměl právní charakter, jako otcovská „patria potestas“, která hlavě rodiny dávala právo rozhodovat o osudu svého potomka a potrestat jej za jeho prohřešky, nýbrž vycházela zejména z emocionální a společenské roviny, z reality fakticky slábnoucí a od vzniku císařství postupně právně omezované otcovské pravomoci nad dítětem. Rodiče se spolupodíleli na péči o potomka i na rozhodování o jeho budoucnosti, čehož příkladem jsou i Ciceronovy dopisy. (Evans, J. K.: *Evans, J. K.: War, women and children in ancient Rome. London and New York 1991*, 189 -192; Dixon, S.: *The Roman Mother. London 1988* str. 41 – 44; Skřejpek, M.: *Moc bez hranic? Právo otce římské rodiny nad životem a smrtí*). Právní rozhledy 15, 2005 str. 550; Antalová, B.: *Ius vitae necisque a zásahy zákonodárce do jeho aplikácie*. In: *Notitiae novae Facultis iuridicae Universitatis Matthiae Beli Nesolii. Banská Bystrica 2002* str. 8-11).

³¹³ Např. Plinius ml. byl svým přítelem požádán, aby se poohlédl po ženichovi pro jeho neteř, přičemž při volbě klade důraz na původ a rodinu ženicha, jeho vlastnosti a dosavadní kariéru, jeho vzhled a majetek (Plinius ml.: *Epistulae* 1.14).

³¹⁴ Cicero: *Ad Atticum* 1.3

³¹⁵ Gaius: *Institutiones* 2.112-113

³¹⁶ Plinius Min.: *Epistulae* 5.16

³¹⁷ Fronto: *Ad amicos* 2.11

³¹⁸ Např. Fronto: *Ad amicos* 1.10, 1.25, *Ad Antoninum imperatorem* 1.2

³¹⁹ Cicero: *Ad Quintum fratrem* 2.13, stručné zmínky reflektující zájem o vzdělání chlapců např. i *Ad Quintum fratrem* 2.4, 3.7

³²⁰ Plinius Min.: *Epistulae* 8.14

čest jejímu jménu a k tomu je zapotřebí vybrat schopného, přísného učitele, který bude zároveň strážcem mravů dítě.³²¹ Zároveň však varuje před příliš přísnou rodičovskou výchovou.³²²

Tato starost o výchovu, vzdělání či uplatnění potomka opět může být sdílena se svým okolím.³²³ Ačkoliv Plinius, jak vyjadřuje ve svých dopisech, toužil po potomcích, nedočkal se jich,³²⁴ nicméně se aktivně podílel na výpomoci několika svým přátelům – ohledně finanční podpory na věno pro jejich dcery³²⁵ či na hledání vhodného učitele pro syny.³²⁶ Mezi listy se také objevují i doporučující, či přímluvné (můžeme říct, že snad i protekční) dopisy pro syny svých přátel v začátcích kariéry.³²⁷ Přítel také mohl být ustanoven jako poručník dítěte v případě smrti otce.³²⁸

Pomocnou ruku ale dospělí nemuseli podávat jen dětem svých přátel (a tak svým přátelům), zámožní občané mohli podporovat i cizí děti občanů například svého rodného města prostřednictvím zakládání různých nadací, které sloužily zejména na podporu výchovy a vzdělávání či výživy dětí z chudších rodin. Na jedné takové nadaci se podílel i Plinius mladší, který „se zavázal platit každý rok určitou částku na výchovu dětí svobodného původu.“³²⁹ Pokoušel se prosadit nadaci na podporu výchovy dětí ve svém rodném městě a tuto činnost považoval za chvályhodnou a prospěšnou, neboť pro občanské chlapce je dobré vzdělání důležité, a pokud budou děti školeny vhodně zvoleným učitelem ve městě, z něhož pocházejí, spíše k městu přilnou a v dospělosti je neopustí, navíc možné sdílené náklady mezi rodiči na učitele spolu s poskytnutím Pliniova finančního daru sníží rodičovské náklady, kromě toho jsou děti pod pečlivějším dohledem, neboť nemusí dojíždět za učiteli do

³²¹ Plinius ml.: *Epistulae* 2.18, 3.

³²² „Užívej otcovských práv pamětliv toho, že jsi člověk a otec člověka.“ Plinius Min.: *Epistulae* 9.12

³²³ Přátelé a sousedé byli stejně jako vlastní rodina důležitým prvkem v životě dítěte, neboť se mohli podílet na jeho ochraně či výchově např. v době nepřítomnosti rodiče, v případě smrti rodičů mohli fungovat jako poručníci. Tím měli i určitý vliv na vytváření identity dítěte. Tyto „přátelské výpomoci“ byly nutné zejm. v prostředí chudších obyvatel, kteří nemohli svým dětem zajistit chuť a vychovatele, kteří by na ně dohlíželi. (Rawson, B.: *Children and childhood in Roman Italy*. Oxford 2009 str. 210-220)

³²⁴ V dopise 8.10 a 8.11 hovoří o nešťastném potratu své ženy, která díky své nezkušenosti (dané nízkým věkem) nepoznala, že čeká dítě a přišla o ně, ovšem to, že počala alespoň dává naději do budoucna, aby mohl prostřednictvím dítěte zanechat své jméno.

³²⁵ Plinius Min.: *Epistulae* 2.4, 6.32

³²⁶ Plinius Min.: *Epistulae* 2.18, 3.3

³²⁷ Fronto: *Ad amicos* 1.5; Ciceero: *Ad familiars* 13.40

³²⁸ Např. Cicero byl určen za poručníka synovi svého přítele (*Ad familiares* 13.61) Poručník (tutor) měl za úkol hájit a chránit zájmy svěřence, zajistit jeho výživu, výchovu, šatstvo, vzdělání, správu majetku...do doby právní samostatnosti svěřence. Římské právo řešilo podrobně řadu otázek poručnictví (tutelly) ve snaze zabránit možnému zneužití pravomoci poručníka a jeho obohacení se na úkor svěřeného dítěte, ačkoli zájmy dítěte byly hájeny spíše z důvodů ochrany rodinného majetku a kontinuity majetku, postavení a dobrého jména rodiny. (Blíže o poručnictví například.: Saller, R. P.: *Patriarchy, property and death in the Roman Family*. Cambridge 1994 str. 181 – 203 (kap. 8: Guardianship of Roman children))

³²⁹ Plinius Min.: *Epistulae* 1.8

sousedních měst.³³⁰ Možnou (vzhledem k tomu, že část dopisu chybí, to nelze určit zcela jistě) nadaci, kde na základě závěti bylo odkázáno určitým dětem k rozdělení milion sesterciů, zmiňuje i Fronto.³³¹ Tyto nadace na podporu dětí, nejen chlapců, ale i dívek, mohly být jak soukromé, iniciované muži i ženami s dostatečnými prostředky, tak „státní“, jejichž rozkvět je spojen s vládou císaře Traiana. Zatímco se soukromé nadace mohly vztahovat k dětem v různých končinách říše, státní alimentační fond poskytující materiální podporu na výživu a výchovu dítěte se týkal pouze občanů Itálie a k motivacím pro jeho zřízení mohly patřit zřejmě zájmy státu na zvýšení občanské populace, zejména chlapců, neb ti pak mohli navýšit početní stav římské armády.³³²

Předmětem výměny informací jsou i krátké zprávy o zdravotním stavu dětí, vyjadřující obavy z dětských onemocnění a úlevu při zlepšení zdravotní kondice. „Doma je všechno podle našich přání. Chlapci jsou zdraví, snaživě se učí a jsou svědomitě učení. Milují nás i sebe navzájem,“³³³ podává zprávu svému bratru o domácí situaci Cicero. V jiném listu pak vyjadřuje obavy a naději na zlepšení zdraví svého nemocného syna,³³⁴ či pociťuje úlevu nad zprávami o uzdravení svého synovce.³³⁵ I Marcus Aurelius přidává do několika svých listů krátké informace o zdraví svých dětí: „Naše Faustina se uzdravuje. Náš ptáček Antoninus kašle o něco méně.“³³⁶ Fronto vyjadřuje úlevu od obav o osud malé Markovy dcerky Faustiny, jež je podle Frontonových slov pro svého otce „jako jasné světlo“, „drahá naděje“ a „potěšení“ a doufá, že dcerka nebezpečnou nemoc přežije – už kvůli otci, neboť je správné, aby dítě přežilo svého rodiče a nikoli naopak.³³⁷ Bohužel, vysoká dětská úmrtnost,³³⁸ jež panovala v antickém světě, byla neustálou hrozbou i pro děti císařského dvora s nejlepší lékařskou péčí, kterou mohla tehdejší medicína nabídnout. Malá Faustina zemřela v nanejvýš dvou letech.

³³⁰ Plinius Min.: *Epistulae* 4.13

³³¹ Fronto: *Ad amicos* 1.14

³³² Aterman, K.: *Child Poverty in Ancient Rome: The Alimenta Italiae of the „Good Emperors.“* Wurzbg Medizinhist Mitt. 16, 1997 str. 151-72; Klokner, T.: *Byrokratický aparát štátného alimentačného fondu od nástupu cisára Hadriana.* Kultúrne dejiny 1, 3, 2012 str. 6-9.

³³³ Cicero: *Ad Quintum fratrem* 3.3; mínění jsou Ciceronův syn Marcus a jeho synovec Quintus

³³⁴ Cicero: *Ad Quintum fratrem* 3.8

³³⁵ Cicero: *Ad Atticum* 4.7

³³⁶ Fronto: *Ad Antoninum imperatorem* 1.1, podobně *Ad Marcum Caesarem* 5.19

³³⁷ Fronto: *Ad Marcum Caesarem* 4.12

³³⁸ K dětské úmrtnosti např.: Hin, S.: *Family matters. Economy, culture and biology: fertility and its constraints in Roman Italy.* Princeton/Stanford University 2007 str. 6-11; Scheidel, Walter: *Epigraphy and demography: birth, marriage, family and death.* Princeton 2007 str. 7-11; Parkin, T.: *The Roman Life course and the Family In: Rawson, B.(ed.): A Companion to families in the Greek and Roman World.* Malden 2011 str. 277.

V dopisech se objevuje i několik zpráv, jež se vztahují k tématu dětské smrti. Některé jsou prostými oznámeními,³³⁹ v jiných se objevují prvky útěšné literatury a mohou poskytnout vhled do vnímání otázky dětské smrti. Příkladem je Frontonův list *De nepote amisso* (O ztrátě vnuka) adresovaný císaři. Tento list je ukázkou hlubokého, ale citově vyrovnaného žalu nad smrtí tříletého vnuka a hledání útěchy, kterou Frontonovi poskytuje ani ne tak myšlenka na nesmrtelnost duše či bezstarostnost posmrtného života, kterou přináší filosofie a která příliš neukojí stesk po těch, jež jsme ztratili, ale jeho pokročilý věk a blížící se vlastní smrt, i když by bylo pro něj lépe, kdyby zemřel dříve. Kromě toho se z něj dozvídáme o osobních tragédiích, které jej potkaly: „Ztratil jsem pět dětí za těch nejsmutnějších událostí. Protože všech pět jsem ztratil jednotlivě, v každém případě jako jediné dítě, takže se v řadě těchto tragických ztrát nikdy nenarodilo dítě, aniž bych nebyl připraven o jiné. Vždy jsem ztratil dítě, aniž by mi jediné zůstalo jako útěcha.“³⁴⁰ Ztráta milovaného vnoučka je pro něj další krutou, nespravedlivou ranou osudu, která připravila nejen jeho o vnuka, ale i jeho zetě, vynikajícího muže o potomka, přičemž by ale bylo v nejvyšších zájmech, aby děti takových mužů dospěli, neboť dítě je odrazem svých rodičů.³⁴¹

Zprávy vztahující se ke smrti dětí najdeme i v listech Plinia mladšího. Tyto listy reflektují v antické vysoké společnosti obecně rozšířenou myšlenku uměřeného, upřímného a skrytého žalu nad ztrátou milované bytosti jako žalu chvályhodného (jeho příkladem je Aria, jež truchlila raději sama potají v soukromí pro smrt svého synka, který zemřel v době, kdy byl jeho otec nemocný, než aby tu zdrcující novinu řekla svému manželovi, jemuž by se tak mohlo přitížit),³⁴² na rozdíl od spíše odsouzeníhodných a s nepochopením se setkávajících extrémních projevů žalu, kdy je bolest stavěna veřejnosti na odív (jeho příkladem je Regulus, který na synově pohřební hranici zabíjí zvířata pořízené pro syna (papoušky, poníky, psy), nechává si zhotovovat synovy sochy a obrazy a opisovat a předčítat knihu o synově životě).³⁴³ Dopis o smrti třináctileté dcery Minicia Fundana,³⁴⁴ v němž soucítí s žalem jejího otce, neb mladá dívka byla jeho odrazem, měla těsně před svatbou a vykazovala značný potenciál (vzdělaná, poslušná, cudná, milující svého otce) do budoucnosti, jenž byl nenávratně ztracen,

³³⁹ Fronto: *Ad Marcum Caesarem* 1.6; Cicero: *Ad Quintum fratrem* 3.8

³⁴⁰ Fronto: *De nepote amisso* 2

³⁴¹ Myšlenka, že je potomek odrazem rysů svých rodičů a tato podoba je zdroj radosti, potěšení a rodičovské hrdosti, se objevuje nejen u Frontona (mj. i *Ad Marcum Caesarem* 5.52, *Ad Antoninum imperatorem* 1.2) a Marca Aurelia (*Ad Marcum Caesarem* 5.53), ale i u Cicerona (*Ad Quintum fratrem* 1.3) a Plinia Min. (*Epistulae* 5.16.).

³⁴² Plinius Min.: *Epistulae* 3.16

³⁴³ Plinius Min.: *Epistulae* 4.2, 4.7

³⁴⁴ Plinius Min.: *Epistulae* 5.16

pak představuje vzor tradiční římské konsolace, která má přinést útěchu a vyzvedává dobré vlastnosti zemřelého.

Výše jsem uvedla, že se v korespondenci jen zřídka objevují stopy po jiných než legitimních dětech. Týká se to dětí-otroků, jež byly součástí mnoha římských domácností bohatých rodin, které si mohly dovolit velký počet otroků a s největší pravděpodobností byly i součástí domácností výše uvedených mužů. Nicméně tyto děti, jejich činnosti nejsou předmětem zájmu ve vzájemné osobní výměně informací. V korespondenci jsou téměř neviditelnou součástí domácnosti, která je považována za samozřejmou a přirozenou. Drobné zmínky se objevují u Cicera, kdy například v jednom svém listu hovoří o smrti svého oblíbeného chlapce („puer festivus“) Sositheia, mladého, ale věkem blíže neurčeného otroka,³⁴⁵ který sloužil svému pánu jako předchůdce „a to mne dojala víc, než snad by mělo při smrti otroka.“³⁴⁶ Tato zmínka jednak odhaluje možnost „zaměstnání“ dítěte-otroka, jemuž bylo dopřáno vzdělání, kteroužto investici pak takové dítě „splatilo“ svou službou v domácnosti, jednak možnost do určité míry bližších vztahů, které mohly vzniknout mezi pánem a otrokem, aniž by samozřejmě představovaly obecné pravidlo.³⁴⁷

Pro zkoumání dětství obsahuje důležitou informaci korespondence mezi Pliniem mladším a Traianem, která hovoří o tzv. „threptous,“ odložených dětech.³⁴⁸ Plinius jako správce provincie se dotazuje rozhodnutí císaře ohledně otázky těchto opuštěných dětí a nakládání s nimi, neboť v ní neexistují jednotné obecně platné směrnice pro provincie, ačkoli se jednalo o otázku často diskutovanou (zmiňuje např. existenci ediktů Augusta či Domitiana). Traianova odpověď v sobě nese rozhodnutí, že děti, které se narodily svobodné, byly odloženy svými rodiči, zachráněny cizími a vychovány jako otroci,³⁴⁹ se mohou

³⁴⁵ Slovo „puer“ může označovat jak chlapce ve smyslu dítěte, tak mladého, ale dospělého otroka. V tomhle případě se mohlo jednat o dítě, vzhledem ke své funkci předchůdce, která vyžadovala jistou úroveň vzdělání, patrně „teenagera.“

³⁴⁶ Cicero: *Ad Atticum* 1.12

³⁴⁷ K otázce dětí-otroků blíže viz např.: Bradley, K. R.: *Slaves and masters in the Roman Empire*. New York 1987 str. 48 - 78; Scheidel, W.: *The Roman slave supply*. Stanford University 2007 22s.; Mouritsen, H.: *The Families of Roman Slaves and Freedmen* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Malden 2011str.129-143; Rawson, B.: *Degrees of freedom: Vernae et Iunian Latins in the Roman Familia* In: Desen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture*. Oxford 2011 str. 195-222.

³⁴⁸ Plinius Min.: *Epistulae* 10.65, 10.66

³⁴⁹ Což byl nejčastější pravděpodobný osud (vedle smrti samozřejmě) odloženého dítěte. Připomeňme jen, že odložení nebylo v řecko-římském světě považováno za zločin, ale jednalo se o povolenou praxi, zejména v případech nelegitimních a nechtěných potomků či slabých a deformovaných dětí. Do jaké míry frekventovanou praxi se však jednalo nelze blíže určit. Na téma odložených dětí blíže viz: Grubbs, J. E.: *Hidden in Plain Sight: Expositi in the Community*. In: Dasen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture*. Oxford 2011 str. 293-311; Eyben, E.: *Family Planning in Graeco-Roman Antiquity*. *Ancient Society*. 11, 1980 str. 5-82.

právoplatně dožadovat navrácení své svobody, aniž by si zpětně tuto svoji svobodu musely vyplatit náhradou výživného, které na ně vynaložili jejich „zachránci“. Odložené dítě tak mělo do budoucna alespoň teoreticko-právní šanci na právní zlepšení svého postavení, pokud ovšem byla jeho totožnost dostatečně prokázána.

Příklady korespondence těchto tří významných a vlivných osobností své doby nám ukazují muže, kteří jsou milujícími a starostlivými rodiči, kteří projevují náklonnost k dětem svých přátel či sourozenců, jimž jsou ochotní v případě potřeby podat pomocnou ruku, jak si žádá dobrý mrav, a sdílet starost jiných v otázce výchovy nebo zajištění potomka a kterou jako povinnost k příteli, možná i radost či určitou kompenzaci, mohl považovat bezdětný muž toužící po dětech. Dítě se projevuje jako zdroj radostí, tak i strastí, spojených s možným onemocněním, nebo smrtí potomka, s potřebou zajistit jej finančně a dopřát mu kvalitní vzdělání, které je obzvlášť důležité, aby z malého Římana vyrostl řádný občan vědomý si své povinnosti k rodině a státu. Mysl rodičů je upřena na budoucnost potomka, nejen vzhledem k obecnému přesvědčení, že dítě představuje potenciál rodiny a státu, ale jako výraz prosté rodičovské péče a snahy zajistit co nelepší budoucnost a blaho svému potomkovi, jak synovi, tak dceři. Z důvodů charakteru pramene nelze na základě těchto tří příkladů zcela generalizovat, i když všichni ve svých přístupech k dětem odrážejí základní principy a myšlenky společnosti – dítě jako obraz a pýcha rodiče, realita a potřeba sdílené péče v rodině a přátelské výpomoci, smrt potomka jako tragická událost, ztráta potenciálu... Svět římské společnosti byl značně pestrý. Jistě by se v něm našla řada rodičů, kteří měli obdobný úzký a hluboký vztah ke svým ratolestem a bezdětných, jež si zoufale přáli mít dítě. Ale stejně tak bychom narazili i na řadu dalších, u nichž by byla rodičovská láska stěží patrná a řada lidí by mohla preferovat nemít děti vůbec.

V. *Dětství v rovině praktické filosofie*

Filosofické úvahy mohou mít mnoho podob. Od pojednání o vzniku světa po představy o hodnotách společenského systému, od etiky každodenního života a jeho náplně a žití po zamýšlení se nad otázkami života posmrtného. Nás budou zajímat především ty představy filosofie vztahující se k úvahám a pojednáním souvisejícím s praktickým životem, neboť ten v sobě zahrnoval otázku kontaktu s lidmi, zahrnoval v sobě rodinný život.

Filosofie pronikala do povědomí Římanů skrze řecké filosofy a učitele ve zvýšené míře od 2. st. př. Kr., kdy dochází k bližším kontaktům s Řeckem a k jeho podmanění. Její cesta nebyla snadná – filosofové byli několikrát vykázáni z Říma „jako učitelé darebností.“³⁵⁰ Filosofie byla doménou Řeků, jejichž intelektuální, stejně jako kulturní, převahu v tomto směru Římané plně uznávali. Ačkoli si filosofie (přes určitou římskou skepsi k spekulativnosti) získala popularitu a úctu ze strany Římanů a spolu s rétorským uměním patřila k nejvyššímu stupni vzdělání, filosofování nepatřilo k silným stránkám Římanů a v dějinách filosofie nejsou považováni za „valné“ či originální myslitele.³⁵¹ Spíše je lze, možná poněkud zjednodušeně, charakterizovat jako eklektiky a popularizátory filosofického učení vzniklého v Řecku, zejména epikureismu a stoicismu s důrazem zejména na praktickou, etickou stránku filosofie.

Náš vzorek představují významní autoři, kteří se během svého života filosofií věnovali. Stranou praktické filosofie stojí první římské filosofické dílo, jímž je didaktický epos Tita Lucretia Cara, filosofa a básníka 1. pol. 1. stol. př. n. l., *De rerum natura*, který představuje popularizující výklad přírodní epikurejské filosofie, jež je dle Lucretia schopna vyvést člověka z jeho „mravní bídy.“³⁵² Lucretius seznamuje čtenáře s atomistickou filosofií, s tvrzením o smrtelnosti duše, s představami o vývoji světa a lidstva a roli bohů, s morálními hodnotami, jež považuje za správné, ovšem otázky praktické etiky patří jen k okrajovým tématům této rozsáhlé básně.³⁵³

Římané se k praktické filosofii obracejí jako k učitelce moudrosti a především ctnosti v době krize a proměny společnosti provázené úpadkem mravů a tradičních hodnot, které

³⁵⁰ Bondy, E: *Antická filosofie*. Praha 1994 str. 117; nejznámější případ v 1. pol. 2. st. př. Kr. na příkaz Catona staršího, později i za císaře Domitiana.

³⁵¹ Bondy, E: *Antická filosofie*. Praha 1994 str. 117-118.

³⁵² Titus Lucretius Carus: *O přírodě*. 2.vyd. Praha 1971 str. 8.

³⁵³ 90.1-501. 1. stol. př. n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 157-173; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 140-143.

odstartovala krize republiky a občanské války a dovršila proměna říše v císařství, jemuž se přes programovou snahu obnovit staré, tradiční římské hodnoty tohoto cíle v praxi dosáhnout nepodařilo.

Úvahy o „všední etice“ jsou součástí díla význačného řečníka a politika Marka Tullia Cicerona,³⁵⁴ autora řady spisů, jež zahrnují téma politiky, náboženství, řečnické projevy a teorie a filosofii. Ve svých eticky laděných pojednáních „popularizuje“ filosofické učení přicházející do Říma z Řecka, a pokouší se je přizpůsobit římskému praktickému uvažování a nabídnout tak filosofickou oporu římské společnosti v době její krize. Tento eklektik a „humanista“, mající blízko k umírněnému stoicismu, se věnuje v záležitostech individuální etiky množství otázek od duševního klidu a ctností, přes otázku formování morálky každodenního života aristokratické společnosti po tematiku bolesti a smrti. – aktivně činný a státu prospěšný občan ještě přežívá – pak ústup – soukromý život – klidný, vzdálený, osobně důstojný mudrc.

Snad k nejznámějším představitelům římské filosofie patří Lucius Aeneus Seneca mladší.³⁵⁵ Tento úspěšný advokát a politik, později vychovatel a poradce císaře Nerona, reprezentant stoické filosofie, zabývající se řadou filosofických, zejména pak etických, otázek (od mravních hodnot mudrce, přes dobro v člověku, otázky ctnosti a rozumu a směřování k ctnosti, po otázku smrti a útěchy) popularizoval ve svých rozpravách a listech filosofii. Např. jeho zvolená forma listů,³⁵⁶ která svým osobním charakterem mezi „pisatelem“ a „adresátem“ navazuje přátelský vztah mezi „učitelem“ a „žákem“, umožňovala filosofickým myšlenkám snadněji proniknout k širším vrstvám.

Důležitým pramenem jsou též lekce a úvahy méně známého stoického filosofa Musonia Rufa, působícího v Římě v polovině 1. st. n. l. Filosof v jeho pojetí je „lékařem lidské duše.“ Zabývá se výhradně otázkami praktické filosofie a jeho pozornost je směřována na zejména na otázky rodinného života.³⁵⁷

Musoniovým žákem byl filosof Epiktétos, původem z Frygie, otrok, později propuštěnec působící v Římě až do vykázání filosofů z Itálie císařem Domitianem roku 89 n. l., kdy odchází do řecké Níkopole, v níž zakládá svoji školu. Jeho myšlenky se dochovaly jen

³⁵⁴ 106-42 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 174-202; Cicero: *Listy přátelům I*. Praha 2001 str. 7-31; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 107-127

³⁵⁵ 4 př. Kr. -65 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 370-75; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 304; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 244-256.

³⁵⁶ Ať už se jedná o listy adresované mladému Luciliovi, z nichž některé představovaly nejen filosofické pojednání, ale zřejmě i skutečnou korespondenci, obsahující množství pestrých námětů, nebo listy útěchy, konsolace, zabývající se otázkou smrti.

³⁵⁷ 30-62 n. l.; Bondy, E.: *Antická filosofie*. Praha 1994 str. 138; Epiktétos: *Rukojeť*. Praha 1971 str. 13.

díky záznamům jeho žáka Flavia Arriana. V jeho díle *Enchiridion Disputationes* stoická filosofie a přísná etika, která je centrem jeho úvah, získává duchovnější (až „náboženský“) charakter.³⁵⁸

Další výraznou osobností, jež se věnovala bohaté tvůrčí literární činnosti, představuje Plutarchos, řeckého původu a římského občanství, filosofický eklektik, dějepisec a etik, humanista a filantrop, „učitel“ „popularizátor“, hojně se zabývající etikou. Ve svém díle se snaží poučit čtenáře prostřednictvím svých esejistických pojednání na různá témata spojená s všedním životem. Tyto eseje byly sebrány do souboru zvaného *Moralia*, ovšem ne všechna díla v něm obsažená jsou Plutarchovi připisovaná právem.³⁵⁹

Dalším proslulým filosofem, hlasatelem klidného stoicismu, byl císař (v letech 161 – 180n.l.) Marcus Aurelius Antoninus. Jeho dílo (*Hovory k sobě*) sepsané v řečtině je osobním uvažováním o životě a jeho smyslu, o etice života. Je to „sebeanalýza“ muže v obtížné situaci, s níž se musí vyrovnat (připomeňme počátky krize římské říše, které spadají do období jeho vlády - konflikt s Parthy, s Markomany a Kvády, morová epidemie atd.). Bývá označován za posledního filosofa stoicismu v počínající době úpadku klasické filosofie.³⁶⁰

Filosofické eseje nejen představují konkrétní filosofickou školu a její učení, již jsou autoři ovlivněni a k níž tíhnou (v případě Římanů především ke stoicismu), ale vzhledem k eklektickému charakteru této filosofie, kdy i takový Seneca či Marcus Aurelius se místy rozcházejí s tradiční stou a nechávají na sebe působit i jiné směry,³⁶¹ jsou jejich úvahy představením osobních názorů a myšlenek, vycházejících jednak ze zastávaného filosofického směru, jednak z pozorování a zkušeností, nasbíraných v průběhu života (osobní moudrosti), které jsou do psaných úvah přenášeny a předávány posluchačům.

Kdy a v jaké podobě se téma dítěte objevuje v pojednáních a úvahách o životě a jeho hodnotách, které s sebou přináší nauka o moudrosti, která slouží k přivedení člověka k ctnostnému a rozumnému životu? Může poodhalit, jakou roli v etice života hrálo dítě? Filosofie, v oblasti etiky, má vést člověka k dokonalosti. Pracuje zejména s představami podle svého přesvědčení ideálních hodnot, respektive těch, které by měly být považovány za ideální pro člověka žijícího v souladu s jejími nejvyššími ideály – „mudrce.“ K jejich dosažení by

³⁵⁸ 55-135n. l.; Epiktétos: *Rukojeť*. Praha 1971 str. 13-15; Bondy, E: *Antická filosofie*. Praha 1994 str. 138.

³⁵⁹ 45-120 n. l.; Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str. 586-592.

³⁶⁰ 121-180 n. l.; Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str. 611-614; Bondy, E: *Antická filosofie*. Praha 1994 str. 138.

³⁶¹ Bondy, E: *Antická filosofie*. Praha 1994 str. 138.

měl směřovat řádný vzdělaný římský občan, muž, představitel společenské elity. Filosofická díla byla určena především (ale ne výhradně)³⁶² dospělým mužům a mladým studentům, „mladíkům,“ z vyšších a vlivných společenských kruhů, jejichž chování se objevuje jako předmět zájmu (ale které už stěží můžeme označit za děti), neboť právě oni je dokázali pochopit, jelikož filosofie byla výsadou toho nejvyššího stupně vzdělání, na které byli schopni dosáhnout jen dobře finančně zajištění jedinci. Jeho absolvování ale nezajišťovalo jeho praktickou aplikaci v denním životě.

Dítě se objevuje v několika rovinách, zřídka kdy jde však filosofům o dítě jako takové a jeho vykreslení je výsledkem častého užití coby příkladů, příměrů, přirovnání či výtek, kdy dítě hraje roli „filosofického důkazu,“ neboť příklady z rodinného všedního života jsou nedílnou součástí výkladu filosofie, jelikož představují pro publikum snadno srozumitelný prvek a osobní zkušenost, s níž se mohou lehce ztotožnit. Hlavní „náměty“ bychom mohli shrnout do roviny, v níž se hovoří o obecných představách a charakteristikách období dětství a jeho typických vlastností. Úvahy zahrnují i otázku vztahů mezi rodičem a (dospělým i nedospělým) dítětem, převážně otcem a synem. Své místo má otázka směřu a způsobů výchovy potomka. A s myšlenkami na téma smrti přichází i otázka ztráty dítěte. Jak tedy vypadá obraz dítěte a dětství v tomto typu literatury?

K charakteristikám dítěte patří roztomilost, přítulnost, sladkost, jakési něžné „kouzlo mládí.“³⁶³ Dětská veselost a bystrost Helviina vnuka je jedním ze zdrojů její útěchy a radosti.³⁶⁴ Rostomilost a čilost dětí dospělé vybízí k ochotě hrát si s nimi.³⁶⁵ Tyto asociace ale nejsou příliš časté. Převažuje vidění dítěte spíše v jeho „negativních“ vlastnostech. Dětský věk je charakterizován svou křehkostí a útlostí, (adjektivum „tener“).³⁶⁶ „Jiný je věk nemluvněte, chlapce, jinocha, starce,“ přičemž každý si zachovává svou vlastní přirozenost danou tomu kterému období.³⁶⁷ Odráží se tu vědomí specifčnosti období dětství coby zvláštního období lidského života a jeho vývoje. Objevuje se i rozlišení na dvě odlišné fáze

³⁶² Filosofie byla oficiálně mužským předmětem studia, což ale neznamenalo, že by vlivné a majetné rodiny nemohly nechat i své dcery vzdělat alespoň v základech praktické filosofie, která by pro ně byla učitelkou ctnosti, jež je vyžadována v životě i od nich, především v jejich rolích manželek a matek. Základní trénink ve filosofii ženám doporučuje např. Musonius Rufus ve své přednášce téma „Ženy též by měly studovat filosofii,“ (Musonius: *Sermones* 3) a Seneca chválí svého otce, že nechal jeho matku navzdory zvykům proniknout alespoň do základů filosofie (Seneca: *Ad Helviam* 17), Plutarchos v pojednání Rady manželské (*Coniugalia praecepta*) též doporučuje, aby muž podporoval vzdělávání své ženy, neboť to ji odvádí od nicotností, pověr a špatných úmyslů.

³⁶³ Marcus Aurelius: 3.2; Seneca: *Ad Marciam* 5., *Ad Helviam* 18.; Plutarchos: *Consolatio ad uxorem* 2

³⁶⁴ Seneca: *Ad Helviam* 18

³⁶⁵ Epiktétos: *Disputationes* 2.24

³⁶⁶ Např.: Plutarchos: *Consolatio ad uxorem* 2; Seneca: *Ad Lucilium* 34, *Ad Helviam* 18, *De ira* 2.18

³⁶⁷ Seneca: *Ad Lucilium* 118

dětství - „infantia“, rané období dětství (přibližně do sedmi let), následované „pueritia“, tedy doslovně „chlapectvím“, trvajícím zhruba do čtrnácti let.³⁶⁸ Dětství je pomyslným prvním stupněm ve stupnici života, kterou doplňuje „mladický věk“,³⁶⁹ jež stojí mezi dětstvím a plnou vyzrálostí dospělosti, následovanou stářím. Cicero každému věku přiřítá jeho typické vlastnosti: se stářím je spojována vyzrálost, s dospělostí vážnost, s mládím prudkost a s dětstvím – slabost.³⁷⁰ Dítě stojí teprve na počátku své cesty a zejména stoikové nemohou dítě brát jako plnohodnotnou lidskou bytost (což se týká zejména malých dětí), neboť dítě je tvor v první řadě nezkušený a nerozumný („imprudens“), jež svůj rozum, který pro filosofii představuje nejvyšší dobro a ctnost, který je nutný ke studiu a praktikování filosofie, k roli řádného občana, teprve musí získat a musí být zformován k lidské „dokonalosti“. ³⁷¹

Dětské vlastnosti, připodobnění dospělého k dítěti nebo k chování se dospělých k dětem poměrně často slouží jako zdroj poučení či výtky pro chování dospělých. Připodobnění funkční a efektivní, neboť tato přirovnání jsou snadno srozumitelná a snadno působí na osobní hrdost „žáka“, jemuž se „učitel“ snaží ukázat „správnou“ cestu. To, co je u dětí tolerováno, či chápáno jako jedny ze základních charakteristik, jimiž oplývá období dětství, by se nemělo objevovat mezi vlastnostmi řádného dospělého Římana, i proto by měli mladí mužové projít tréninkem filosofie – neb ta nejlépe odstraní z mysli dětinskost, „chlapeckost“ a promění je v muže.³⁷² Nerozumnost a pošetilost, „dětské vlastnosti“, by neměly být výbavou vzdělaného rozumného Římana.³⁷³

³⁶⁸ Seneca: *Ad Lucilium* 24; Filosofická literatura se nezabývá otázkou věku, na jejím základě nelze přesně určit dobu trvání dětství, (ani dobu přechodu mezi dvěma fázemi dětství), pouze je vymezuje jako specifické životní období. Po právní stránce bylo možné považovat dívku za dospělou ve 12, chlapce ve 14 letech. V praxi byl konec dětství a přechod do světa dospělých poněkud mlhavější – pro dívky mohl být představován vstupem do manželství, pro chlapce získáním „togy virilis“, (mužského šatu) předávané v tradičním přechodovém rituálu uvádějícím mladé muže mezi dospělé, přičemž o věku, kdy bude toga předána (stejně jako v otázce uzavření prvního manželství dcery), rozhodovala hlava rodiny, (pravděpodobně i v souladu s poradou s dalšími rodinnými členy, včetně matky). Věk předání togy se pohyboval mezi 14 – 18 lety; co se dívek týče, většina byla poprvé vdaná před 20. rokem. (Gray-Fow, M. J. G.: *The nomenclature and stages of Roman childhood*. University of Wisconsin-Madison 1985).

³⁶⁹ Do 25 let, kdy mohl být mladý dospělý ještě formálně právně podřízený instituci zvaná „curatura minorum“, (povinně od 2. st. n. l.), která se týkala především smluvních záležitostí a právních úkonů a majetkových transakcí. Jejím účelem bylo chránit mladé nezkušené jedince před možným zneužitím a podvedením, jak upravuje lex Plaetoria, neboť dosažení právního, oficiálního věku dospělosti nezaručovalo dostatečnou „rozumovou“ vyspělost, což si Římané plně uvědomovali. (Dixon, S.: *The Roman Family*. Baltimore 1992 str. 106 – 10; Evans, J. K.: *War, women and children in ancient Rome*. London and New York 1991 str. 190 – 191; Eyben, E.: *Restless Youth in Ancient Rome*. 2.vyd. London 1993 str. 21.

³⁷⁰ Cicero: *Cato Maior de senectute* 33, 76, podobně: Marcus Aurelius 5.10, 9.21; Seneca: *Ad Lucilium* 24, 70

³⁷¹ Např.: Seneca: *Ad Lucilium* 24, 33, 102 118; Cicero: *Tusculanae disputationes* 1.16.37, 2.48, *De officiis* 1.32; Marcus Aurelius 4.36

³⁷² Seneca: *Ad Lucilium* 4 („Jistě si pamatuješ, jakou radost jsi zažil, když si odložil chlapecký šat a byl uveden na fórum v mužské toze. Větší radost očekávej, až odložíš chlapeckou mysl a až tě do seznamu mužů přivede filosofie. Vždyť dosud u tebe trvá chlapectví („pueritia“), ba co je povážlivější, chlapeckost („puerilitas“). Je to tím horší, že máme vážnost starců, ale vady chlapecké, a nejenom chlapecké, nýbrž i dětské. Chlapci se děsí

Jednou z dalších typických dětských vlastností, která ve funkci přirovnání slouží ve filosofii jako výtku dospělým, je dětská ustrašenost. Seneca i Marcus Aurelius dávají dětský strach, jenž souvisí s dětskou nerozumností, do kontextu zejména se strachem dospělých ze smrti – se strachem, který je zbytečný a bláhový, pošetilý, neboť smrt není v rámci stoické filosofie považována za zlo. „...nebudeme pokládat smrt za nic jiného, než za úkon přírody: bojí-li se však někdo úkonu přírody, je dětina.“³⁷⁴ Strach je mnohem větší zlo sám o sobě a je hanbou pro dospělého, neboť rozum, filosofie, by mu měla poskytnout dostatečný klid a vyrovnanost. „Ani malé děti, ani chlapci, ani pomatení se nebojí smrti; je proto velká hanba pro člověka, jestliže mu rozum neposkytne stejný klid, k němuž dovede nedostatek rozumu,“ napomíná Seneca.³⁷⁵ Strachu (ať je jeho příčina jakákoliv) je třeba se postavit, sejmout „masku“ tomu, co v nás budí hrůzu.³⁷⁶ Seneca přirovnává i obavy dospělých z hněvu k dětskému, bláhovému strachu z masek. Hněv sice budí odpor, ale není třeba se jej bát.³⁷⁷ Dětský strach, pramenící z nezkušenosti, jako příměr pro napomenutí jednání dospělého užívají i Plutarchos³⁷⁸ či Epiktétos.³⁷⁹

Jako výtky dospělým jsou flektovány další dětské vlastnosti, které Římané s dětmi spojují. Plutarchos umlčuje příliš zvědavého žvanila s napomenutím „nuže, hochu, mlč.“³⁸⁰ Marcus Aurelius poznamenává, že lidé jsou jak „hašteříci se děcka,“ chvíli se smějí, chvíli pláčou a lpí na malichernostech, zatímco ctnosti z jejich životů vyprchaly.³⁸¹ Epiktétos varuje před tím, nebýt jak dítě a nenechat se utěšit a obalamutit „koláčkem,“ díky kterému děti snadno a rychle zapomenou na důvod svého rozrušení.³⁸²

Seneca přirovnává postoj mudrce ke všem pošetilým, dětinským dospělým jako postoj, „jaký my zaujímáme k dětem.“³⁸³ Děti jsou hubaté a drzé, nicméně jejich urážky a vtipy, byť hrubší jsou přijímány bez urážky či křivdy, jen s napomenutím, či potrestáním – mudrc tak napomíná a trestá „nedospělé dospělé,“ jako by byli děti, „ne proto, že by cítil křivdu, ale že

nicotných věcí, děti smyšlenek, my obojího. Až budeš pokročilejší, shledáš, že některých bychom se měli bát tím méně, čím více přinášejí strachu.“)

³⁷³ Výtky na bláhové počinání dospělých prostřednictvím přirovnání k dětem a jejich nerozumnosti viz např. i Epiktétos: *Disputationes* 3.9, 24, 4.1.

³⁷⁴ Marcus Aurelius 2.12

³⁷⁵ Seneca: *Ad Lucilium* 36; podobně užití přirovnání k dětskému jednání a strachu v otázce přístupu ke smrti viz Seneca: *Ad Lucilium* 4, 24

³⁷⁶ Seneca: *Ad lucilium* 24

³⁷⁷ Seneca: *De ira* 11

³⁷⁸ Plutarchos: *De exilo* 5

³⁷⁹ Epiktétos: *Disputationes* 2.1, 4.1

³⁸⁰ Plutarchos: *De garrulitate* 2

³⁸¹ Marcus Aurelius 5.32; dětinskost malicherných hádek i Marcus Aurelius 9.24

³⁸² Epiktétos: *Disputationes* 2.16

³⁸³ Seneca: *De constancia sapientis* 12

oni ji způsobili a že chce, aby už to nedělali.³⁸⁴ Dospělí, kteří se stále chovají dětinsky – jsou „stejně přelétaví, a nestálí, stejně bez výběru se shánějí po rozkoších, jsou stejně nepokojní a pokud jsou klidní, není to zásluha duševní síly, ale strachu...“³⁸⁵ – se od dětí odlišují jen fyzickou vyspělostí těla a jejich „poblouznění“ se týká „větších“ věcí – zatímco děti touží po hrách - kostkách, ořeších a drobných mincích, dospělí jsou chtiví moci a majetku. Zatímco děti si jen hrají na úředníky, „na lemovanou tógu, svazky prutů a soudní stolec, ...oni (dospělí) stejnou hru provozují doopravdy s vážnou tváří na Martově poli, na fóru a v radnici, ...dětí si plácají na mořské pláži napodobeniny domů z písku, kdežto oni, jako by konali něco velikého, kladou s námahou kámen na kámen a stavějí zdi a střechy a to, co bylo vynalezeno na ochranu těla, mění v jeho nebezpečí.“³⁸⁶ Zde se objevuje reflexe dětské hry jako přirovnání k jednání dospělého. V případě Seneky se objevuje pouze v souvislosti s negativním příměrem pro jednání dospělých a jejich touhách a pošetilostech, které neodpovídají ideálu stoického mudrce a brání v cestě za jeho dosažením. Příměr dětské hry, respektive k chování dětí při zabavení některé z jejich hraček, kdy z trucu zahazují hračky ostatní, křičí a pláčou, užívá k napomenutí dospělých, kteří žehrají na osud a rmoutí se pro věci, které ztrácejí, místo toho, aby se radovali z těch, které jim zůstaly, i Plutarchos.³⁸⁷ I Epiktétos uvádí dětskou hru jako příklad pro chování dospělého, respektive konec dětské hry – když už dítě hra nebaví, přestane hrát, stejně tak dospělý by měl vědět, kdy přestat.³⁸⁸ Oproštěna od role výtky je připomínka dětské hry v Plutarchově konsolaci, kde s láskou a něhou vzpomíná, jak si jeho dcerka hrávala - s hračkami i s ostatními dětmi.³⁸⁹ Hraní si bylo součástí dětského života, zejména pro období raného dětství si Římané byli vědomi důležitosti hry jako rozvíjejícího a vzdělávacího prvku v životě dítěte a nevyhýbala se tedy ani dětem z nižších vrstev, včetně těch, které se narodily jako otroci.³⁹⁰ Ovšem není v zájmu filosofů se o dětské hře příliš zmiňovat, neboť patřila do světa dětského, nikoli do světa žáka filosofie.

³⁸⁴ Seneca: *De constantia sapientis* 11-12

³⁸⁵ Seneca: *De constantia sapientis* 12

³⁸⁶ Seneca: *De constantia sapientis* 12; podobně i Seneca: *Ad Lucilium* 115 (dětí si cenní nadevše svých hraček, radují se z kamínků či oblázků, s nimiž si hrají, dospělí se zase nemohou nabažít obrazů či soch – jsou „pošetilí za větší peníze“).

³⁸⁷ Plutarchos: *De tranquillitate animi* 8

³⁸⁸ Epiktétos: *Disputationes* 1.24

³⁸⁹ Plutarchos: *Consolatio ad uxorem* 2

³⁹⁰ I když pro děti z chudších poměrů či dětí-otroků svět her mohl skončit relativně brzy vzhledem k jejich zapojování do pracovního procesu, což se netýkalo dětí z bohatých, urozených vrstev, o nichž literatura hovoří především. Na téma dětské hry např.: Schumka, L.: *Children and toys in the Roman World*. Ottawa 1993; Dasen, V.: *Childbirth and Infancy in Greek and Roman Antiquity* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World* str. 31; Wiedemann, T.: *Adults and Children in the Roman Empire*. London 1989 str. 147 – 148; Rawson, B.: *Children and Childhood in Roman Italy*. 2.vyd. Oxford 2009 str. 115-131.

Jako přirovnání pro dokázání pravdivosti či správnosti filosofického tvrzení mohou na povrch vyplouvat i představy o vztazích mezi rodiči a dětmi, eventuálně jejich pěstouny, vychovateli a chůvami, nebo autoři prostě reflektují všední pozorování skutečnosti, které zahrnuje rodinný život, jeho každodenní realitu a upozorňují na hodnoty, které by s ním měli být spojené, či upozorňují na některé nedostatky. Např. Plutarchos varuje dospělé před pochlebníky, neboť tito jedinci mohou využívat i rodinných neshod či naopak ohrozit (zejména v případě podlézavého učitele) výchovu a tím i budoucnost dítěte, neboť pak se takový potomek nemůže naučit pořádně „nic, krom jízdy na koni.“³⁹¹ Seneca uvádí, že povinností vladaře, „kterého jsme nazvali Otcem vlasti,“ je „to, co je povinností dobrých otců, kteří někdy plísňí děti jemně, někdy hroživě a někdy je trestají výpraskem. Vydědí snad otec, který má zdravý rozum, syna po první urážce?“ Dobrý otec nepřikročí okamžitě k nejtvrďšímu trestu, ale snaží se nejprve vyčerpat mírnější prostředky, tak i vladař by neměl soudit kvapně, jako otci se mu dostalo otcovské pravomoci, „která se stará o děti a své zájmy staví až za jejich zájmy.“³⁹² Cicero uvádí rodičovský vztah otce a syna, kdy otec může synovi poroučet, jako příklad k doložení tvrzení, že rozum má poroučet nerozumné, poddajné stránce lidské duše.³⁹³

Tolik z příkladů funkčního užití motivu dětství a vztahů či přístupů k dětem. Co o nich prakticky laděná filosofická literatura vypovídá? V dílech jsou reflektovány vztahy mezi rodiči a dětmi, role dítěte a jeho význam pro rodinu, povinnosti a očekávání, které klade rodina na potomka, a směry a cíle jeho výchovy, přičemž se lehce dotýká i otázky dalších dospělých, kteří se podílejí na výchově dítěte – kojných, chův a učitelů.

Ačkoli jsou v tomto typu literatury u dětí relativně často zviditelňovány spíše vlastnosti, kvůli kterým je považováno do určité míry za „outsidera,“ pohybujícího se na okraji společnosti, a za její „neúplnou“ součást,³⁹⁴ pokud jde o soukromý život, tak představují náplň a cíl manželství, rodinného života, předmět rodičovské lásky a úcty („pietas“), vyžadované oboustranně, stejně jako péče – tedy alespoň v obecných představách harmonického rodinného života, který se ale v reálném světě netýkal všech dětí.

Plutarchos i Musonius Rufus uvádějí požadavek mít děti jako jeden z oprávněných důvodů vstupu do manželství.³⁹⁵ Mít dítě, pokud se jedná o zdárného potomka, je také

³⁹¹ Plutarchos: *Quomodo adulator ab amico internoscatur* 16

³⁹² Seneca: *De clementia* 3.12

³⁹³ Cicero: *Tusculanae disputationes* 2.48.48

³⁹⁴ Leas, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 284; Wiedemann, T.: *Adults and Children in the Roman Empire*. London 1989 str. 5-49; Rawson. Rawson, B.: *Representations of Roman Children and Childhood*. Antichthon 31/1997 str. 74-95 aj.

³⁹⁵ Plutarchos: *Coniugalia praecepta* 34; Musonius Rufus: *Sermones* 13

označováno jako dobro v lidském životě – Seneca označuje zdárně vychované, hodné děti za jeden z projevů „vnějšího dobra“ (vedle poct, majetku a vlivu či vítězství) a je v souladu s přirozeností radovat se z lásky dětí.³⁹⁶ Tato myšlenka představuje určitý „veřejný konsensus,“ i když na jiném místě (v charakteristice ideálního mudrce) podotýká, že lidský život není nutně šťastnější, spravedlivější či lepší a čestnější, má-li člověk děti, důležité je, aby v životě zůstala neporušena ctnost.³⁹⁷

Musonius Rufus považuje vychovávání dětí, zejména většího počtu dětí, za čestnou záležitost, která přináší svůj zisk, neboť být otcem mnoha dětí přináší vážnost mezi sousedy, větší vliv než mají ti, kteří jsou bezdětní, „Jak je to krásný pohled vidět muže či ženu obklopeného svými dětmi.“³⁹⁸ Objevuje se u něj též kritika bezdětnosti a neochoty vychovávat děti, dobového trendu, s nímž se snažila vypořádat i legislativa, započatá Augustem, formou podpory a zvýhodňování rodičů tří a více dětí – zejména v otázce dědických práv a rychlejšího kariérního postupu.³⁹⁹ Každé narozené dítě by mělo být vychováno, neboť je to prospěšné jak pro rodinu, tak pro stát, který tak získává nárůstem občanů. Kritika stíhá zejména bohaté, kteří odmítají vychovávat později narozené potomky, aby nebylo třeba příliš dědit majetek v dědickém řízení. Ani chudoba neomlouvá neochotu vychovávat děti – vždyť i nerozumní ptáci jsou schopni získat pro své potomstvo potravu.⁴⁰⁰

Zplození a výchova potomka jako splnění společnosti prospěšné povinnosti se objevuje i u Epiktéta.⁴⁰¹ Mít ženu a děti považuje téměř jako samozřejmost. V eseji O lásce k rodině označuje mít ženu a děti jako formu štěstí a dokazuje přirozenost lidské lásky k rodině a k dětem, která se projevuje péčí. A co je v souladu s přirozeností, je správné. Proto opustit své dítě v nemoci (jak to učinil Epiktétův „oponent,“ jehož přesvědčuje o svém tvrzení) ze strachu, že by byl svědkem utrpení potomka, což by mu způsobilo bolest, neboť své dítě „miluje,“ a návrat až po jeho uzdravení, není projevem lásky.⁴⁰²

Plutarchos ve své bohužel nedokončené eseji *De amore prolis* uvádí jako příklad či důkaz přirozenosti lásky k dětem milující rodičky, které přes útrapy, jež jim porod způsobil, láskyplně přivinou k hrudi svého narozeného potomka, ač není na světě tvor tak nedokonalý, bezmocný, zaneřádný, jako právě narozené dítě. Další příklad mohou poskytnout i dávní

³⁹⁶ Seneca: *Ad Marciam* 10, *Ad Lucilium* 66

³⁹⁷ Seneca: *Ad Lucilium* 74

³⁹⁸ Musonius Rufus: *Sermones* 15

³⁹⁹ Radista, L. F.: *Augustus Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*. In: *Austieg und Niedergang der römischen Welt*. Teil II. Berlin and New York 1980 str. 278 – 339.

⁴⁰⁰ Musonius Rufus: *Sermones* 15

⁴⁰¹ Epiktétos: *Disputationes* 2.23, 3.7, 3.22

⁴⁰² Epiktétos: *Disputationes* 1.2

předkové, kteří kdysi vychovávali své děti s láskou, aniž očekávali nějaké právní výhody nebo prospěch, který by byl dán přínosem dítěte v budoucnosti, kterého se řada rodičů ani nedožije.⁴⁰³ Bohužel „i tento cit ovšem...zchřadne vinou špatnosti.“⁴⁰⁴ Plutarchos se staví kriticky k těm Římanům, kteří se rozhodnou mít děti jen aby získali právní výhody, které poskytuje „právo tří dětí.“⁴⁰⁵

Cicero označuje plození dětí za čestné a jako jeden z projevů lidského myšlení na budoucnost, které představuje snaha o udržování dobrého rodinného jména, majetku a památky a kultu předků, k němuž měli Římané, ve své úctě k tradicím a požadavku zajištění kontinuity rodiny, silné vazby a respekt a jehož ctění a udržování je spolu s rodinnými bohoslužbami poutem, které pomáhá upevňovat pokrevní příbuzenství.⁴⁰⁶ Rodinný život spolu s veřejnou činností poskytují uspokojení a potěšení občanovi.⁴⁰⁷ Jediné, co má pro Cicerona v povinnostech přednost před rodinou – svými rodiči a dětmi – je vlast.⁴⁰⁸ Rodina je poutem společnosti a pokrevní příbuzenství spojuje lidi přízní a láskou: „Drazí jsou nám rodiče, drahé jsou nám děti, drazí i příbuzní a přátelé.“⁴⁰⁹

Láska člověka k potomstvu je tedy spatřována jako věc přirozená a správná a rodič by měl upřímně milovat své děti a vychovávat je.⁴¹⁰ Bohužel, tato společenská představa neodpovídala vždy každodenní realitě. Ne všichni měli zájem vychovávat děti a ne všichni rodiče je vychovávali s láskou, pokud se vůbec rozhodli narozené dítě vychovat, což vzhledem ke skutečnosti, že odložení novorozeněte nebylo trestný čin, ale (až na hlasy některých moralistů a filosofů, např. Epiktéta)⁴¹¹ obecně přijímaný způsob omezení počtu členů rodiny a zbavení se nechtěného dítěte,⁴¹² jehož osudem se stala buď smrt, nebo, v případě nalezení a přežití, otroctví.

⁴⁰³ Plutarchos: *De amore prolis* 3-4

⁴⁰⁴ Plutarchos: *De amore prolis* 5

⁴⁰⁵ „Římané se často ženívají a plodí děti ne proto, aby měli dědice, nýbrž aby sami mohli dědit.“ (Plutarchos: *De amore prolis* 2)

⁴⁰⁶ Cicero: *Tusculanae disputationes* 1.14.31, 1.35

⁴⁰⁷ Cicero: *Tusculanae disputationes* 1.2

⁴⁰⁸ Cicero: *De officiis* 1.10.37, 1.17.47-48, 3.23

⁴⁰⁹ Cicero: *De officiis* 1.17.47-48

⁴¹⁰ Cicero: *De officiis* 1.4, Seneca: *Ad Marciam* 10, *Ad Lucilium* 66; Plutarchos: *Coniugalia praecepta* 36, *De amore prolis* 3-4; Marcus Aurelius 1.13. Epiktétos: *Disputationes* 1.2

⁴¹¹ Epiktétos (*Disputationes* 1.23) v polemice s Epikúrem považuje za přirozenou láskou k dětem stejně jako povinnost narozené dítě vychovat, ani vlk není tak surový, nebo ovce tak pošetilá, aby odkládala svá mláďata a nepečovala o ně.

⁴¹² Seneca (*De ira* 1.15.) považuje za akt zdravého rozumu zbavit se slabého nebo deformovaného dítěte, neboť takové není žádným přínosem. S chladnou hlavou uvádí, že takové děti bývají i záměrně utopeny. Vzhledem k okrajovému statusu právě narozeného dítěte, jeho prozatímního nezačlenění do rodiny či společnosti, což je ovlivněno přirozeně vysokou úmrtností novorozenců v prvních dnech (čemuž mj. nasvědčuje i rituál pojmenování dítěte, který spadá do doby osmého nebo devátého dne po jeho narození) v tom Seneca a i mnoho dalších Římanů nespatřuje morální problém.

V římském světě dítě svobodného občanského původu, narozené v řádném manželství,⁴¹³ podléhalo doživotní „otcovské pravomoci“ (*patria potestas*), vykonávané hlavou rodiny („*pater familias*“, většinou otec, případně děd), jež s sebou nese zodpovědnost za osud dítěte v otázkách výživy a výchovy a právně danou autoritu umožňující mu rozhodovat o budoucnosti dítěte, syna i dcery, stejně jako je v případě jejich provinění potrestat i prostřednictvím fyzických trestů. Seneca přirovnává rodiče k „domácím úředníkům“,⁴¹⁴ jejichž dobrodiní vůči dětem jsou nesporná⁴¹⁵ a svěřená rodičovská pravomoc, kterou drží nad svými dětmi, a výsady, jimž bylo postavení rodičů „posvěceno“, jim byly svěřeny z důvodu nejistých výsledků, které s sebou přináší odpovědnost výchovy a jako povzbuzení v tomto nelehkém úkolu. Za péči a dobrodiní prokázaná rodiči dětem jim náleží láska a úcta ze strany svých dětí.⁴¹⁶ Cicero uvádí příklad Appia Claudia, jenž navzdory svému stáří a slepotě udržoval a vykonával pevnou rukou *patria potestas* nad čtyřmi syny a pěti dcerami, u nichž se těšil lásce a úctě.⁴¹⁷

Dětský a mladický věk potřebuje vedení. „Řízení“ a vedení mladých lidí je pro ně užitečné, neboť dětství je věkem závislosti a podřízenosti, obdobím formování, v němž člověk teprve nastoupil cestu k dosažení lidské „dokonalosti.“⁴¹⁸ „Řádný“ dospělý muž je totiž svobodný, nezávislý, na základě svého rozumu, zatímco dětství je díky prozatímní absenci tohoto prvku stavěno do podřízeného a závislého postavení, jelikož dítě, budoucí občan, není ještě schopno o sobě rozhodovat. Je tedy podřízeno rozhodování rodičů (případně ustanoveného poručníka, nejsou-li rodiče naživu)⁴¹⁹ a podléhá doзору dalších dospělých, kteří se podílejí na jeho výchově - chův či učitelů a vychovatelů. Ti jsou zmiňováni jen velmi okrajově, ačkoli byli běžnou součástí života dětí z vyšších společenských vrstev. Jsou

⁴¹³ Netýkalo se nemanželských, tedy nelegitimních dětí (tzv. *spurii*). Nad nimi otec neměl tuto právně danou autoritu, neboť z právního hlediska byl otec nemanželských dětí „neznámý“ a tyto děti tak ani nepřebíraly status otce, nýbrž matky vzhledem k době narození, nikoli početí dítěte, jako se tomu dělo v případě dětí narozených v legitimním manželství. (Gaius. *Institutiones* 1.63, 1.87). Literatura o těch dětech víceméně mlčí. Mezi drobné výjimky patří zmínka v Plutarchových *Questiones Romanes* (*Questiones Romanae* 103), kdy se pokouší vyložit termín „*spurii*“, který dle něj vznikl z chyby způsobené zkracováním jména *Spurius* (zkracovaného *Sp*), a zkratky znějící stejně *sp*, jejíž význam je „*sine patre*“ (bez otce), která byla užívána u dětí, jejichž otec byl neznámý.

⁴¹⁴ Seneca: *De beneficiis* 3.11

⁴¹⁵ Seneca: *De beneficiis* 6.24

⁴¹⁶ Seneca: *De beneficiis* 3.36, 6.23

⁴¹⁷ Cicero: *Cato maior de senectute* 37

⁴¹⁸ Plutarchos: *Amatorius* 9; Seneca: *De beneficiis* 11; Cicero: *Tusculanae disputationes* 2.48.; Epiktétos: *Disputationes* 1.2

⁴¹⁹ Zatímco vliv rodičů na dítě může trvat i právně (pokud není dítě formálním aktem emancipace od této pravomoci v dospělosti zproštěno) i po dosažení dospělosti dítěte (a vyvolávat tak generační či majetkové konflikty, zejména ve vztazích otec-syn, neboť právně veškerý majetek spadá pod správu hlavy rodiny, včetně majetku, který by byl dětmi získán; v praxi mohl získat dospělý potomek nad určitým majetkem (*peculium*), který mu otec poskytl), poručníctví končí s dosažením právní samostatnosti jedince díky dosažení dospělosti.

vnímání jako součást přirozené reality života, v němž mnozí vyrůstali.⁴²⁰ Cicero a Plutarchos užívají postavu napomínajícího a trestajícího učitele jako připodobnění v ponaučení – podle Cicerona učitel nejlépe opraví žáky tak, že je napodobí, neboť spíše člověk snáze nalezne chyby v jiných než v sobě, z čehož vyplývá, že je užitečné pozorovat jednání a chyby jiných k vlastnímu poučení.⁴²¹ Plutarchos připomíná fyzické trestání ve škole a výprask žáka jako varování ostatním.⁴²² Jako příklad může posloužit i chůva. U Epiktéta starostlivá chůva „vyčinila“ kámen, o který se nepozorné dítě zranilo, ovšem je pošetilé svalovat vinu na kámen a ne na svou vlastní nepozornost, stejně tak by člověk neměl svalovat vinu za své trable na všechny ostatní krom sebe.⁴²³ Plutarchos dává chování pečující, nesobecké chůvy, která se při poranění svého svěřence napřed ujistí, že je v pořádku, ošetří jej a uchlácholí, až pak je teprve napomene, jako příklad pro taktní a nesobecké jednání ve svízelných situacích zejména v okruhu přátel.⁴²⁴ Kojná také dozírala na hru Plutarchovy malé Tímoxeny.⁴²⁵ Jako důkaz silného mateřského pouta připomíná své ženě, že svého synka sama odkojila a že se poté musela podřídit operaci zhmožděného prsu, přičemž podotýká, že je mnohem běžnější, že mnohé matky z vyšších vrstev berou své děti do náruče jen jako „hračky, když jim je předtím jiní vykoupou a upraví.“⁴²⁶ Kojné a chůvy nebyly ovšem pouhým „výstřelkem“ bohatých žen, které tak mohly „shodit“ určitou míru zodpovědnosti za péči o své dítě. V řadě případů byla jejich přítomnost nutností – např. z důvodu smrti matky či jejího špatného zdravotního stavu, v důsledku jejích dalších povinností, zahrnujícím péči o rozsáhlou domácnost apod.⁴²⁷ Podle Cicerona by měl být člověk na své chůvy a vychovatele pamětliv i v dospělosti a dát jim najevo, že si cení služeb, které mu poskytovali.⁴²⁸ Marcus Aurelius vyjadřuje v úvodu svého díla vděčnost a uznání svým vychovatelům a soukromým učitelům za to, co jej naučili, a že jim bez otálení „dopomohl k důstojenství.“⁴²⁹ Tyto dva přístupy naznačují možnost vytvoření trvalejších vazeb mezi těmito osobami a jejich svěřenci, které mohly vzniknout, ale nelze je chápat jako všeobecně platné.

⁴²⁰ Např.: Seneca: *Ad Lucilium* 60, 99; Cicero: *Tusculanae disputationes* 3.2

⁴²¹ Cicero: *De officiis* 1.41.82

⁴²² Plutarchos: *Quomodo adulator ab amico internoscatur* 31

⁴²³ Epiktétos: *Disputationes* 3.19

⁴²⁴ Plutarchos: *Quomodo adulator ab amico internoscatur* 22

⁴²⁵ Plutarchos *Consolatio ad uxorem* 2

⁴²⁶ Plutarchos: *Consolatio ad uxorem* 5-6

⁴²⁷ Dasen, V.: *Childbirth and Infancy in Greek and Roman Antiquity* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World* str. 308-310; Rawson, B.: *Children and Childhood in Roman Italy*. 2.vyd. Oxford 2009 str. 130-131; Dixon, S.: *The Roman Mother*. London 1988 str. 142-154.

⁴²⁸ Cicero: *Laelius de amicitia* 74

⁴²⁹ Marcus Aurelius 1.8- 9, 1.13- 14, 1.17

Je důležité vybrat vhodné a laskavé chůvy, vychovatele a učitele. „Všechno, co je útlé, se přiklání k tomu, co je nejbližší, a roste k jeho podobě. Mravy chův a vychovatelů se brzy zrcadlí v jejich mladých svěřencích.“⁴³⁰ Marcus Aurelis uvádí mezi řádky vděčnost za to, že byl schopen získat kvalitní učitele pro své potomky.⁴³¹ Neboť ačkoli kojné, chůvy, vychovatelé, učitelé (zejména v nižších stupních vzdělání) pocházeli především z nižších vrstev společnosti a často se jednalo o důvěryhodné otroky domácnosti, podíleli se na formování budoucího římského občana.⁴³²

Bylo řečeno, že dítě je považováno za tvora, jehož rozum je teprve v plenkách. „Pokusy“ o samostatné rozhodování a uvažování spadají až do období mládí a rané dospělosti, kdy už potomek průpravou získal „jakýs takýs“ rozum, který je třeba vytříbit a zdokonalit – nejlépe s pomocí filosofie.⁴³³ Díky své nerozumnosti a slabosti potřebuje mladý věk jak výše uvedené vedení a pokud možno schopné vychovatele, tak vhodné vzory, které může napodobovat na své cestě zdokonalování se.⁴³⁴ Těmi se mohou stát slavní mužové své doby, od nichž se mohou mladíci na prahu dospělosti a počátku své kariéry učit.⁴³⁵ Ale jsou především to rodiče, kteří fungují jako vzor pro své ratolesti po celou dobu jejich života, jsou to oni, kdo jsou odpovědní za řádnou výchovu, vedení a formování svých potomků. Rodič by měl být především morálním vzorem pro svého potomka, který bude hodný napodobení. Otec pro syna, matka pro dceru.⁴³⁶ K požadavkům na potomka, k nimž by měl být veden, pak náleží láska, úcta, poslušnost⁴³⁷ vůči rodičům a povinnost se o svého rodiče v dospělosti

⁴³⁰ Seneca. *De ira* 2.21

⁴³¹ Marcus Aurelius 1.17

⁴³² Blíže na téma chův, vychovatelů, jejich rolí povinností viz např.: Dixon, S. *The circulation of Children in Roman Society* In: Corbier, M.: *Adoption and Fosterage*. Paris 1999 str. 217 – 230; Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 74-105, 113-120; Rawson, B.: *Children and Childhood in Roman Italy*. 2.vyd. Oxford 2009 str. 115-130; Bradley, K. R.: *Discovering the Roman Family. Studies in Roman Social History*. New York 1991 str. 13-30, 38-64.

⁴³³ Seneca: *Ad Lucilium* 4, 88, 124; Plutarchos: *De auditu* 1

⁴³⁴ Cicero: *Tusculanae disputationes* 1.16.37, *De officiis* 1.32

⁴³⁵ Mladí mužové z významných rodin mohli být po dosažení dospělosti posíláni „na zkoušenou“ k významným mužům za účelem čerpání praktických zkušeností, moudrosti a ctnosti, aby se také jednou mohli stát tak skvělými římskými občany, jakými byly jejich vzory, případně mohli být posíláni „čerpat rozum“ na studia do ciziny, zejména do Řecka. Cicero: *Laelius de amicitia* 1, *De officiis* 2. 13, 3.2

⁴³⁶ V případě smrti rodičů tuto roli mohou přebírat jiní rodinní příslušníci či pěstouni (Seneca: *Ad Lucilium* 34), kteří pečují o osiřelé dítě. Seneca např. píše své matce Helvii o své neteři Novatille, již nedávno zemřela matka, aby k ní zaujala mateřský postoj, vychovávala ji a jako příklad svým chováním a mravy formovala její povahu, neboť „rady vštěpované lidem v útlém věku vniknou hlouběji...Dáš jí mnoho, i když jí nedáš nic jiného než příklad.“ (Seneca: *Ad Helviam* 18)

⁴³⁷ Musonius Rufus věnuje jednu ze svých úvah otázce poslušnosti potomků vůči svým rodičům. Ta se týká již především dospělých a vzdělaných, „uvažování“ schopných potomků, mladíků, neboť vyžaduje schopnost posouzení dobrého a špatného, ctnostného a nečestného, kdy obecně je potomek podporován a nabádán k poslušnosti vůči svému rodiči, pokud jsou záměry onoho rodiče dobré. Jestliže by si však otec vyžadoval učinit něco špatného, nečestného či pro potomka neprospěšného (např. pokud by mu nechtěl dovolit studium filosofie),

postarat (byť by jeho rodič nebyl z nejlepších).⁴³⁸ K těmto „povinnostem“ potomka vůči rodině patří i představa následovat činy a ctnosti svých předků a zrcadlit a zvyšovat jejich úspěchy. Jak poznamenává Cicero v otázce volby osobní budoucnosti: jelikož rady a příklady rodičů působí na mladého člověka nejvíc, očekává se od potomka, zejména pokud se otec v nějakém oboru (jako právník či vojevůdce) proslavil, že syn, pokud mu v tom nebude bránit objektivní příčina,⁴³⁹ půjde ve stopách svého otce a (v nejlepším případě) připojí jednou svoji slávu a zásluhy k těm, které mu jako „největší dědictví“ zanechali jeho předkové. Napodobovat by se měly ctnosti předků, naopak jejich chyb a vad bylo třeba se vyvyrovat.⁴⁴⁰ Prostřednictvím úspěchů dítěte může rodina navýšit (či nově získat, pochází-li ze skromnějších poměrů svou vážnost či majetek, neboť je morální povinností potomka sdílet se svými nejbližšími plody svého úspěchu.⁴⁴¹ Marcus Aurelius ve svém spise vyjadřuje vděčnost za svou výchovu a vzdělání, kterého se mu dostalo, za to, že měl řádné vzory a příklady ve svém dědovi a v památce svého otce, i ve své matce, jíž děkuje je vděčný za vštěpování zbožnosti, štědrosti, odporu ke špatným skutkům, zálibě v prostém životě.⁴⁴²

Zajištění řádné výchovy a vzdělávání patří k důležitým povinnostem rodičů, neboť kdo neprocházel výukou, „je náchylnější k nepravostem.“⁴⁴³ Filosofická literatura reflektuje otázku formování a výchovy dětí, především chlapců,⁴⁴⁴ vyšších vrstev. Vše je zaměřeno na budoucnost dítěte, na to, aby mohlo jako dospělý řádně fungovat ve společnosti. Výchova a vzdělávání by měly utvářet charakter a rozvinout osobnost budoucího římského občana a směřovat jej ke schopnosti dostát svým povinnostem a očekáváním vůči státu a rodině... „Výchova vyžaduje největší péči, která nejvíc prospěje v budoucnosti, neboť je snadné

dotyčný nemusí svého otce poslechnout. Rozhodnutí rodičů by nemělo být omluvou pro spáchané chyby a špatnosti (Musonius Rufus: *Sermones* 16). Epiktétos na druhé straně připomíná absolutní poslušnost vůči otci: „Měj na paměti, že jsi syn! Co ukládá tato úloha? Abys všechno, co je tvé, pokládal za otcovo, abys otce ve všem poslouchal, nikdy před nikým špatně o něm nemluvil, abys nic neříkal, ani nečinil jemu újmu, abys mu ve všech věcech ustupoval a dával mu přednost a podle svých sil mu napomáhal.“ (*Disputaionse* 2.10). Tato otázka poslušnosti (a podřízenosti) vůči svému rodiči mohla být zdrojem napětí a generačních konfliktů v rodinách mezi rodiči a jejich dospělými dětmi.

⁴³⁸ Epiktétos: *Enchiridion* 30

⁴³⁹ např. nedostatečná fyzická zdatnost, která by mu znemožňovala prosadit se ve vojenské kariéře, kdy pak musí být nalezen jiný způsob, jak se mohl potomek uplatnit tak, aby nepůsobil rodině hanbu.

⁴⁴⁰ Cicero: *De officiis* 1.32-33, 2.13

⁴⁴¹ Cicero: *Laelius de amicitia* 70

⁴⁴² Marcus Aurelius 1.1-4

⁴⁴³ Plutarchos: *De auditu* 2

⁴⁴⁴ Musonius Rufus (*Sermones* 4) zahrnul ve svých přednáškách do úvahy také otázku dcer. Podle něj by dcery měly dostávat stejnou výchovu a vzdělávání a i jim by se mělo dostat základního filosofického vzdělání (ne pro vedení učených disputací, ale k praktickému využití. Nerozvádí jak by dcery (či synové) měly být vychovávány, ale argumentuje ve správnost svého přesvědčení směrem výchovy. V životě totiž muži i žena budou potřebovat stejné ctnosti (odvahu, čest, rozumnost, sebeovládání) a k nim může dovést filosofie, navíc vzdělaná žena bude lepší manželkou a matkou.)

utvářet duši v útlém věku a těžko se vykořeňují neřesti, které s námi vyrostly,⁴⁴⁵ a její výsledek je nejistý.⁴⁴⁶ K utváření duše je nutný příklad a péče rodiče, péče, která by neměla být ani příliš mírná, ani příliš hrubá, neboť jedna může vést ke změkčilosti a neschopnosti odolávat nástrahám světa, druhá by pak z duše svobodného chlapce mohla udělat duši „otroka“⁴⁴⁷ Užití napomínání, zastrašení, donucení i fyzických trestů neodmyslitelně patří do repertoáru výchovných prostředků, přičemž dobrý rodič nesahá hned napoprvé k nejtvrdějším opatřením.⁴⁴⁸

Specifickým tématem je otázka přístupu k smrti. Ta představuje ve filosofii a úvahách o životě důležitou otázku a filosofie (zejména v podobě konsolací)⁴⁴⁹ může nabídnout útěchu nad jakoukoli bolestnou ztrátou, i nad ztrátou dítěte. Antický člověk byl smrtí obklopen více a častěji než člověk dnešní, který se myšlenku na smrt snaží vytlačit ze svého povědomí. Smrt byla všudypřítomná a nevybírala si své oběti na základě představ „správnosti“ či „přirozenosti.“ Neboť v obecném povědomí je správné, když rodič přežije svého potomka.⁴⁵⁰ Ale v antickém světě dětská úmrtnost byla vysoká, demografické studie připouštějí až 50% úmrtnost dětí do věku 5 let.⁴⁵¹ Jak reflektuje Cicero – smrt ohrožuje mládí i stáří a jen málokdo se dočká stáří, neboť v mladém věku se dokonce umírá častěji.⁴⁵²

Seneca poznamenává, že s dítětem „si v duchu představujeme, jak naši synové obléknou tógu, budou konat vojenskou službu, ujmou se otcovského dědictví,“ rodiče si s potomkem bláhově představují jeho budoucnost a navzdory tvrdé realitě „předčasných“ úmrtí lidé nemyslí na to, že by i oni mohli být takové ráně vystaveni.⁴⁵³ „Můžeš doufat..., ale připrav se na i to že budeš musit ty položit na pohřební hranici svého syna, ať už v dětském věku, nebo dospělého, nebo jako starce. Na létech v tomto ohledu vůbec nezáleží, protože není prost trpkosti žádný pohřeb, při němž matka nebo otec vyprovází své dítě.“⁴⁵⁴ Navzdory tomuto tvrzení, že věk zesnulého dítěte nehraje roli, další zmínky, které naznačují „kodex

⁴⁴⁵ Seneca: *De ira* 2.18; podobně Seneca: *De beneficiis* 6.24

⁴⁴⁶ Plutarchos: *De amore proliis* 4; Seneca: *Ad Marciam* 17

⁴⁴⁷ Seneca: *De ira* 2.21

⁴⁴⁸ Seneca: *De ira* 2.21, *De beneficiis* 6.24, *De clementia* 1.14

⁴⁴⁹ Konsolace, listy útěchy, představují specifický „filosofický žánr“, zabývající se tematikou smrti jako lidského osudu, pomíjivosti lidského života a myšlenkami útěchy. (Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 370.

⁴⁵⁰ Cicero: *Tusculanae disputationes* 1.35-36; Seneca: *Ad Marciam* 1

⁴⁵¹ Garnsey, P.: *Child rearing* In: Kertzer, D. I. – Saller, R. P. (ed.): *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven 1993 str. 51 – 52; Rawson, B.: *Children and childhood in Roman Italy*. 2.vyd. Oxford 2009 str. 340 – 341.

⁴⁵² Cicero: *Cato maior de senectute* 19.67

⁴⁵³ Seneca: *Ad Marciam* 9

⁴⁵⁴ Seneca: *Ad Marciam* 17

truchlení“ (alespoň v rámci filosofického rámce, který se zaměřuje na aristokratické vrstvy), svědčí o opaku. Bolest a emotivnější projevy nad ztrátou odrostlého, dospělého potomka, který už dostatečně projevils svůj potenciál, „když už je matce i otci oporou a ozdobou,“⁴⁵⁵ jsou snáze pochopitelné a „omluvitelné“ než pokud rodič „nemužně“ snáší smrt malého potomka, zejména ještě nemluvněte, které zatím nemohlo poskytovat žádné viditelné přísliby do budoucna.⁴⁵⁶ Určitá bolest je pochopitelná a lidská, ale měla by mít své meze, zejména ve veřejných projevech, kdy by měla být držena v mezích přirozeného osobního smutku a neměla se stát projevem společenského očekávání, které je považováno za slušné či povinné. Zármutek totiž představuje společenský a osobní konstrukt, který vznikl z přesvědčení, že byl člověk o „něco“ ochuzen.⁴⁵⁷ Filosofie nabízí lék na vypořádání se se zármutkem, neboť setrvávat v bolesti a poddávat se jí je zbytečné a nemoudré a člověk by měl být schopen se důstojně, s klidem a povzneseností, vypořádat se ztrátou a přes osobní neštěstí být schopný dostát svým veřejným povinností.⁴⁵⁸

Jaké myšlenky poskytuje filosofie jako útěchu nad ztrátou potomka? Kromě označení truchlení za „společenskou normu,“ Seneca v úvahách o smrti zdůrazňuje, že smrt čeká každého, a zemřelý, po němž truchlíme, se jen „dříve“ vydal na cestu, na kterou též budeme muset nastoupit. Kromě toho neexistuje „předčasná“ smrt, vnímaná lidmi jako zlo, neboť den smrti byl každému určen osudem v den jeho narození a život je tak od narození cestou ke smrti, „druhému narození.“⁴⁵⁹ Zesnulého nepostihne nic zlého, naopak smrt zbavuje bolesti a strastí. Důležité je vzpomínat s láskou a bez hořkosti z pocitu ztráty možností a nadějí, které potomek mohl naplnit, na zesnulé dítě, být vděčný za prožité okamžiky.⁴⁶⁰ Šťěstěna, osud neslíbily nikomu nic jistého, kdyby dítě přežilo, nemuselo by vyplnit naděje, které rodiče od něj očekávali, a dospět v řádného občana. Člověk by měl rány osudu přijímat vždy s klidnou myslí, jak učí stoická filosofie,⁴⁶¹ i pokud jde o ztrátu dítěte, obzvlášť malého (*infans*), „doposavad známějšího chůvě, než otci.“⁴⁶² Neprojevit však alespoň zpočátku nejmenší dojetí

⁴⁵⁵ Seneca. *Ad Marciam* 17

⁴⁵⁶ Seneca: *Ad Lucilium* 99, podobně Cicero: *Tusculanae disputationes* 1.39.

⁴⁵⁷ Cicero: *Tusculanae disputationes* 1.39.93, 1.48.115, 3.27.66, 3.31.76

⁴⁵⁸ S respektem a obdivem jsou uváděny čtenáři jako příklad osudy význačných osobností, jež ač postižení těžkou osobní ztrátou, včetně ztráty potomka (zejména dospělého) zachovaly vyrovnané a důstojné vystupování na veřejnosti a přes svou bolest pokračovaly ve výkonu svých povinností (Příkladem je Cornelia, matka bratří Grachců, jež přišla o 10 z 12 dětí, Caesarovo chování po smrti dcery Julie, Augustus, který prošel ztrátou dětí i vnuků a musel se uchýlit k adopci k podpoření rodiny....(Seneca: *Ad Marciam* 15, 16).

⁴⁵⁹ Seneca: *Ad Lucilium* 70, 102

⁴⁶⁰ Seneca: *Ad Marciam* 20, 22-23, *Ad Lucilium* 70, 102

⁴⁶¹ Seneca: *Ad Lucilium* 99

⁴⁶² Seneca: *Ad Lucilium* 99

je nelidské, ale přílišný žal je nedůstojný, bláhový a marný. Útěchu mohou poskytovat i přeživší potomci či vnoučata.⁴⁶³

Příkladem v „praxi“ je Plutarchos, který napsal útěchu své ženě po smrti jejich dvouleté dcerky Tímoxeny. Chválí svou ženu za statečnost a uměřenost, s níž čelila ztrátě (stejně jako v dřívějším případě ztráty dalších dvou dětí), ačkoli dítě milovala. „Protože nám osud nedopřál splnění všech našich nadějí, nebudme nevděční i za to, čeho se nám dostalo, neboť odevzdanost do boží vůle a smíření a spokojenost s osudem přináší krásné a sladké ovoce.“⁴⁶⁴ Žal oslabí vzpomínky na šťastné okamžiky, vědomí, že děvčátko v tak útlém věku ztratilo jen málo, neboť součástí jeho života nebyly velké představy a plány, které v sobě nosí rodiče – na sňatek, na děti (přičemž právě zmaření těchto snů přinášeni dospělým největší lítost). Útěchu přináší i myšlenka, že se její duše přesunula do lepšího světa, kde není bolesti.⁴⁶⁵ Že nad tak malými dětmi by se nemělo příliš truchlit, dokazují i staré obyčeje, které při pohřbu dítěte⁴⁶⁶ nepředepisují žádné obřady či úlitby, které jsou součástí pohřbů, neboť tyto děti „nenabyly dosud podílu na zemi a věcech tohoto světa.“⁴⁶⁷

Tento způsob vypořádání se se smrtí dětí, odmítání neuměřeného žalu (zejména nad ztrátou malých dětí) jako nedůstojného, který se ve filosofické rovině objevuje, nelze do důsledku chápat jako projev lhostejnosti dospělých k osudům jejich malých dítek (už proto, že zanedbávání dítěte, k němuž ale také jistě docházelo, snižovalo jeho šance na přežití). Seneca kárá muže, který očividně projevoval svůj žal nad smrtí malého synka přes „únosnou normu,“⁴⁶⁸ Cicero přiznává „nemoudrost“⁴⁶⁹ ve svém žalu po ztrátě dcery (byť již dospělé). Plutarchos s něhou a láskou vzpomíná na svou malou dcerku.⁴⁷⁰ Řada lidí pro své děti nepochybně truchlila, jinak by se ani filosofické myšlenky nemusely ubírat směrem k představení „ideálu“ vyrovnaného římského občana. Požadavek důstojného žalu (zejména, když si uvědomíme, že filosofie je adresována právě nobilitě, nejvyšším vzdělaným vrstvám,

⁴⁶³ Seneca: *Ad Marciam, Ad Helviam* 18

⁴⁶⁴ Plutarchos: *Consolatio ad uxorem* 8

⁴⁶⁵ Plutarchos: *Consolatio ad uxorem* 9

⁴⁶⁶ Co se pohřbívání malých dětí, nemluvnat a batolat týče – jak naznačuje Plutarchos – bylo odlišné než pohřbívání dospělých nebo starších dětí. Těmto dětem, které ještě nezaujaly „plné“ místo v pozemském životě nepatřila hranice, ale inhumace. Novorozeňata mohla být pohřbívána i v blízkosti vlastního domu, neboť jejich smrt, vzhledem právě k jejich zatím „okrajovému“ podílu na pozemském životě, ke skutečnosti, že ještě nebyly zcela samostatnými, kompletními, nedostatečně vyvinutými osobnostmi, nepřinášela obavy z rituálního znečištění a možných neklidných duší, které s sebou smrt (v římských náboženských představách) přinášela. (Dasen, V.: *Childbirth and Infancy in Greek and Roman Antiquity* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World* str. 305; Rawson, B.: *Children and childhood in Roman Italy* str. 343).

⁴⁶⁷ Plutarchos: *Consolatio ad uxorem* 10-11

⁴⁶⁸ Seneca: *Ad Lucilium* 99

⁴⁶⁹ Cicero: *Tusculanae disputationes* 4.29.36

⁴⁷⁰ Plutarchos: *Consolatio ad uxorem* 4

pro které bylo důstojné vystupování otázkou sebe-reprezentace) může spíše naznačovat potřebu lidí vyrovnat se a smířit se s tvrdou realitou nevyhnutelných bolestných ztrát, ať představovanou ztrátou dítěte nebo jiného příbuzného. Ve filosofické rovině totiž smrt není představována jako zlo a tuto myšlenku se autoři snaží vštípit svému posluchači. Je to „přítav“,⁴⁷¹ „druhé narození“,⁴⁷² či jen „další přechod.“⁴⁷³ Je přirozenou součástí života a lidského vývoje. Filosofie „lhostejnosti“ a smíření nabízí jakýsi ochranný mechanismus ve světě, v němž smrt byla častým hostem.

Myšlenky na smrt jsou důležitou součástí filosofie, právě vzhledem k realitě vysoké úmrtnosti ať už přirozené, dané nízkou průměrnou délkou života, ovlivněnou omezenou kvalitou lékařské péče či otázkou hygieny a výživy (zejména v nižších vrstvách), tak vyvolanou násilím a válkami, a zasluhovala by jistě (i ve vztahu ke smrti dětí) bližší pozornost, než kterou jí zde můžeme věnovat.

Nepřekvapivě, vzhledem k zaměření tohoto typu literatury, jen několik málo zmínek uvádí jiné než svobodné děti, „potomky svých rodin.“ Epiktétos zmíní chlapce ženoucího ovce na pastvu.⁴⁷⁴ Seneca věnuje několik poznámek i otázce otroků, mezi nimiž jsou i děti. Jejich role v domácnosti mohly být různé, nicméně jejich osudy či náplně práce nejsou předmětem zájmu tohoto typu literatury. Seneca mezi řádky poodhaluje několik možných rolí těchto chlapců („pueri“), dětí či chlapců na prahu dospělosti. V jednom ze svých listů hovoří o tom, že se cvičením a udržováním tělesné kondice mu pomáhá malý chlapec jako jeho cvičitel („progymnastos“), kterého ale brzy bude muset vyměnit, protože, jak si stěžuje, brzy nebude chlapci stačit.⁴⁷⁵ Jiná zmínka se vztahuje na děti, většinou v domácnosti narozené otroky, které pro své pány představovaly „miláčky“ a „společníky“ („delicia“), ať v rovině čistě „nevinně-citové“, kdy mohli pro dospělé hrát roli „náhradního dítěte“, které je možno rozmazlovat (což je rovina výchovy, která by neměla být součástí výchovy vlastního legitimního potomka), nebo v rovině erotického vztahu a možného zneužívání.⁴⁷⁶ Jak naznačuje Seneca, který potkal svého bývalého „miláčka“, jemuž nosíval hračky, už coby

⁴⁷¹ Cicero: *Tusculanae disputationes* 1.48.118

⁴⁷² Seneca: *Ad Lucilium* 70, 102

⁴⁷³ Marcus Aurelius: 9.21

⁴⁷⁴ Epiktétos: *Disputationes* 1.16

⁴⁷⁵ Seneca: *Ad Lucilium* 83; věk chlapce lze přibližně odhadnout podle žertovné poznámky, že oba procházejí stejnou krizí – padáním zubů – na období kolem 7 -11 let.

⁴⁷⁶ K otázce dětí-otroků blíže viz např.: Bradley, K. R.: *Slaves and masters in the Roman Empire*. New York 1987 str. 48 - 78; Scheidel, W.: *The Roman slave supply*. Stanford University 2007 22s.; Mouritsen, H.: *The Families of Roman Slaves and Freedman* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Malden 2011 str. 129-143; Rawson, B.: *Degrees of freedom: Vernae et Iunian Latins in the Roman Familia* In: Desen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture*. Oxford 2011 str. 195-222.

sešlého muže, který se Senecovi snaží připomenout svůj dřívější význam, který měl v jeho životě, tato role mohla zřejmě často skončit s pominutím dětství a těch dětských vlastností (jako roztomilost, veselost, hubatost...), které z něj dělali předmět potěšení dospělého. Seneca se k svému bývalému „miláčkovi“ staví značně chladně a s odporem.⁴⁷⁷ Jiný jeho list vyjadřuje Senecův názor na otázku zacházení s otroky,⁴⁷⁸ v níž je zastáncem slušného zacházení, takového, které si u otroků získá oddanost a lásku ke svému pánovi, nikoli jejich strach a nenávisť, který by se mohl obrátit proti němu. Objevuje se tu možná role chlapců coby obsluhy u stolu, jako výkon povolání, které dětský otrok vzhledem k nízké obtížnosti práce mohl vykonávat. Seneca kritizuje pány, kteří se snaží udržet chlapce (pueri), jež slouží jako obsluha na hostině násilně v chlapeckém věku, kteří v nich na jednu stranu potlačují možnost, aby byl zmíněný otrok při obsluze „chlapcem“, na druhou stranu od nich posléze vyžadují v ložnici služby jako od „muže.“⁴⁷⁹ Dítě-otrok také mohlo sloužit jako zdroj zábavy pro pána a jeho hosty. Seneca zmiňuje, že někteří pánové si vychovávali své „pueri“ k hubatosti, urážení, nestoudnostem, hrubostem a oplzlostem, jako zdroj jakéhosi pokleslého druhu zábavy.⁴⁸⁰

Filosofická literatura je bohatá na témata z rodinného života a není zde bohužel možné detailně rozebírat všechny zmínky, které se k němu vztahují, jež by měly (třeba i nepřímou) souvislost s dětstvím (například otázka mateřství, škol, pěstounství). Etická filosofie představuje svému posluchači, jak by měl vypadat pokud možno ideální model chování dospělého jedince, občana. Vyzdvihuje ty nejlepší, nejvyšší hodnoty jedince v osobním a společenském životě, o kterých se snaží přesvědčit svého „žáka.“ Odráží žebříček dobových hodnot nejvyššího stupně, jichž ale mnozí reálně v životě nedosahovali (nebo oplývali jen jednou z nich, či jen do určité míry), neboť „dokonalým“ člověkem nemůže být do důsledku nikdo. Tyto „ideální prvky“ jsou vymezovány pozitivními i negativními příklady, poukazováním (mimo jiné) na všední známou realitu, která je publiku srozumitelná. Mezi „ideálem“ tak prosvítá prostřednictvím napomínání a poučování i otázka všedních problémů a reality, která sužovala společnost.

Přirovnávání dospělých k dětem, k vlastnostem, jimiž děti oplývají, vychází z všedního pozorování v běžném životě, z všeobecné znalosti a povědomí o dětském chování v řadách dospělých. Odlišuje od sebe svět dospělosti a svět dětství, charakterizovaný křehkostí,

⁴⁷⁷ Seneca: *Ad lucilium* 12

⁴⁷⁸ Seneca: *Ad Lucilium* 47

⁴⁷⁹ Podobně: Seneca: *De Providentia* 3

⁴⁸⁰ Seneca: *De Constantia Sapientis* 11

nerozumností, nezkušeností, neúplností a podřízeností, v němž žijí „tvorové“, které je třeba řádně formovat, aby se z nich mohli stát řádní Římané, občané, „lidé se vším všudy“, kteří mohou vstoupit a pohybovat se ve světě dospělosti, jež by měla (alespoň ideálním případě) ve většině charakterizovat rozumnost, vyspělost, svoboda a ctnost.

Dětství je spojováno s vývojem a pozornost je obrácena na budoucnost dítěte, neboť potomek představuje budoucnost – státu i rodiny (i v případě ztráty dítěte největší lítost způsobují představy na ztrátu budoucích možností, jejichž realizace byla zmařena), na otázku směru jeho výchovy, která by měla vést mladého jedince k rozumu a ctnosti, ke schopnosti plnit řádně své povinnosti (např. postarat se o své rodiče, podporovat je a zvyšovat prestiž rodiny). Dětství v tomto typu literatury vystupuje jako specifické období lidského života, které je „přípravou“, „čekáním“ na budoucnost, která ale nemusí přijít.

VI. „*Pars Historiae, pars Vitae*“

K oblíbené a rozšířené literární produkci, která představuje základní kameny poznání římských dějin, patří díla dějepisného charakteru. V dochované římské literatuře najdeme množství autorů, jejichž díla (v různém stavu dochování) zpracovávají minulost římského lidu různými formami – od nejrozšířenější a nejranější formy análů, letopisů líčících dějiny Říma od mytického založení města, přes pojednání („monografie“) vztahující se ke konkrétním událostem, po životopisné zpracování osudů výrazných postav, jež utvářely osudy římského světa. Jedná se o jeden z nejdůležitějších typů pramene, u něž je nutné brát v potaz jak specifickou funkci a vnímání psaní historie v řecko-římském světě, která měla mnohdy blíže spíše k popularizační a beletristické rovině, než striktně „vědeckému“ bádání v dnešním slova smyslu, a záměr pobavit, potěšit (a samozřejmě i poučit) publikum (více či méně vzdělané), pro které byla určena, se místy podepisuje na historické přesnosti. Dále je samozřejmě potřeba mít na paměti dobu vzniku a postavu autora, jeho činnost a záměr ve sledovaném v díle, neboť historii sepisují především představitelé společenských špiček více či méně se podílejících aktivně na veřejném životě, což se promítá i do jejich sepisování dějin či životních osudů významných osobností (i když zde se spíš objevuje otázka jejich morálního příkladu, který poskytují). Neboť historická díla jsou často provázána s politickými postoji a zázemím svých autorů (např. práce Catona Staršího, spíše proticísařsky vyznívající historie psaná pery senátní aristokracie, jíž císařství ubírá na jejím politickém vlivu...) a spíše než s „objektivitou“ se tu setkáme s vyjadřováním vlastních (politických či etických) názorů. Historická díla tak jsou prokládána anekdotami, úvahami nebo osobními postoji a zaujatostí, či kritikami.⁴⁸¹

Prvopočátky římského sepisování dějin jsou inspirovány ve vedení tzv. análů, původně úředních záznamů (smlouvy, zákony) vkládaných do kalendáře v časovém sledu. Odtud se v raném období římské literatury rodí ona první (a dlouho rozšířená) forma sepisování dějin, jež zachycuje události v časovém sledu rok po roce. První „historikové“, jež pocházejí z řad římské aristokratické vrstvy (ačkoliv ne vždy představují osoby výrazně politicky činné) a objevují se od 3. st. př. Kr., uplatňují ve svém líčení dějin Říma právě tuto analistickou metodu. K prvním patří Fabius Pictor,⁴⁸² jemuž je přisuzováno zavedení řeckého

⁴⁸¹ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2vyd. Praha 2008 str. 127; Johnston, E. I.: How the Greeks and Romans Regarded History In: *Greece & Rome* 3/7 1933, str. 38-43.

⁴⁸² Cca 254 - ? př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2vyd. Praha 2008 str. 73-75; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 55-57; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 119.

jazyka, v němž jsou prvotní díla sepisována.⁴⁸³ Jeho dílo, které zachycovalo období od vzniku Říma do konce druhé punské války, se bohužel (jako díla řady dalších historiků z období počátků římské literatury) dochovalo jen v troskách. Jeho patricijský původ jej vedl k zájmu o slavné rody (včetně vlastního), jejich působení a osudy, je v něm patrný zájem o kulturní tradice a nejstarší dějiny Říma, ale v dochovaných zlomcích stěží najdeme informace vztahující se k problematice dětství.

K nejvýznamnějším historikům raného, archaického období římské literatury patří Marcus Portius Cato Maior, významný řečník i politik (zastával úřady censora i konzula), pocházející ze zámožné, ale neurozené rodiny, který proslul svou přísnou morálkou, a vystupoval proti dobovému úpadku mravů a rostoucímu individuálnímu bohatství a moci na úkor státu. Z jeho historického díla *Origines*, které jako první bylo sepsáno v latině, se dochovaly jen trosky, v nichž nenajdeme mnoho zmínek o dětech. Vzhledem k výrazné politické aktivitě projevuje Cato ve svém díle bližší zájem především o dějiny své současnosti a jeho dílo představuje prostor pro vyjádření vlastních politických představ i reflexi vlastních politických bojů, které se odrážejí ve vlastním pojetí dějin římského národa.⁴⁸⁴

Doba krize a úpadku republiky, provázená hospodářskými problémy a rostoucími politickými a sociálními nepokoji a konflikty, se podepisuje i na změnách v dějepisectví, v němž začíná snaha o pochopení událostí (s centrálním zájmem v soudobých dějinných jevech) vytěsňovat prostou analistiku. Rozšiřuje se zájem o bádání po dávných zvycích, kultech spojených s užitím filologických či „archeologických“ metod, provázených nostalgickými emocemi.⁴⁸⁵ Nicméně i z tohoto období jsou mnohá historická díla zachována jen fragmentárně a to i u historiků považovaných za nejvýznamnější, kterým byl např. Lucius Cornelius Sisenna, jenž se zaměřil především na výklad soudobých událostí - občanské války a Sullovy diktatury.⁴⁸⁶

O něco málo lépe, i když ani zdaleka úplně, je dochovaná práce Cornelia Nepota, který měl možnost se během svého života pohybovat ve vysokých kruzích, ale politické kariéře se nevěnoval. Zachovala se část jeho díla *De viris illustribus*, která představuje paralelní sbírku životopisů význačných mužů, konfrontující cizí a římské osobnosti, přičemž

⁴⁸³ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 73 – důvodem k užití řečtiny byla zřejmě snaha oslovit i nelatinské, helenizované obyvatele a snaha o zamezení vlivu prokartaginsky psané řecké historiografie.

⁴⁸⁴ 234-149 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 91-96; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 54-59; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 124-129.

⁴⁸⁵ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 127, 139-141; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 7-9.

⁴⁸⁶ 120-67 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 127-128; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 98, 102; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 179-181.

z římských se dochovali jen životopisy Catona a Attica.⁴⁸⁷

Dalším důležitým autorem je Gaius Sallustius Crispus, jehož původ ze zámožné rodiny mu napomohl v politické kariéře (zastával úřad questora, tribuna lidu či správce provincie) na straně populárů. Kvůli obvinění ze zpronevěry zvolil dobrovolný odchod z politického života a plně se začal věnovat dějepiscectví. Jeho nejdůležitější odkaz představují dvě dochované monografie *De Catilina coniuratione* a *Bellum Iugurthinum* (vzhledem k tomu, že své největší dílo (*Historiae*) nestihl dokončit a dochovalo se jen ve zlomcích), v nichž se snaží dopátrat příčin krize, v níž se tehdejší společnost nacházela a kterou spatřuje zejména v úpadku mravů římské nobility.⁴⁸⁸

Následující období, specifické svým významem pro římské dějiny, které představuje doba vlády císaře Augusta a nastolení nového státního zřízení (principátu), je označováno jako „zlatý věk“ římské literární tvorby, neboť v něm vznikají vrcholná díla římské tvorby, přičemž zde začíná hrát roli otázka „poplatnosti“ děl oficiální politické ideologie a její propagandy (zejména v poezii).⁴⁸⁹ Pokud jde o dějepisnou literaturu, oficiální augustovská propaganda a ideologie se však na ní nepodepsala příliš silně.

Nejvýznačnějším autorem tohoto období je Titus Livius, který se ve svém životě cele soustředil na své monumentální historické dílo *Ab Urbe condita*, z jehož původních 142 knih se do současnosti zachovala zhruba jedna čtvrtina. Jeho práce analisticky zachycovala období od mytického založení města po Liviovu současnost. Zaměřuje se zejména na politické, vojenské, dějiny. Livius představuje historika - „umělce“, „spisovatele“, „moralistu“, jemuž je vyčítána nekritičnost a v některých místech i nevěrohodnost, jeho dílo si ovšem vytýká spíše cíle vlastenecké, morální a výchovné než historickou věrohodnost a objektivitu. Pohled na dějiny je morální, přičemž sympatizuje zejména s ideály republiky. Soustřeďuje se na vylicení příkladů z dějin, jež jsou hodny napodobení nebo jichž by se naopak mělo vyvarovat. Ukazuje na postupný úpadek mravů římské společnosti. Snaží se spíše „zachytit“ charakter, to jací byli předkové a jací by lidé měli být, než kauzalitu historických událostí, což vede k určité idealizaci minulosti.⁴⁹⁰

Historikem, jenž ve svém díle oslavuje vládu císaře Tiberia (a stojí tak v kontrastu

⁴⁸⁷ Cca 100-27 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 215-217; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 74-75; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 115-116.

⁴⁸⁸ 86-35/34 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 227-237; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 61-69; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 189-195.

⁴⁸⁹ Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 241-249.

⁴⁹⁰ 59 př. Kr- 17 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd.) Praha 2008 str. 336-343; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 208-216; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd.) Brno 1991 str. 262-269.

vůči proudu dějepisectví, jemuž se nejčastěji věnovali představitelé ze senátních řad), je Velleius Paterculus, jenž sloužil pod Tiberiovým velením na taženích v Pannonii a Germánii. Jeho *Historia romana*, v níž se věnoval nejstarším dějinám po svou současnost, se opět nedochovala ve zcela kompletním stavu.⁴⁹¹

Tvorba dalších výrazných osobností římského dějepisectví spadá dokonce 1. a do 2. st. n. l., jež svojí stabilitou a prosperitou přeje rozvoji literární produkce. K obecným tendencím patří např. oživení zájmu o řeckou kulturu a rozvoj spirituality, projevující se v zájmu o astrologii, vykládání snů apod.

„Hvězdu“ na poli historické tvorby tohoto období představuje Publius Cornelius Tacitus. Pocházel zřejmě z jezdecké rodiny a značné podpory v jeho politické dráze (konzul, prokonzul, senátor), která následovala po studiích v Římě, se mu dostalo díky jeho tchánovi. Proslul jako vynikající řečník a historik, jehož dílo se bohužel opět nedochovalo kompletně. Z Tacitových *Historiae*, jež počínají rokem 69 n. l. a vládou císaře Galby a jež snad měly původně líčit události až do konce vlády císaře Domitiana (96 n. l.), se dochovaly jen první knihy, jež končí rokem 70 n. l. Jen několik knih se dochovalo i z jeho druhé dějepisné práce, v níž se vrací k zachycení období od smrti císaře Augusta (14 n. l.) po smrt císaře Nerona (68 n. l.). Tacitus je považován za skvělého historika i schopného „dramatika“ a portrétistu davu i charakterů, pro nějž je typický „pesimistický realismus“ ve zhodnocení jím vyličených událostí římských dějin. Císařskou moc, jakkoli „temná“ může být, chápe jako nevyhnutelnou a jedinou schopnou ovládat vojsko a zajistit mír a jednotu říše.⁴⁹²

Gaius Suetonius Tranquillus působil během svého života jako advokát, a tak se mu podařilo získat dobré styky, jež mu spolu s jeho učenými zájmy pomohly k přístupu k císařskému dvoru a k funkcím správce veřejných knihoven a vedoucího císařského kancelářského archivu, dokud neupadl v nemilost, která vedla k jeho odchodu od dvora a po kterém jeho stopa mizí. Jeho pro nás stěžejní dílo *Vita Caesaris*, které se až na věnování a úvodní část první knihy dochovalo celé, předkládá čtenářům charakteristiku a osudy římských císařů od Caesara po Domitiana se zaměřením na jejich osobu, povahu a osobní život, přičemž pojednává i o jejich rodině, narození a dospívání (byť ve stručnosti). Dílo není prosto morálního nahlížení na osobnosti a Suetonius se snaží vykreslit je objektivně a cele – s jejich

⁴⁹¹ 19 př. n. l. – 30. n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 347-348; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd.) Brno 1991 str. 244; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 311-312.

⁴⁹² 55 - po 117 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 467-480; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 315-323; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 315-319.

ctnostmi i neřestmi či výstřelky (třeba „údajnými“).⁴⁹³

V této práci posledním rozebíraným autorem je Plutarchos. Tento Řek s římským občanstvím, který se stal správcem římské provincie Achaia, byl též značně intelektuálně činný na poli praktické filosofie a historie. V jeho díle, které je spíše popularizační než „vědecké“, je patrný „humanismus“ a důležitost etických otázek. Jeho příspěví na poli historie představuje soubor paralelních životopisů (Bioi paralléloi), který nabízí srovnání podobných osudů vždy jednoho význačného Řeka a Římana. Spis představuje spíše historickou beletrii, v níž se snaží postihnout především charakter osobnosti, jež může nabízet etický, morální příklad spíše než zkoumání společnosti či dobových specifických rysů. V díle se tak objevují anekdotické zajímavosti či idealizace dobové skutečnosti. Jeho životopisy zahrnují osobnosti reálné (v případě Římanů se jedná o celou škálu osobností republikánského Říma) i mytologické.⁴⁹⁴

Dějepisná literatura tedy představuje pro historiky jeden ze základních pramenů a neocenitelný zdroj poznatků na téma římských politických či vojenských dějin, stejně jako na otázku římské společnosti, jejího fungování a řady dalších. Patří mezi ně i dětství? Jak „zapadá“ dítě do velkých dějin, do osudů slavných mužů? Jakou roli děti „hrají“ v dějinách? Stojí historikům vůbec za zmínku?

Pokud jde o otázku dětství, vzhledem k celkovému objemu historické literatury jsou zmínky o dětech jako takových⁴⁹⁵ poměrně skrovné, na druhou stranu se objevuje (relativní) tematická pestrost daná do určité míry ojedinělostí některých typů zmínek. Souvisejí např. s osudy konkrétních jedinců a s jejich příběhy z dětství nebo s jejich činy zahrnující děti.⁴⁹⁶ Místy poskytuje tato literatura právní vhledy, které se vztahují k nedospělým – ať už se jedná o drobné zmínky zahrnující tematiku odložení dětí, předčasné jmenování do úřadu ještě ne

⁴⁹³ Cca po 70 – po 122 n. l.; Conte Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 481-484; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 338-341; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 3319-323.

⁴⁹⁴ Plutarchos: *Životopisy* II str. 828-839

⁴⁹⁵ Jinou otázku představuje skutečnost, že každý je „něčím“ dítětem, která je v římském světě prvkem vytvoření a existence identity jedince – např. pokud je představována výrazná osobnost, uvádí se často, či je synem (případně i vnukem, aby byl dán najevo původ, jež byl pro Římany důležitý): objevuje se prvek vymezení „potomka“ a jeho zásluh ve srovnání s kariérními úspěchy předků, které by měly být v ideálním případě potomkem zveličeny a rozmnoženy (např.: Livius 30.26).

⁴⁹⁶ Např. Augustova hra s dětmi jako zábava ve volném čase (Suetonius: *Augustus* 83) nebo jeho dary lidu (finanční nebo prostřednictvím přidělu obilí), jimiž Suetonius ukazuje na Augustovu štedrost, která zahrnovala i mladší chlapce, „třebaže obvykle dostávali přiděly tohoto typu teprve od jedenáctého roku svého věku“ (Suetonius: *Augustus* 41). Augustus též poskytoval na svých cestách finanční dary otcům v rámci své dobročinnosti a podpory plození občanských potomků (z demografických – vojenských – důvodů) i v římských koloniích, (Suetonius: *Augustus* 46).

plně dospělých členů císařské rodiny⁴⁹⁷ (nebo jejich užívání v rámci propagandy),⁴⁹⁸ dědictví, poručnictví. Ojedinele nalezneme i zmínky reflektující tradici jako např. nošení bully pro děti svobodných občanů⁴⁹⁹ či obdarovávání dětí amulety pro ochranu,⁵⁰⁰ nebo zmínky o slavnosti přijetí mužské tógy jako znaku dospělosti, které pro historiky (spíše životopisce) stojí za bližší povšimnutí, jen pokud vybočuje z normálu.⁵⁰¹

Důvod této poměrné skrovnosti je prostý: děti (nedospělí) nepíší dějiny, jsou jen jejich „oběťmi“. Dítě, jak je uváděno nejčastěji, je jednoduše bráno na vědomí jako samozřejmost – jako samozřejmá součást rodiny, jako součást davu, lidu, který ale zároveň stojí „mimo něj“, stojí na jeho okraji, neboť jádro představují dospělí muži (ať už se jedná o zmínky, jež se vztahují k Římanům jako takovým nebo k jejich spojencům či nepřátelům). Děti jsou součástí davu, jež se hrne na podívanou pořádanou ve městě,⁵⁰² jež se účastní (aktivně i pasivně) her,⁵⁰³ uvítacích průvodů⁵⁰⁴ či oslav⁵⁰⁵ a náboženských slavností, v nichž dětské sbory hrají aktivní úlohu – povětšinou je zmiňováno zpívání hymnů na počest a oslavu bohů nebo jako prosby za jejich usmíření.⁵⁰⁶ Nebo se objevují jako rituální pomocníci, přičemž je zdůrazňováno, že oba rodiče těchto dětí musejí být ještě naživu,⁵⁰⁷ neboť důležitou složkou

⁴⁹⁷ Tacitus: *Historiae* 1.3, 12.41

⁴⁹⁸ Suetonius: *Augustus* 34

⁴⁹⁹ Plutarchos: *Romulus* 20; Livius jen mezi řádky jako fakt.

⁵⁰⁰ Suetonius: *Caesar* 85

⁵⁰¹ Např. v případě císařů Claudia a Caliguly (Suetonius: *Caligula* 10), kteří oblékli mužský šat bez typických doprovodných slavností, které tento přechodový rituál provázely, jelikož přejítí ze světa dětství do světa dospělých představuje radostnou událost jak pro nově dospělého jedince tak pro rodinu, neboť se může začít jeho (alespoň v nadějích) „zářná kariéra.“ Navíc v případě Caliguly mu byla tóg udělena až v 19 letech, což je na římský standard (mezi 14-18 lety) dost pozdě. Druhý „extrém“ (který si císařská rodina mohla „dovolit“) představuje předčasné udělení tógy před dovršením 14 roku, právním minimem pro dosažení dospělosti v případě Nerona (z politických důvodů, „aby se zdálo, že je již připravený převzít správu“, Tacitus: *Annales* 12.41) a Britannica (Suetonius: *Claudius* 43 – důvodem prý bylo „odškodnit“ Britannica pro upřednostňování Nereona, ospravedlněním k předčasnému udělení tógy pak prý byla Britannicova dostatečná fyzická vyspělost).

⁵⁰² Livius 39.49,

⁵⁰³ Pasivní účast na hrách (jako diváci) např.: Tacitus: *Annales* 4.62, 14.13, Suetonius: *Augustus* 31, 34 (nařízení, že děti se smí účastnit her pouze v doprovodu dospělých) a bylo jim na nich vyhrazeno speciální místo k sezení, vedle jejich vychovatelů); aktivní účast: pořádají se např. dětské soutěže atletických závodů (Plutarchos: *Pompeius* 8), jako součást slavností a her se může pořádat tzv. „trójanská hra, v níž se v jízdě na koni představovali lidem chlápci a mladíci z urozených rodin. Podle Augusta se shodovalo se „slušným mravem, aby se takto mladí uváděli ve známost.“ Na základě stížností, odůvodněných vážnými zraněními chlapců při hrách, bylo pořádání této hry dočasně zrušeno. (Suetonius: *Augustus*: 43). Aktivně se jí účastnil za svého dětství a mládí i Caesar (Suetonius: *Caesar* 39), Nero či Britannicus (Tacitus *Annales* 11.11).

⁵⁰⁴ Plutarchos: *Pompeius* 40, *Antonius* 24; Livius 30.14

⁵⁰⁵ Suetonius: *Caligula* 17; Plutarchos: *Marius* 27; Livius 37.50

⁵⁰⁶ Např. Livius 22.1, 27.37, 31.12

⁵⁰⁷ Při zasvěcování nového chrámu na Kapitolu „vestálské panny s hochy a dívkami, kteří měli ještě otce i matku na živu, z kropily místo vodou“ (Tacitus: *Historiae* 4.53), podobně o latinských slavnostech pořádaných k usmíření věštných znamení „bylo přibráno deset mladíků a deset panen svobodného rodu, jejichž otcové a matky byli ještě naživu“ (Livius 37.3)

dětské účasti na kultu je jejich rituální čistota, která ale mizí se znečišťujícím kontaktem se smrtí.⁵⁰⁸

Jsou samozřejmou součástí rodiny,⁵⁰⁹ s níž sdílí její osud – např. útěk rodiny („spolu s ženou a dětmi“) v době konfliktu nebo po jejím vypovězení,⁵¹⁰ postihování potomků (i nedospělých), které padá na jejich hlavu vzájemným bojem dospělých o moc, či „proviněním“ jejich rodičů např. vůči císaři.⁵¹¹ Muži se navracejí ke svým rodinám – k ženám a dětem – ať po skončení her, aby sdíleli s rodinou radostnou zprávu o skončení války,⁵¹² nebo z války, již Řím vedl a v níž bojovali.⁵¹³ Motiv návratu k dětem, k rodinám vystupuje v Liviových proslovech republikových vojevůdců k vojsku, je součástí „rétoriky“, kterou užívají (je dále otázka do jaké míry se jedná o Liviovu dramatizaci a do jaké míry o zachycení skutečných proslovů) k motivaci vojska,⁵¹⁴ k povzbuzení a vyburcování ke statečnému boji, kdy se v rétorice objevuje vedle zmíněného také připomenutí, že vojáci nebojují jen za svou vlast, ale i za své rodiny, za své ženy a děti⁵¹⁵ (obzvlášť při obraně měst se podobné řeči projevují jako silný emoční apel na dobové účastníky, který okořeňuje a dramatizuje situaci pro čtenáře).

Válka je další prvek, který se dotýká dětství, respektive skutečnosti, že dítě je jen tichým svědkem dějin a jejich obětí, v nichž nemá aktivní roli, která pro člověka přichází až s dospělostí. Děti jsou poměrně často a opět s určitou mírou samozřejmosti zmiňovány jako oběti válečného násilí a jako váleční zajatci či rukojmí plnící roli záruky. Ženy spolu s dětmi

⁵⁰⁸ Mantle, I. C.: *The Roles of children in roman religion*. Greece & Rome 49, 1, 2002 str. 91-99

⁵⁰⁹ Livius 30.14, 40.38; Suetonius: *Otho* 16; Plutarchos: *Camillus* 30, *Titus Flamininus* 18; Sallustius: *De Catillina coniuratione* 25

⁵¹⁰ Např.: Plutarchos: *Marius* 20; Livius 44.32; Suetonius: *Tiberius* 6; Sallustius: *Bellum Iugurthinum* 41

⁵¹¹ Jako příklad můžeme uvést popravu Seianových dětí po jeho pádu, způsobeném obviněním z pokusu o uzurpování moci (30-31 n.l.??), kdy trest a „pomsta“ byla vztažena i na jeho malé děti (Tacitus *Annales* 5.9): zatímco chlapec byl ve věku, „kdy již věděl, co mu hrozí“, Seianovu dceru Tacitus popisuje jako „děvče tak nevědomé, že se opětovně ptalo, pro které provinění a kam je vlekou; že již to neudělá a že může být jako ostatní děti potrestána metlou.“ Vzhledem k tomu, že Římané považovali za neslýchané a skandální popraviti pannu, bylo prý děvče před popravou znásilněné. Podobný osud čekal i jiné dívky v době Tiberiovy vlády, v níž kvetlo udavačství („mnoho lidí bylo obžalováno a odsouzeno spolu s dětmi, ale také i od svých dětí“), jako jedny z příkladů, kam až vedla jeho krutost (Suetonius 61). Dalším případem, kdy boje o moc otfásají světem rodiny, rodinné loajality a osudu dětí, jsou proskripce (dětí proskribovaných ztratily nárok na rodinné jmění, nesměly se ucházet o úřady – Paterculus 2.28; Plutarchos: *Sulla* 31) Setkáváme se zde s morálním historickým odsouzením ze strany autorů. Rodinné příslušníky, děti nevyjímaje, také zasahují i boje mezi císaři (Tacitus: *Historiae* 1.5: je spíše podivuhodné, že ve střetu Galby a Othona a výhrůžkám, jež zahrnovaly členy rodiny: „vskutku zůstaly obě rodiny nedotčeny, za Othona snad ze strachu; vítězný Vitellius získal slávu svou shovívavostí“).

⁵¹² Livius 15.1, 37.50

⁵¹³ To se týká zmínek vztahujících se k době republiky, kdy vojsko ještě nepředstavovalo profesionální, ale občanskou armádu, a římstí občané, kteří do ní vstoupili, mohli mít své legitimní rodiny. S reformami vojska, které vedou k jeho profesionalizaci, přichází i zákaz uzavírat legitimní sňatky po dobu vojenské služby a tedy nemožnost mít legitimní potomky.

⁵¹⁴ Např. Livius 30.32 (Scipio povzbuzuje své vojáky před závěrečným střetnutím s Hannibalem; podobně Livius 3.54, 5.2, 5.49)

⁵¹⁵ Konzul povzbuzuje vojáky: „povstaňte nyní, ...mějte na paměti vlasti i rodiče i manželky a děti, mějte na paměti konsula, který pro vaše vítězství leží mrtev!“ (Livius 8.10; podobně Livius 27.45, 28.42; Sallustius: *De Catillina coniuratione* 60)

(a starci), (přičemž většinou je líčena dramatická situace obyvatel stojících proti Římu) se utíkají skrýt do bezpečí hradů a pevností v době obléhání a dobývání města, neboť „ženy, děti i jiný dav neschopný boje,⁵¹⁶ představují neozbrojenou složku, tu, kterou je potřeba chránit. Jakmile město podlehne, přeživší obyvatelé upadají do válečného zajetí a do otroctví, přičemž tento osud čeká i na dětské obyvatelstvo, což je bráno se samozřejmostí. Děti jsou zde zmiňovány jen jako součást do otroctví prodaných obyvatel, jejichž počet někdy bývá uveden, ale zároveň není potřeba na tento jejich osud zvlášť upozorňovat.⁵¹⁷ Že přeživší obyvatelstvo podléhá ve válečném konfliktu zajetí bez ohledu na věk, patří k platným „uznávaným“ „zákonům války“ a není zde patrný znak výrazného sentimentu⁵¹⁸ nebo myšlenka „špatnosti“ prodání těchto dětí do otroctví (navíc dětské otroci představují levnou investici a pracovní sílu s budoucím potenciálem daným možností „výškolení“).

Vedle zajetí mnohé potkala též smrt. Ta je místy (zejména v moralistickém přístupu Livia) reflektována pouhým konstatováním tohoto nešťastného osudu,⁵¹⁹ místy je reflektována s určitým sentimentem, který je spojen s představou, že dětský věk, jenž je nejčastěji charakterizován (vedle neschopnosti boje a tedy bezbrannosti)⁵²⁰ také „útlostí“,⁵²¹ „nevinností“⁵²² a „nerozumností“,⁵²³ jako věk, který je „nejvíce náchylný k příkoří“⁵²⁴ a je tedy potřeba jej chránit, a s myšlenkou, že by měl být toho největšího násilí ušetřen.⁵²⁵ Přesto jsou doloženy zprávy o mnohých masakrech páchaných na obyvatelích dobývaných měst bez rozdílu věku - extrémních a brutálních případech násilí, kterého se dopouštěli jak Římané v zápalu zuřivosti a nenávisti,⁵²⁶ tak jejich nepřátelé.⁵²⁷ Objevují se dramatická líčení obránců

⁵¹⁶ Livius 6.33, 36.24

⁵¹⁷ Např. Livius 36.24, 38.29, 41.11, 42.63,

⁵¹⁸ Pokud krutost na dětech (zejména římských, svobodných) není užívána v rámci rétorických prostředků, kdy je cílem zdůraznit krutost války, násilí (např. Sallustius: *De Catillina coniuratione* 51; Livius 38.47).

⁵¹⁹ Livius 42.63

⁵²⁰ Livius 21.18

⁵²¹ Např.: Suetenius: *Claudius* 3, 43, *Nero* 7, *Augustus* 6

⁵²² Např.: Tacitus: *Historiae* 3.68

⁵²³ Např. Suetonius: *Augustus* 48; Plutarchos: *Aemilius Paulus* 33

⁵²⁴ Livius 2.22

⁵²⁵ „Máme zbraně, ale nikoliv proti těm malým, kterých se šetří i v dobytých městech,“ pravil Camillus, který odmítl vyhrát boj nečestným způsobem a odsoudil hanebné jednání zrádného učitele, jenž se pokusil vydat Římanům město prostřednictvím rukojmí – chlapců, na jejichž rodičích se dopustil zrady a přivedl děti elity do obléhacího Camillova do tábora. Děti byli poslání zpět, učitel zmrskán a město se nakonec podvolilo (Livius 5.27, příběh líčí i Plutarchos: *Camillus* 10)

⁵²⁶ Např. dramatický popis zoufalé obrany hispánského města Ilturgis, které povstalo proti Římu a přiklonilo se na stranu Hannibala, kdy i děti, „ačkoliv to bylo nad jejich schopnosti duševní i tělesné,“ pomáhaly aktivně při obraně obleženého města (nošení kamenů, střel). Po dobytí města následoval masakr, který Livius vidí jako důkaz nenávisti vojáků k obléhaným obyvatelům: „Římané pobili neozbrojené stejně jako ozbrojence, ženy stejně tak jako muže. Krutá touha po pomstě sahala až k vraždění nemluvňat.“ Město pak bylo zcela zhlazeno a smeteno z povrchu zemského „s vášní“ a rozkoší vojáků, které ani nenapadlo brát živé zajatce. (Livius 28.19-20, podobně Livius 21.18)

⁵²⁷ Pád Sagunta do Hanibalových rukou následovalo vraždění, při kterém „věk nečinil rozdíl.“ (Livius 21.15)

měst, kteří se raději dopustí hrůzného činu povraždění i vlastních dětí, když vidí, že jejich odpor je marný, než aby se vzdali.⁵²⁸ Zatímco vzít dítě do zajetí vzbouzí pramalé emoce,⁵²⁹ vraždění dětí je vnímáno jako znak nelidské krutosti.⁵³⁰

Výtka násilí páchaného na ženách a dětech se objevuje jako citový apel sloužící k obměkčení a jeden z argumentů, proč zakročit proti krutosti, i v obvinění proti Quintu Pleminiovi, jež vznesli obyvatelé města Lokry kvůli jeho drancování a nelidskému postupu v jemu svěřené znovudobyté oblasti v době druhé punské války.⁵³¹ Zde k dětem jako obětem násilí přistupuje jejich „role emočního apelu na dospělé“, která je prvkem rétoriky (užívané hojně např. v soudních řečech),⁵³² jež má za cíl dojmout a obměkčit,⁵³³ poukázat na zoufalost situace.⁵³⁴ Tento prvek je více či méně „funkční“ jednak vzhledem k výše uvedeným charakteristikám dětství, jednak také vzhledem k významu dětí pro rodinu. „Nic není dražší lidskému rodu“⁵³⁵ než dítě, jež představuje (legitimního) potomka, budoucnost rodiny a její naději na kontinuitu a stejně tak budoucnost Říma (případně jeho spojenců).

Samostatnou otázkou osudu, který může dítě potkat v době válečného konfliktu, zejména pokud pochází z rodin místních elit, představuje možnost být vzato jako rukojmí. Tato rukojmí vytvářejí jakousi „pojistku“ k udržení „loajality“ ze strany rodičů dětí, představitelů zájmových měst či kmenů. I tento typ zajetí (vedle toho, v němž děti upadají do otroctví), představuje „samozřejmost“ – vzít rukojmí není nic neobvyklého, je to jen jedna z obecně užívaných (jak Římany,⁵³⁶ tak např. i Etrusky⁵³⁷ či Kartaginci)⁵³⁸ taktik, jak si zajistit, že se nepřítel či čerstvě podmaněný kmen či město nepostaví na odpor: „Tato jediná zástava

⁵²⁸ Např.: „Ani tehdy nepomysleli na mír a místo toho se dali do vraždění vlastních manželek a dětí; navíc pak, aby se nepřítel stal divákem tak hnusného počínání, zabíjeli je na hradbách před jejich zrakem a odtud pak mrtvá těla shazovali do hlubiny. A uprostřed této hrůzy, zatímco se ozývalo kvílení žen a dětí a vzduch se chvěl neslýchanou řeží, vystupovali římsí vojáci na hradby a vstoupili konečně do města“ (Livius 41.11; podobně Livius 221.18).

⁵²⁹ V tom je poněkud výjimečný např. Plutarchův popis scény triumfu Aemilia Paula, v němž byl veden poražený Perseus a jeho děti, jejichž osud „vzbuzoval“ prý lítost obyvatel Říma, neboť pro svůj útlý věk ještě nebyly sto pochopit závažnost situace a míru neštěstí, které je postihlo. (Plutarchos: *Aemilius Paulus* 330).

⁵³⁰ Např. také Suetonius: *Galba* 12; Plutarchos: *Sertorius* 5; Livius 38.47

⁵³¹ Livius 39.17

⁵³² Např. Tacitus: *Annales* 2.37-38, 3.17, 3.35

⁵³³ Např. Veturia v nakonec úspěšné snaze pohnout svého syna Coriolana a přesvědčit jej, aby upustil od svého úmyslu bojovat proti Římu, užívá jeho děti, jež ji doprovází, jako jednu z emočních pák (Livius 2.40; Plutarchos: *Coriolanus* 36), Messalina se snažila použít společné děti, aby vyvolala soucit ve svém manželovi, císaři Claudiovi, a obměkčila jej, ale Narcissus (jeden z Claudiových poradců) dal děti raději odvést (Tacitus: *Annales* 11.34 (podobně: Tacitus: *Annales* 1.40-41, 2.37).

⁵³⁴ Např. i děti aktivně se podílející na obraně měst (podáváním střel a šípů) (Livius 28.19, podobně viz Livius 38. 43, 47; Sallustius: *De Catillina coniuratione* 51).

⁵³⁵ Livius 1.9

⁵³⁶ Např. Livius 2.22, 27.24, 40.49; Tacitus: *Annales* 11.10

⁵³⁷ Livius 2.13

⁵³⁸ Livius 22.22

bránila...aby nemuseli platiti krví svých dětí.⁵³⁹ Podobně Livius uvádí, že si Scipio v době konfliktu s Hannibalem pomohl zajistit loajalitu některých iberských kmenů tím, že jim navrátil rukojmí, která byla osvobozena z Hannibalova zajetí,⁵⁴⁰ a Plutarchos se zmiňuje, že se Sertorius zavděčil domorodému hispánskému obyvatelstvu pro změnu tím, že dětem, jež byly vzaty jako rukojmí, zajistil učitele a školní vzdělání s úhradou nákladů a udělení bully.⁵⁴¹ Držení rukojmí v tomto případě (nebo i v případě, kdy Římu naklonění spojenci posílali své děti do města na výchovu)⁵⁴² tak mohlo napomáhat i jejich romanizaci, získání si vděčnosti a loajality, která pak mohla být očekávána (alespoň teoreticky).

Pokud to shrneme: Důvody, proč jsou (někdy) děti uváděny (spolu s ženami) samostatně, mohou být různé v závislosti na situaci. Na jednu stranu se tak děti vyčleňují z „lidu“, jež nepředstavují – z plnoprávných občanů, kterými nejsou, z vojáků, dospělých mužů bránících své domovy, neb dětskému věku nepřísluší nosit zbraň. Na druhou stranu mohou představovat „dramatický“, do jisté míry „sentimentální“ prvek v díle, který může sloužit k podtržení krutosti či tragičnosti situace (brutalita vojenských masakrů), nebo jejího emocionálního významu (návraty domů, kde rodina, děti představují hodnotnou součást života). Záleží ovšem vždy na přístupu konkrétního autora (tato role dětí je např. nejvýraznější u Livia), neboť se též může jednat o prostou reflexi reality.

Zmiňované válečné násilí není jediné, které se děti dotýká. Násilné akty vůči dětem, jež ale nevzbuzují tolik „soucitu“ či konsternování nad válečnou brutalitou jako případné masakry (vlastně spíše žádné), jsou případy narození dětských monster a podobných hříček přírody jako jsou oboupohlavní děti či děti narozené s určitým handicapem. Takováto narození byla Římany vnímána a i kněžími a věštcí oficiálně vykládána jako neblahá, zlá věštná znamení,⁵⁴³ která je potřeba podle výkladů kněží eliminovat a usmířit, aby mohlo dojít ke smíření s bohy.

⁵³⁹ Livius 22.22

⁵⁴⁰ Livius 22.22, 27.17

⁵⁴¹ Medailon, jenž se dával svobodným římským dětem při narození jako známka jejich svobodného původu; Plutarchos: *Sertorius* 14.

⁵⁴² „Král posílá syna do Říma na vychování, aby hned od malička přivykl římským mravům a stykům s Římany. Král prosí, aby mu dovolili žít nejen pod ochranným dozorem soukromých hostitelů, ale také pod státní péčí a přímo pod poručenským dohledem státu,“ Ariathův syn byl přijat, byl pro něj upraven dům, aby mohl žít v Římě v souladu se svým postavením prince. Svěření syna je zároveň aktem, který „potvrzuje“ jeho spojení s Římem v době napětí a „formování stran“ v nadcházejícím konfliktu s makedonským králem Perseem (Livius 42.19).

⁵⁴³ „V Ariminu se prý narodily děti ve svobodných rodinách bez očí a nosu a v území picenském prý přišel na svět novorozenec bez nohou a bez rukou. Ta zlá věštná znamení byla usmířena oběťmi podle rozhodnutí pontifiků.“ (Livius 34.45) Podobně Livius 41.21 (děvčátko narozené se zuby, chlapec s jednou rukou), Tacitus: *Annales* 13.1 (oboupohlavní děti), Plutarchos: *Numa* 21 (předčasná mrzáci).

Tato eliminace představuje nemilosrdné usmrcení dítěte.⁵⁴⁴ Další formou je pak možnost odložení dítěte, kterou měla hlava rodiny nad čerstvě narozeným potomkem (v případě, že by dítě nebylo chtěné, bylo nelegitimní, mrzák, rodina je nemohla uživit).⁵⁴⁵ Na příběhu o odložení stojí „tradice“ vzniku Říma. Vedle mýtu o odložení a šťastném shledání a rozpoznání původu Romula a Rema jejich dědem Numitorem,⁵⁴⁶ se zmínka o nařízení o odmítnutí výchovy narozeného dítěte a jeho odložení objevuje v životopise císaře Augusta, který odmítl dát vychovat vnouče, které se narodilo jeho dceři poté, co byla pro nemravné vedení života poslána do vyhnanství.⁵⁴⁷ Pohození dcerky (jejímž biologickým otcem byl údajně propuštěnec) nařídil i císař Claudius své v té době již bývalé ženě, a to dokonce i poté, co bylo děvčátko již pět měsíců vychováváno (rozhodnutí o odložení se provádělo bezprostředně po narození).⁵⁴⁸

Pokud jde o zmínky, jež zahrnují právní a vzájemné rodinné vztahy, jedná se často o uvedení konkrétních případů. I když dětství významných osobností nebo jejich interakce s ještě nedospělými dětmi stojí, jak jsem uvedla, na okraji zájmu autorů, nalezneme tu zmínky vztahující se např. k poručnictví či adopci, výchově, smrti, uzavírání sňatků a samozřejmě otcovské pravomoci („*patria potestas*“), kterou disponovala hlava rodiny nad členy domácnosti, tedy i nad dětmi.⁵⁴⁹

Záležitosti poručnictví jsou zmiňovány okrajově, často jen meziřádkově a jako záležitost prosté skutečnosti, která odráží problematiku římské úmrtnosti v rodině, kdy řada

⁵⁴⁴ „V téže době bylo také z Umbrie oznámeno, že byl nalezen asi dvanáctiletý chlapec-polomuž. Tento neblahý věštný úkaz hleděli zažehnat tím, že nařídili vyobcovat jej z římského území a co nejdříve zabít“ (Livius 39.22, podobně Livius 27.37).

⁵⁴⁵ Na odložení dětí blíže viz např. Harris, W. V.: *Child-Exposure in the Roman Empire*. The Journal of Roman Studies 84, 1994 str. 1-22; Eyben, E.: *Family Planning in Graeco-Roman Antiquity*. Ancient Society. 11, 1980 str. 12 – 19; Garnsey, P.: *Child rearing* In: Kertzer, D. I. – Saller, R. P. (ed.): *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven and London. 1993 str. 51– 52; Corbier, M.: *Child exposure and abandonment* In: Dixon, S. (ed.): *Childhood, Class and Kin in the Roman World*. London and New York 2001 str. 52-74

⁵⁴⁶ Např. Plutarchos: *Romulus* 3-7; Livius I.4

⁵⁴⁷ Suetonius: *Augustus* 65

⁵⁴⁸ Suetonius: *Claudius* 26

⁵⁴⁹ Původně i manželkami (vlastními nebo svých synů), neboť při starším typu vstupu do manželství byl uzavírán sňatek „*cum manus*“, kdy žena vstupovala pod moc svého manžela. Tento typ sňatku je postupně opouštěn a zejména od pozdní republiky se stává čím dál méně frekventovaný a nahrazuje jej manželství typu „*sine manu*“, v němž žena zůstává i nadále součástí své původní rodiny a nevstupuje pod moc manžela. (na problematiku manželství viz blíže např. Vrana, V.: *Matrimonium v římskom práve: vývoj manželského práva od najstarších čias do Justiniána*. Košice 2001; Treggiari, S. M.: *Consent to the Roman Marriage some Aspects of Law and Reality*. Classical Views 26, 1982 str. 34-44; Dixon, S.: *From Ceremonial to Sexualities: A Survey of Scholarship on Roman Marriage* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Malden 2011 str. 245-262).

dětí – jak ukazují i zmínky o rodinných poměrech a dospívání řady osobností⁵⁵⁰ - přišla o své rodiče (především otce) ještě než dosáhla dospělosti.⁵⁵¹ Jako poručník mohl být určen některý z dospělých rodinných mužských příbuzných, nebo mohla péči o potomka převzít matka sama (záleží na postavení a schopnostech matky)⁵⁵² a následně případný otčím.⁵⁵³

Samotné otázky péče o dítě a jeho výchovy se římscí historikové příliš nevěnují. Za důležité je považováno faktické vymezení vztahů v rodině, bližší detaily chování se k dětem (nedospělým), a to zejména v případech, kdy pomáhá (zejména autorům biografií) osvětlovat charakter osobnosti, o níž se právě pojednává. U Plutarcha nalezneme zmínky o aktivním podílu otců na výchově v případě Catona a Aemilia Paula, přitom tento jejich přístup autor oceňuje a považuje jej za hodný zaznamenání, neboť ukazuje jejich kvality. Ke kvalitám muže patří i péče o rodinu⁵⁵⁴ a tito muži mohou poskytnout svou péčí vzor a poučení čtenáři. Cato Starší se svými konzervativními sklony vychovává svého chlapce po „způsobu“ otců – sám jej učí číst psát, základům věd a práva i tělesné zdatnosti a sám se mu snažil poskytnout vzorný příklad. Ujímá se osobně výchovy, přestože disponuje vzdělaným učitelem, otrokem Chilónem, jelikož „nepovažoval za důstojné, aby otrok, jak sám říká, plísnil za ucho jeho syna, jestliže pomaleji chápe, a aby syn za první vědomosti byl zavázán vděčností k otroku.“⁵⁵⁵ Fungování otroků v rolích vychovatelů, učitelů či chův a kojných na výchově dětí byl v římské vyšší společnosti běžný trend. Aemilius Paulus se dle Plutarcha též „horlivě“ sám podílel na výchově svých synů, na rozdíl od Catona ovšem „po helénském způsobu“, a obklopil své chlapce učiteli jazyků, filosofy, řečníky, sochaři, malíři, cvičiteli koní a psů a řeckými učiteli lovu, přičemž se pravidelně, nebránil-li mu v tom výkon úřadu, účastnil jejich výuky a cvičení.⁵⁵⁶ Suetonius zmiňuje příklad Augusta a jeho podíl na výchově vnuků i vnuček (vnučky navykal slušnému a počestnému chování, předení vlny po vzoru starých římských ctností, jež se snažil prosazovat i svým příkladem, vnuky sám učil číst, psát

⁵⁵⁰ Tak např. Augustovi zemřel otec, když mu byly čtyři roky (Suetonius: Augustus 8), Tiberiovi v 9 letech (Suetonius: *Tiberius* 6), Neronovi ve 3 letech (Suetonius: *Nero* 6), Marku Antoniovi ve 12 (Plutarchos: *Antonius* 2) aj.

⁵⁵¹ Scheidel, W: *Growing up fatherless in antiquity. The demographic background*. Stanford University 2006; Scheidel, W.: *Epigraphy and demography: birth, marriage, family and death*. Princeton 2007 str. 13 – 17.

⁵⁵² Sertorius (Plutarchos: *Sertorius* 2) získal úzký vztah s matkou vzhledem k její „pečlivé výchově“, jež mu věnovala po smrti otce, Cornelia, matka bratří Grachů je obdivována pro pečlivost, rozumnost a oddanost, s jakou vedla svůj dům a s jakou vychovávala své děti (z 12 se jen tři dožily dospělosti) poté, co ovdověla a odmítla se znovu provdat (Plutarchos: *Gracchi* 1).

⁵⁵³ Plutarchos: *Antonius* 2; Livius 39.9; Paternulus 2.59

⁵⁵⁴ Plutarchos: *Cato Maior* 20

⁵⁵⁵ Plutarchos: *Cato Maior* 20

⁵⁵⁶ Plutarchos: *Aemilius Paulus* 6

i plavat).⁵⁵⁷ Nepos jen stručně shrnuje Attikovu výchovu slovy, že jeho otec „vstúpil i synovi všechny znalosti, jež si má osvojit mladistvý věk.“⁵⁵⁸

Adopce představovala v římském světě možnost zajištění kontinuity rodiny, jejího jména a majetku v případě, že se rodině nedostávalo biologického potomka. Jednalo se o poměrně rozšířenou rodinnou strategii, která se většinou týkala již odrostlejších chlapců (dokonce i dospělých mužů), nikoliv malých dětí, jednak kvůli riziku úmrtnosti dítěte, jednak proto, že mladý muž, případně „teenager“ už vykazoval „svoje kvality.“⁵⁵⁹ Adoptované dítě zcela právně přecházelo ze své staré rodiny do rodiny nové. Záležitosti adopce jsou povětšinou vyjádřeny jako prostý, ale vzhledem k právním dopadům důležitý fakt, pokud k ní v životě jedince došlo. Adopce jsou také reflektovány jako jeden z prvků strategií císařů: uveďme jen jako příklad Augusta, který si zajišťuje dědice prostřednictvím adopce (adoptoval své vnuky Gaia a Lucia, či (už jako dospělého) nevlastního syna Tiberia),⁵⁶⁰ Claudia, jenž adoptoval svého nevlastního syna Nerona;⁵⁶¹ adoptován (svou nevlastní matkou) byl i Galba, který pro bezdětnost sám adoptoval Pisona, aj.⁵⁶²

Další římskou rodinnou strategii, která zahrnovala děti, představovalo uzavírání sňatků, což je nejčastější příklad, kdy se objevují zmínky o dívkách.⁵⁶³ Děti (a nejen dívky, někdy i synové) jsou brány jako „předmět“ sňatkových strategií a plánů svých rodičů. „Předmět,“ pomocí kterého rodiny uzavírají mezi sebou sňatkové aliance z důvodů politických, společenských či majetkových, např. jako akt formálně stvrzující politické spojení a zajištění politické podpory či uzavření politického smíru. Tyto politicky motivované sňatky jsou typické zejm. pro období republiky.⁵⁶⁴ Tato spojení se pak snadno mohla rozpadnout i s koncem manželství.⁵⁶⁵

⁵⁵⁷ Suetonius: *Augustus* 64

⁵⁵⁸ Nepos: *Atticus* 1

⁵⁵⁹ Tacitus: *Historiae* 1.15-16

⁵⁶⁰ Suetonius: *Augustus* 64-65

⁵⁶¹ Tacitus: *Annales* 12.25

⁵⁶² Suetonius: *Galba* 2

⁵⁶³ Dívky mohly být provdávány od 12 let, Plutarchos tento věk komentuje s poukázáním na důležitost, kterou pro Římany hraje při sňatku (zejména prvním) cudnost a čistota dívek (Plutarchos: *Numa – Lykurgos* 4). Zasnoubení mohlo proběhnout i dříve (např. Atticus zasnoubil svou vnučku, když jí byl jeden rok, aby zpečetil přátelství s Octavianem (Nepos: *Atticus* 19), nemělo však právně závaznou platnost.

⁵⁶⁴ Např. Tacitus: *Historiae* 3.78, *Annales* 6.15; Livius 1.42, 49; Suetonius: *Caesar* 21, *Augustus* 62-63; Plutarchos: *Cato Minor* 25

⁵⁶⁵ Např. politické přátelství a spojení uzavřené mezi Pompeiem a Caesarem, které bylo stvrzeno sňatkem Pompeia a Caesarovy dcery Iulie, bylo zpřetrháno Iuliinou smrtí při porodu „A protože osud postupně přetřhával veškerá pouta mezi oběma veliteli předurčenými k tak nesmiřitelnému účtování, zemřel zakrátko také malý Pompeiův a Iuliin synek.“ (Paterculus: 2.44, 2.47; Plutarchos: *Pompeius* 47, 53). Rozpadem spojení i manželství skončil také vratký politický svazek mezi Antoniem a Octavianem Augustem, stvrzený Antoniovým sňatkem s Augustovou sestrou Octavií, již Antonius zapudil (Plutarchos: *Antonius* 31).

Možnost těchto sňatkových strategií je dána tím, že součástí „*patria potestas*“ hlavy rodiny je právo rozhodnout o budoucích partnerech svých dětí, které zde mohou uplatnit a přimět dítě k uzavření sňatku podle svých představ, nebo je naopak přimět ke zrušení dosavadního sňatku za účelem nového („prospěšnějšího“) spojení.⁵⁶⁶ V historické literatuře je tato rodinná sňatková politika brána a zmiňována jako součást reality, již není potřeba se blíže věnovat. Nejen otec se podílí na rozhodování o budoucím manželství dětí, ale své co říct k tomu má i matka, jak naznačuje např. anekdotická Liviova historka o tom, jak si Scipio rozhněval svou ženu, když zasnoubil jejich dceru, aniž se s ní jako s matkou předem poradil o ženichovi.⁵⁶⁷ Matčina možnost podílet se na výběru ženichů nebyla daná právně a je spíše „poradní“, její angažovanost v tomto směru vyplývá z její role matky a z jejího zájmu o osud dítěte.⁵⁶⁸

Vedle formování aliancí je dalším důvodem a hlavním smyslem uzavírání manželství mít děti, „aby slavná rodina nevyhynula“⁵⁶⁹ – tedy legitimní potomky představující právoplatné dědice rodinné tradice, jména a majetku.⁵⁷⁰ Děti jsou tak místy zmiňovány jako prostý (a žádoucí) „důsledek“ manželského stavu,⁵⁷¹ který začal být v době císařské, počínaje Augustovým vydáním zákona Papia a Poppea (jenž musel být pro odpor veřejnosti zmírněn), legislativou podporován a zvýhodňován. Důvodem zavedení manželských zákonů a zákonů, které zvýhodňovaly (společensky, v otázce kariéry a právně např. v otázce dědických řízení) otce rodin, byla snaha řešit úpadek rodinného života, neochota vstupovat do manželství a rozmáhající se bezdětnost. Tato snaha vycházela jednak z oficiálního Augustovského programu podpory tradiční římské morálky, v níž oženit se a mít legitimní potomky (budoucí římské občany) představovalo jednu z občanských ctností, jednak z praktické potřeby demografické.⁵⁷² „Proto však přece nebyly sňatky a výchova dětí častým zjeven, neboť převládala touha nemít děti,“ konstatuje Tacitus.⁵⁷³ Zákony nebyly příliš úspěšné, docházelo k jejich obcházení⁵⁷⁴ a o jejich faktické účinnosti se dá spekulovat.

⁵⁶⁶ Např. Augustus tak mohl svého nevlastního syna Tiberia, poté co jej jako plně dospělého muže adoptoval, přimět ke zrušení jeho sňatku se ženou Vetturií, která byla v té době navíc těhotná, aby mohl uzavřít sňatek s Augustovou dcerou Iulií. (Suetonius: *Augustus* 63)

⁵⁶⁷ Livius 38.57 (vše skončilo smírně, neboť snoubenec se ukázal být i podle matčina gusta)

⁵⁶⁸ Livius 4.4 (matka přející si, aby se „aby se dcera provdala co nejskvěleji“)

⁵⁶⁹ Tacitus. *Annales* 2.37

⁵⁷⁰ Plutarchos: *Cato Minor* 25

⁵⁷¹ Např. Tacitus: *Annales* 3.56, 4.3; Plutarchos: *Antonius* 87

⁵⁷² Např.: Radista, L. F.: *Augustus Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*. In: *Austieg und Niedergang der romischen Welt*. Teil II. Berlin and New York 1980 str. 278 – 339.

⁵⁷³ Tacitus: *Annales* 3.25

⁵⁷⁴ Suetonius: *Augustus* 34

Rozhodování otce o sňatku souvisí s uvedenou „*patria potestas*“. Ta je reflektována i v řadě dalších případů (např. Plutarchos zmiňuje právo otce prodat syna do otroctví a omezení tohoto zákona),⁵⁷⁵ z nichž nejvýrazněji vystupují případy krutého zacházení s dětmi či jejich zabití z rozhodnutí vlastního otce. Jedná se snad o doklad neomezenosti a nezpochybnitelnosti pravomoci otce ve vztahu k jeho dětem? V rámci práva otec skutečně disponoval tzv. „*ius vitae necisque*“, tedy právem nad životem a smrtí osob, jež se nacházely v jeho pravomoci. Nicméně nejnovější studie ukazují, že toto právo nebylo zdaleka tak absolutní a aktivně (alespoň v období pozdní republiky a císařství) bylo používáno zřejmě jen v rovině rozhodnutí o odložení dítěte a možné kruté zacházení s vlastními dětmi mělo svého korigující činitele a „soudce“ ve společnosti, později i v právu.⁵⁷⁶

Určité světlo na tuto právní problematiku pomáhají vrhnout i příběhy zachycené v historické literatuře, kde se objevuje několik situací, kdy otec zabije nebo rozhodne o zabití vlastního potomka. Tyto události spadají do období starší republiky, přičemž nejmladší se odehrála kolem poloviny 4. st. př. n. l. a některé jsou spíše „legendou“ – např. smutný osud mladičké Verginie, kterou vlastní otec raději zabil, než by dopustil ztrátu její svobody a zneuctění, kterého se na ní chtěl skrze zneužití pravomoci dopustit jeden z decemvirů Appius Claudius – čin, který Livius ve své historce hodnotí jako akt zoufalství.⁵⁷⁷

Ke skutečným případům (které patří spíše k raritě), kdy otec odsoudil své (v obou případech již dospělé) dítě k smrti, patří rozkaz k popravě vlastních synů, který vydal Lucius Iunius Brutus a Aulus Manlius Torquatus, ovšem ani v jednom z případů nebyl potomek k smrti odsouzen na základě „*patria potestas*“, ale rozkaz byl vydán z jejich úřední funkce, kterou zastávali a která je zavazovala potrestat „i“ své syny za jejich provinění. Brutus ze své funkce konzula „musel“ odsoudit své dva syny za jejich účast na spiknutí proti republice a přihlížet jejich popravě, kterou snášel s klidem: „přes služební povinnost zračila se v nich (očích) při tom veřejném trestu láska otcovská.“⁵⁷⁸ Manlius pak odsoudil svého syna k trestu smrti z důvodu přímého neuposlechnutí vojenského rozkazu, jehož se dopustil z mladičké horlivosti a nerozváženosti. Jeho čin byl podle Livia vnímán jako krutý a budící hrůzu pro

⁵⁷⁵ Plutarchos: *Numa* 17 (nesmí prodat již ženatého syna, byli-li sňatek uzavřen s otcovým souhlasem)

⁵⁷⁶ Blíže k otázce omezování otcovské pravomoci, která nezahrnovala jen otázku práva „*ius vitae necisque*“, výkonu trestu nad svými dětmi či zasahování do jejich manželského života a jeho organizování a která byla ovlivňována jak „zvykem“, coby korigujícím činitelem, tak pozdějšími zásahy státu např.: Skřejpek, M.: *Moc bez hranic? (Právo otce římské rodiny nad životem a smrtí)*. Právní rozhledy 15, 2005 str. 549 – 557; Lacey, K. W.: *Patria potestas* In: Rawson, B.(ed): *The Family in Ancient Rome*. 2.vyd. New York 1992 str. 121-143.

⁵⁷⁷ Livius 3.44-49

⁵⁷⁸ Livius 2.5; o této události i Plutarchos (*Publicola* 6-7), který hodnotí klid, s jakým Brutus působil při této popravě na veřejnosti, buď jako projev ctnosti, kterou představuje schopnost dostát svému úřadu, nebo jako projev utrpení.

přítomnost i budoucnost.⁵⁷⁹ Není to otec, kdo odsuzuje, je to „úředník“. Příběhy podtrhují „pravidlo“ římské společnosti, které odráží tento dramatický konflikt mezi povinností a láskou vůči státu a vůči rodině: rodina je sice důležitá, ale povinnost vůči státu je na prvním místě.

Přímo k otcovské pravomoci a otázce zacházení s dítětem, kdy se ukazuje snaha o omezení otcovské libovůle a o určitou „ochranu“ dítěte proti zneužití pravomoci a příliš krutému zacházení, se vztahuje případ Lucia Manlia Torquata, jehož tribun nechal předvolat před soud mj. za „zločiny“, jichž se dopustil na vlastním synovi vzhledem k nepřiměřené krutosti, s jakou s ním jednal, ačkoliv se mladík ničím neprovinil, jen tím, že nebyl příliš výmluvný a pohotový. Byl nucen žít téměř jako vyhnanec, mimo domov a město a jeho otec jej dal i na otrocké práce a málem i uvěznit. Od obvinění nakonec bylo upuštěno (ačkoli jej lid považoval za kruté a odsouzeníhodné) jen díky synově „pietas“ (lásce a úctě k rodiči), kterou prokázal i navzdory otcovu tvrdému chování a která dojala obyvatele města, když napadl tribuna, který chtěl žalovat jeho otce a donutil jej k přísaze, že tak neučiní.⁵⁸⁰

Zmíněná „pietas“ představuje základní ctnost, která je očekávána (alespoň v ideální představě o fungování rodinných vztahů) a ceněna ve vztahu dítěte k rodiči (od kterého se zároveň očekává poslušnost), i rodiče k dítěti. Laskavé a vlídné chování k rodině stojí v některých případech historikům za zmínku a bývá vyzdvihnuto jako doklad ctnosti daných osobností.⁵⁸¹ Tato vzájemná úcta však nebyla ani zdaleka „samozřejmostí“ a konfliktní či chladné vztahy mezi rodiči a dětmi nebyly výjimkou, jakkoli mohou být moralistickým okem autora podbarveny větším či menším odsouzením.⁵⁸²

Z (relativního) množství témat přímo či nepřímo se vztahujících k otázce dětství, které v dějepisné literatuře můžeme nalézt, přiblížme ještě alespoň jeden prvek, jenž je též reflektován jako samozřejmá součást světa dětství i dospělosti. Je jím smrt dítěte. Již bylo uvedeno, že i děti umírají ve válečných konfliktech a masakrech, které mohou provázet dobytí měst, nebo že mohou být zabity deformované děti, jejichž narození představuje v římském myšlení předzvěst možného neštěstí. Děti, stejně jako dospělí, jsou obětí nehod⁵⁸³ či

⁵⁷⁹ Livius 8.7; o situaci informuje i Sallustius (*De Catillina coniuratione* 52), kde se událost objevuje jako rétorický prostředek pro zdůraznění, že je potřeba nebát se potrestat ty, kteří se provinili proti Římu, jako se Manlius nebál potrestat za provinění dokonce svého syna.

⁵⁸⁰ Livius 7.4-5

⁵⁸¹ Např. Plutarchos: *Cato Maior* 20, Livius 33.21, Nepos: *Atticus* 17

⁵⁸² Např. Tiberiův chlad, dokonce i žárlivost a závist, které podle Suetonia choval ke svým synům, rozhodně nepatří mezi ctnostné chování a spíše pomáhají utvářet obraz jeho krutosti. (Suetonius: *Tiberius* 52), odsuzovány jsou např. proskripce a udavačství, které proti sobě obracejí děti a rodiče (Suetonius: *Tiberius* 61; Plutarchos: *Sulla* 31).

⁵⁸³ Např. zřícení veřejné budovy (Tacitus: *Annales* 4.62).

přírodních katastrof a epidemií.⁵⁸⁴ Tyto příklady spadají do obecné roviny zmínek, které jsou jednak prostým vyjádřením reálného stavu věcí, jednak (zejm. v Liviových popisech masakrů) mohou představovat do určité míry dramatický a emotivní prvek.

Vedle těchto obecných nám historikové poskytují i „příklady ze života,“ příklady konkrétních ztrát, kdy rodiče byli nuceni pochovat své děti, ať jako novorozence, nebo již jako dospělé. Dětská úmrtnost byla v antickém světě vysoká a nevyhnuly se jí ani slavné a vlivné římské rodiny, jež mohly svým potomkům zajistit nejlepší dostupnou péči. Vzhledem k realitě úmrtnosti se jedná o prostý, objektivní fakt, jenž je součástí mnoha životů, který s sebou ale může nést stopy určité tragičnosti a krutosti, spojené s vědomím, že pohřbít svého potomka není to „správné pořadí.“⁵⁸⁵ Cornelia, matka bratří Grachů, povila celkem dvanáct dětí, z nichž jen tři se dospělosti dožily, přičemž přežila i oba ze svých dospělých synů.⁵⁸⁶ Germanicus a Agrippina, rodiče Caliguly, ztratili tři ze svých devíti dětí.⁵⁸⁷ Claudiův syn Drusus se jako chlapec udusil při hře.⁵⁸⁸

Snad největší „soucit“ v dobové literatuře vzbuzuje příběh Aemilia Paula, jemuž poté, co dva ze svých čtyř synů poskytl k adopci jiným rodinám (čímž přestaly být součástí jeho rodiny), zbylí dva, jimiž považoval dědictví své rodiny za zajištěné, zemřeli krátce po sobě ve věku 12 a 14 let. Tragičnost jeho příběhu spočívá nejen ve ztrátě synů, kterou navíc celá rodina přišla o dědice, kteří by zajišťovali její kontinuitu, ale i vzhledem k době, v níž k ní došlo: chlapci zemřeli starší pět dní před, mladší tři dny po té, co v Římě tento schopný vojevůdce oslavil svůj triumf nad makedonským králem Perseem, „a patřilo se přece, aby jeli na voze se svým otcem v tóze lemované nachem, jakoby předurčení k vlastnímu triumfu.“⁵⁸⁹ Zároveň se tu projevuje římská představa obdivu a respektu k umírněnému, kontrolovatelnému projevu truchlení na veřejnosti, statečnému snášení žalu a dostání svým povinnostem i přes osobní tragédie, jichž je Paulus příkladem.⁵⁹⁰ Naopak neuměřené projevy smutku se setkávají v literatuře s nepochopením, obzvláště týkají-li se smrti malého dítěte, které ještě nerozvinulo svůj potenciál.⁵⁹¹ Jde-li o projevy žalu (na něž je ovšem historická literatura poměrně skoupá), „shrnutí“ myšlenky truchlení nechme na Plutarchovi. Legendárnímu římskému králi Numu Pompiliovi je připisováno ustavení časového vymezení

⁵⁸⁴ Tacitus: *Annales* 16.13

⁵⁸⁵ Tacitus: *Annales* 16.11

⁵⁸⁶ Plutarchos: *Gracchi* 1

⁵⁸⁷ Suetonius: *Caligula* 7

⁵⁸⁸ Suetonius: *Claudius* 26

⁵⁸⁹ Livius 45.40-41; Plutarchos: *Aemilius Paullus* 35-36, *Paterculus* 1.10

⁵⁹⁰ Podobně i třeba Augustus, po smrti obou adoptivních synů Gaia a Lucia (Suetonius: *Augustus* 65).

⁵⁹¹ Tacitus: *Annales* 15.23 (Nero, jenž „neznal míru“ ani v radosti, s jakou oslavil narození své dcery Augusty, ani v truchlení, jež následovalo po její smrti ve 4 měsících).

oficiální doby smutku, jenž byl odstupňován věkem zesnulého: „tak se například nemělo truchlit pro dítě mladší než tři léta a pro starší ne více měsíců, než kolik let žilo a to až do deseti, déle se nemělo truchlit při žádném věku, nýbrž doba nejdelšího smutku byla desetiměsíční.“⁵⁹²

Dovolím si ještě jednu poslední odbočku, která se vztahuje k popisování dětství význačných mužů. Už jsem zmiňovala, že dětství jedince je charakterizováno jen velmi stručně, pokud vůbec. Většinou informace o narození, jež je spojováno s otázkou původu muže (tedy kdo byli jeho rodiče a jaké dosavadní zásluhy si jeho rodina dosud mohla přičítat), přechází rychle do mládí a počátků kariéry. Vedle zaznamenání zlomových událostí, jako je např. smrt otce, adopce, jimiž jsou objasňovány rodinné vztahy a vazby důležité pro budoucnost jedince se ve zmínkách, které se vážou na dětství, objevuje motiv „předurčenosti“ dítěte ke slavné budoucnosti, kdy je život těchto osobností od dětství údajně provázen „znameními“, které (ad hoc) „dokazují“ jeho potenciál, který přinese slávu jemu i Římu. Vedle prokazovaného talentu a nadání, jimiž chlapec vybočuje z řady svých vrstevníků,⁵⁹³ se jedná o zázračné a neuvěřitelné příhody či věštná znamení. To se netýká jen mytologických osobností jako legendárního krále Servia Tullia.⁵⁹⁴ Budoucí velikost Cicerona prý předvídal bezbolestný porod a věštecký sen jeho chůvy,⁵⁹⁵ Galbův nástup na trůn mu prý porokoval věstec už jako chlapci,⁵⁹⁶ Neronovo narození pak prý provázela zlá věštná znamení.⁵⁹⁷

V tomhle ohledu jsou nejzajímavější průvodní znaky jedinečnosti a božskosti Augusta, které uvádí Suetonius, mezi něž patří např. útěk novorozence z kolébky (prvek, jenž se objevuje v mytologii) a senátem údajně plánované, ale nerealizované „vraždění nevinátek“, kdy Augustovu narození mělo předcházet věštné znamení, které sdělovalo, že se Římu narodí „král“. Senát ve zděšení chtěl nechat odhlasovat, aby žádný chlapec, který se v tom roce narodí, nebyl nechán naživu; usnesení senátu nenabývalo však nakonec platnosti díky senátorům, kteří v té době čekali rodinu a kteří si dělali naděje, že znamení hovoří o jejich potomkovi.⁵⁹⁸

Objevuje se také myšlenka „jaký v dětství, takový v dospělosti.“ Základní charakterové rysy osobností, ať ctnosti, nebo vady, jsou podtrhovány jejich údajnými projevy

⁵⁹² Plutarchos: *Numa* 12

⁵⁹³ Suetonius: *Titus* 2

⁵⁹⁴ Livius 1.39

⁵⁹⁵ Plutarchos: *Cicero* 2

⁵⁹⁶ Suetonius: *Galba* 4

⁵⁹⁷ Suetonius: *Nero* 6

⁵⁹⁸ Suetonius: *Augustus* 94

už v dětství. Např. Cato Minor prý od dětství projevoval pro dětství netypické sklony k soudnosti a kritickému uvažování a měl klidnou a pevnou povahu,⁵⁹⁹ naopak Tiberius od dětství projevoval divokost, houževnatost i krutost apod.⁶⁰⁰

Vzhledem k tematické rozsáhlosti a pestrosti, stejně jako líčení konkrétních událostí a osudů, „probleskuje“ dějepisectvím řada roztroušených zmínek, které reflektují některé právní aspekty rodinných vztahů, zmínek, jež odkazují k tradicím a prvkům římského myšlení o dětech, o rodině, přičemž ne všem zde mohla být věnována bližší pozornost. Historická literatura je tedy cenným pramenem i pro problematiku dětství, i když větší pozornost je věnována spíše až období mládí a prvních úspěchů mladých mužů, kteří se aktivně začínají podílet na společnosti, případně jsou reflektovány vztahy mezi dospělými dětmi a jejich rodiči. Dítě ve smyslu nedospělého je pasivním prvkem společnosti, jen tichým svědkem. Je součástí společnosti a zároveň stojí na jejím okraji, mimo ni. Je to zranitelná, ale cenná součást rodinného života, která by měla být chráněna vzhledem k budoucímu potenciálu, jež představuje. Může být rodiči milována i zneužívána. Může být obětí bezuzdné válečné krutosti stejně jako zdrojem sentimentu, jenž dojírá lidská srdce svou nevinností, křehkostí, bezbranností, i nerozumností.

⁵⁹⁹ Plutarchos: *Cato Minor* 1

⁶⁰⁰ Suetonius: *Tiberius* 57

VII. *Nauková literatura a řečnictví*

Předmětem literární činnosti řady římských vzdělaných mužů se stala i snaha zaznamenat, zpracovat a předat dosavadní poznatky antického vědění či přispět spolu se svou osobní praktickou zkušeností či badatelskou činností, svým vlastním pojednáním k dosavadní produkci. S potřebou vytvořit díla, jež budou pojednávat o konkrétních praktických oborech lidské činnosti od zemědělství přes technické obory po řečnictví ceněné zvláště v Římě, se spojuje touha po vzdělání spolu s představou, že řádný muž by měl trávit svůj volný čas („otium“) duchaplnou a intelektuálně rozvíjející činností. Vznikají teoreticko-praktická pojednání, návody, díla mající povahu odborné příručky či učebnice o konkrétních tématech, jež mají zpřístupnit co možná nejlepší informace případným zájemcům o obor a zvýšit informovanost – jak těch, jež se rozhodnou věnovat danému oboru nebo se v něm zdokonalit, tak elitě politického světa pro jejich „všeobecný přehled“. Vedle toho se objevují snahy o celkové podchycení a systematizaci dosavadních znalostí v podobě řady encyklopedických děl. Římská záliba v kuriozitách pak vede ke skutečnosti, že řada těchto děl je spíše „popularizační“ literaturou, jež je prostoupena zajímavostmi, podivnostmi či anekdotami (zejména v případě encyklopedií psaných často „pouhými“ neoborníky a kompilátory), než opravdu „vědeckými“ pojednáními.

Jedním z prvních autorů, jehož práce přinášela „návod“ na specifickou odbornou lidskou činnost, je Marcus Portius Cato Maior, jenž byl významným řečníkem a politikem proslulým svou přísnou morálkou a svým aktivním vystupováním proti dobovému úpadku mravů. Jeho spis *De agricultura* představuje prostý praktický návod na zemědělskou činnost – od správy pozemku (nejlépe přímo samotným vlastníkem) po zvyšování produktivity otrocké práce. Zemědělství dle Catona představuje početné a bezpečné podnikání, prostřednictvím kterého lze nabýt majetek.⁶⁰¹

Významné místo na poli teorie rétoriky zaujímá Marcus Tullius Cicero, slavný řečník, významný politik a držitel vysokých státních funkcí a „popularizátor“ filosofie, jenž zaměřil svou pozornost vedle politických či filosofických pojednání také na sepsání několika děl zaměřených právě na obor, v němž vynikal a jehož vzorem se stal – na řečnictví. Jeho dílo formou dialogu navazuje na řecké diskuse o obsahu řečnictví a osobnosti řečníka. Ve spisech *De oratore* a *Orator* se věnuje jak „technickým“ aspektům řečnictví, jež představují např.

⁶⁰¹ 234-149 př. Kr. Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 91-96; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 54-55, 77-77; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 120-121.

otázky správného přednesu, formulování a cíle řeči, jimiž je přesvědčit, pobavit a dojmout, tak na představení osobnosti „dokonalého“ řečníka, jenž by měl být (vzhledem k jeho „moci“ nad publikem) mravně bezúhonný, důvěryhodný jedinec se širokým vzděláním a filosofickou průpravou.⁶⁰²

Římský polyhistor Marcus Terentius Varro prošel během svého dlouhého života vojenskou i úřední kariérou. Roku 46 př. Kr. byl pověřen zřízením a správou velké knihovny. Patřil k velmi plodným římským literátům, z jeho rozsáhlého díla, převážně badatelského charakteru (od starožitností a historie, přes filologii a lingvistiku až po encyklopedické pokusy), se kromě jazykovědné práce *De lingua latina* a pojednání o zemědělství (*De re rustica*) dochovaly pouze zlomky. *De re rustica* je psáno formou dialogu, jehož cílem je spíše než praktické poskytování rad čtenáři podat i poněkud příkrášlený pohled na rolnický život poskytující uspokojující obraz majiteli statku o sobě samém. Tři knihy se postupně věnují správě velkostatků intenzivně využívajících otrocké práce, chovu dobytka a drůbeže, včelaření a chovu ryb.⁶⁰³

Jedinečné místo pro bádání o římském stavitelství má Vitruvius Pollio, jenž působil jako velitel ženijního sboru ve vojsku Gaia Iulia Caesara, kde se též podílel na stavbě válečných strojů. Po skončení občanských válek a nastolení míru se živil stavitelskou činností, kteroužto oblast zpracoval v 10 knihách svého díla *De architectura*, jež věnoval samotnému Augustovi, neboť to byl právě on, kdo mu umožnil je sepsat (od skutečnosti zajištění finančního příjmu Pollionovi po obecnou tendenci plánování řady nových veřejných staveb, což nahrávalo vzniku takového díla). Tato odborná „příručka architekta“ sestavená na základě osobních praktických zkušeností systematicky pojednává o architektuře od vhodného místa ke stavbám, přes otázku materiálu, po stavbu budov různých typů.⁶⁰⁴

Mezi pracemi zemědělského zaměření vyniká dílo Lucia Iunia Moderata Columelly, jehož pojednání o zemědělství patří ve svém oboru k nejvýznamnějším. Pocházel z Hispánie, jako vojenský tribun sloužil v Sýrii a později se usadil v Římě, kde se věnoval studiu zemědělství. Kromě těchto údajů není o tomto autorovi známo nic bližšího. Ve dvanácti svazcích *De re rustica*, v nichž se opírá jak o jemu dostupné prameny, tak především i vlastní zkušenost, se věnuje zemědělským otázkám od obdělávání půdy, péči o vinice, zahrady a

⁶⁰² 106-42 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 174-202; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 107-127; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 151-176.

⁶⁰³ 116-27 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 205-214; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 196-199; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 76-84

⁶⁰⁴ 80/70 – po 15 př. Kr.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 352-3; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 270; Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 215-218.

sady, přes chov a včelařství až k povinnostem správce statku a jeho ženy. „Rady a tipy“ jsou zaměřeny na dosažení vyšší hospodářské efektivity bez ohledu na velikost statku, nicméně se ne zřídka pohybuje v ideální rovině (např. ideální zemědělec by měl disponovat encyklopedickým vzděláním).⁶⁰⁵

O životě Aula Cornelia Celsa, jenž působil v době vlády císaře Tiberia, je známo jen málo informací. Z jeho encyklopedického díla *Artes*, jež bylo „příručkou“ zabývající se obory zemědělství, vojenství, lékařství, řečnictví, filosofie a práva, se dochovalo pouze 8 knih věnovaných lékařství. Jeho jasný, přesvědčivý a praktický výklad o řadě oblastí medicíny (od problematiky hygieny po otázky chirurgické) otevírá dosud ne zcela uzavřenou otázku, zda sám nemohl být lékařem (proti této možnosti se uvádí, že se zdržuje teoretických sporů s řeckými lékařskými školami).⁶⁰⁶

Neopominutelného autora na poli římské naukové literatury představuje Gaius Plinius Secundus Maior, jenž dosáhl ve službách císařského dvora úspěšné vojenské i úřednické kariéry. Účastnil se vojenských tažení do Germánie, což se promítlo do sepsání bohužel nedochovaných historických děl *Bella Germaniae* a *A fine Aufidi Bassi*. Ke konci svého života se stal velitelem císařského loďstva v Kampánii. Zahynul roku 79 n. l. při výkonu služby v době výbuchu Vesuvu. Z jeho bohaté literární produkce se dochoval monumentální projekt *Naturalis historia*, jež tvoří 37 tematicky dělených knih, jejichž cílem bylo systematicky shrnout pokud možno „všechny“ dosud získané lidské vědomosti. Dílo představuje značně obsáhlou encyklopedickou příručku, v níž jsou pečlivě zpracovány a zastoupeny poznatky řady vědních oborů od kosmologie, přes zeměpis, antropologii, zoologii a botaniku po lékařství a umění.⁶⁰⁷

Pro zkoumání problematiky dětství představuje jedinečný pramen dílo Marka Fabia Quintiliana. Pocházel z Hispánie a po studiích působil v Římě jako advokát a učitel rétoriky. V roce 78 n. l. byl císařem Vespasianem jmenován učitelem na první státní škole řečnictví. Císař Domitianus svěřil do jeho rukou výchovu pravníků své sestry. Po 20 letech veřejné činnosti odchází do ústraní a věnuje se studiu a literární činnosti. „Učební příručka“ *Institutio oratoria* byla sepsána v reakci na úpadek řečnictví (spatřovaný jak v rovině morální, k němuž vedlo udavačství, vydírání i zkorumpovanost učitelů, jež své „nedostatky“ přenášeli na žáky,

⁶⁰⁵ 4-70 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 354-355; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 326; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 314-326.

⁶⁰⁶ 25 př. n. l. – 50 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 353-54 Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 325; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 323.

⁶⁰⁷ 23-79 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 441-447; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 324-326; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 325-327.

tak v rovině stylistické a literární úrovni). V díle je prezentována otázka výchovy „ideálního“ řečníka, jenž má směřovat k získání rozsáhlého všeobecného vzdělání a mravní ctnosti. Dílo prostupuje snaha o nápravu současné reputace řečnictví, k níž dle Quintiliana může napomoci právě správná a účinná výchova, kterou je třeba aplikovat již od útlého dětství.⁶⁰⁸

I Lucius Aennaenus Seneca, proslulý spíše na poli filosofie než vědy, věnoval po odchodu z veřejné činnosti (advokát, politik, učitel a posléze poradce císaře Nerona) svou práci též otázkám přírodovědným. *Questiones naturales* představují autorovo poslední dílo a zároveň jediné Senekovo vědecké pojednání, které se do dnešní doby dochovalo. V díle, jež je ne zcela dokončenou kompilací o 7 knihách, se Seneca věnuje zejména výkladu (jenž není prost morálních a filosofických vsuvek) atmosférických jevů vzduchem a větrem počínaje, přes bouře a jejich průvodní jevy až po nebeské úkazy, jako jsou meteority nebo komety.⁶⁰⁹

K otázce řečnictví se vztahuje i pojednání Publia Cornelia Tacita, jenž proslul zejména jako vynikající řečník a historik a ve svém životě prošel také úspěšnou politickou kariérou. Jeho pojednání *Dialogus de oratoribus* pojednává o soudobém úpadku pozice a „kvality“ řečnictví. Příčiny tohoto úpadku podle Tacita tkví už ve výchově budoucího řečníka i v jeho učitelích a školách, které postupně upadají do výuky „prázdného mluvení“. Kromě toho je reflektována skutečnost, že v době císařské moci, již je nutno přijmout pro její pozitivní dopad na stabilitu státu a zajištění míru, řečnictví nemůže zastávat stejnou funkci stejně jako kvěst natolik, jako tomu bylo v dobách politických střetů republiky.⁶¹⁰

De liberis educandis představuje pramen, jehož autor není přesně znám. Jedná se o spis, jenž se dochoval v souboru Plutarchových esejí (*Moralia*), z nichž ne všech je ovšem Plutarchos skutečným autorem. Mezi tyto texty, u nichž je Plutarchovo autorství zpochybňováno či vyvráceno (na základě odborných analýz textu) patří právě i spis *De liberis educandis*, jenž představuje teoreticko-praktický návod, „příručku“ s radami rodičům týkající se výchovy jejich mužských potomků, se zaměřením na mravní výchovu mládeže.⁶¹¹

Tyto spisy mají za cíl nabídnout poznatky vztahující se k určitému oboru, ke specifickým lidským činnostem nebo podat encyklopedické shrnutí dosavadních vědomostí za

⁶⁰⁸ 35 - po 95 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 453-57; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 308-310; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 257-260.

⁶⁰⁹ 4 př. Kr. - 65 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 369-381; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 296-310; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 232-237, 249-256.

⁶¹⁰ 55 - po 117 n. l.; Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008 str. 467-480; Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991 str. 315-323; Šubrt, J.: *Římská literatura*. Praha 2005 str. 315-319.

⁶¹¹ Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 6-10.

účelem jejich předání a zpřístupnění. Slouží praktickým potřebám jako návody či příručky, poskytující praktické rady v čtenářem žádané či praktikované oblasti nebo k pouhému ukojení jeho zvědavosti a „rozšíření vlastních obzorů“. V závislosti na konkrétním případě jsou určené jak aristokratickým elitám, tak „odborníkům z praxe“ či „studentům“. Zájem věnovat cílenou pozornost dítěti v takovýchto „naučných“ dílech je zcela minimální a v mnohých jsou zmínky o dětech ještě okrajovější a mnohem více zřídka než v jiných typech literatury. Mohou tedy tato díla vůbec sloužit jako pramen k dětství? Jakkoli dítě stojí spíše v povědomí autora, i v této literatuře se objevují sice zřídka, ale hodnotné informace vztahující se k dětství. A kromě toho se v tomto typu naučné literatury a příruček objevují dvě výjimky co do otázky zájmu římských autorů o problematiku dětství: jedná se o Quintilianovo dílo *Institutio oratoria* a spis *De liberis educandis*, které představují jediné dochované⁶¹² prameny, které se přímo a cíleně zabývají otázkou dítěte a dětství, konkrétně jednoho aspektu tohoto období lidského života, jímž je výchova.

Tato díla se systematicky a programově věnují problematice výchovy a vzdělávání (jejich ideální podobě a výsledků) chlapců z elitních společenských vrstev od jejich raného dětství po dosažení cíle výchovy – v případě Quintilianova díla *Institutio oratoria* je cílem výchova ideálního řečníka, u autora *De liberis educandis* vrchol vzdělání představuje filosofie. Oba autoři se také zabývají rolí rodičů, chův a vychovatelů a také upozorňují či vytýkají chyby, kterých se rodiče podle jejich názoru v oblasti výchovy a péče o potomky dopouštějí. Oba spisy představují jakýsi „návod“ pro rodiče, jak správně vychovat své dítě v řádného občana, mravně bezúhonného a schopného. Nabízejí cenné postřehy ať filosoficko-praktické, (*De liberis educandis*), nebo na základě bohaté osobní životní zkušenosti (*Institutio oratoria*). Pomáhají odkrýt řadu aspektů vychovávání dětí - od metody a jejich aplikace po cíle výchovy (i když vzhledem k ideální podobě, jak ji autoři prezentují, přičemž sami upozorňují, že se jedná o úkol značně obtížný, lze pochybovat, do jaké míry byly ve společnosti tyto „návody“ a rady aplikovány do důsledků).

Oba spisy zdůrazňují, že je nutné nezanedbat výchovu dítěte už od raného věku. Podle Quintiliana by měl otec vkládat do narozeného syna co nejvyšší naději už od jeho narození, neboť ty pro něj budou motivem k co nejřádnější péči o výchovu potomka.⁶¹³ *De liberis educandis* jde dokonce tak daleko, že rozebírá otázku řádného početí dítěte. Původ má totiž silný vliv na další osudy dítěte, neboť antická společnost původ „neodpouští“ a „špatný“

⁶¹² Z přímých narážek a citací v Quintilianovi (např. *Institutio oratoria* 1.3.14) lze usoudit, že prací, či příruček a návodů, jež se zabývaly otázkou výchovy dítěte (které mohly mít blízko k filosofii a jejím pojednáním), kolovalo v římském světě více.

⁶¹³ Quintilianus: *Institutio oratoria* 1.1.1

původ ulpívá na potomku po celý zbytek života.⁶¹⁴ Oba autoři předpokládají a doporučují aktivní angažovanost rodičů, zejména hovoří o povinnostech otců - v zajištění výchovy a výběru vhodných osob, které se budou o dítě starat, včetně požadavků, které by při tom měly být zohledněny, v otázce uplatňování jeho autority nad synem. Role matek zde vystupuje jen okrajově⁶¹⁵ a naopak je zcela automatická a více reflektovaná péče chův, jejichž služeb bylo zcela běžně využíváno ve vysokých společenských kruzích. Např. Quintilianus dokonce uvádí, že rozhodování o otázce, zda dát dítě v příslušném věku do školy, nebo mu pořídit soukromé učitele, se děje v době, kdy opouští „náručí chůvy“, nikoli matky.⁶¹⁶ Pokud jde o matky, vyslovuje požadavek na jejich vzdělání: „Pokud jde o rodiče (budoucího řečníka), přál bych si, aby byli co nejvzdělanější. A nemluvím jen o otcích.“⁶¹⁷ I vzdělání matky je důležité, neboť i ona může pomoci svému dítěti získat výmluvnost – jako např. vdělčili za výmluvnost své matce Cornelií bratři Gracchové. De liberis educandis vyzdvihuje důležitost mateřského kojení, které vede k vytvoření a posílení citového pouta matky s dítětem.⁶¹⁸ Kojení matkou je přirozené a správné a doporučované, ale je samozřejmé, že někdy není pro matku ze zdravotních důvodů možné. Pak je nutné přistoupit k výběru vhodné kojné.⁶¹⁹

Na problematiku výběru vhodných osob, které budou trávit čas s dítětem, kladou důraz obě díla - ať se jedná o kojné, chůvy, dozorce a společníka, jenž bude chlapec provázet, či vychovatele nebo nakonec i samotné učitele a školy. Zajistit pro svého potomka pečovatele a vychovatele pokud možno co nejlepší je důležité, jelikož dítě s nimi tráví spoustu svého času, což znamená, že i tito lidé se podílejí na chlapcově formování, neboť dítě se učí i napodobováním, přičemž napodobuje to, co je mu nejbližší, což platí zejména o období raného dětství.⁶²⁰ „Mládí je tvárné a poddajné, do mladé duše, ještě útlé, se poučení vtiskne hluboko...jako se pečtidlo vtlačí do měkkého vosku, stejně tak se poučení vtiskne do duše ještě dětské.“⁶²¹ Dětská mysl se snadno učí a formuje a co se dítě naučí, to jej často doprovází až do dospělosti. Proto je tedy důležité dbát na kvalitu těchto lidí už od kojných či chův, „aby nevypravovaly dětem kdejakou pohádku, aby nedošlo k tomu, že by se dětské duše hned od začátku plnily nerozumnostmi a zkažeností.“⁶²² Je třeba děti chránit před stykem se špatnými

⁶¹⁴ De liberis educandis 2-3

⁶¹⁵ To můžeme mít (mj.) co do činění i se skutečností, že se v dílech pojednává o výchově chlapců a ne dívek, s nimiž jsou ženy-matky většinou spojovány (jako vzory pro své dcery).

⁶¹⁶ Quintilianus: *Institutio oratoria* 1.2.1

⁶¹⁷ Quintilianus: *Institutio oratoria* 1.1.6

⁶¹⁸ De liberis educandis 5

⁶¹⁹ De liberis educandis 5,

⁶²⁰ De liberis educandis 6-7; Quintilianus: *Institution oratoria* 1.3.1-2

⁶²¹ De liberis educandis 5, podobně viz Quintilianus: *Institution oratoria* 1.1.2, 1.3.12, 1.11.2

⁶²² De liberis educandis 5, podobně viz Quintilianus: *Institution oratoria* 1.1.4-5

lidmi.⁶²³ Ti, jimž bude svěřena péče o dítě, by měly být osoby spolehlivé, pokud možno dobrých mravů a „nezkaženého“ jazyka, aby od nich dítě nepochytilo jejich nectnosti a vady řeči (špatnou výslovnost či výrazy, které by pak bylo třeba odnaučovat), neboť dítě se těmto chybám naučí snadno, ale obtížnější je se jich zbavit.⁶²⁴ S morálními a jazykovými kvalitami by se měla pojit nejlépe i rozumnost, moudrost (v ideálním případě by měly být dítěti nalezeny „už“ moudré chůvy). U vychovatelů, a zejména pak učitelů na všech „stupních“⁶²⁵ by měla být do rozhodování zahrnuta samozřejmě otázka kvality jejich vzdělání, kdy se opět zdůrazňuje vybrat pokud možno co nejlepšího, neboť učitelé se, stejně jako rodiče, stávají příklady dětem.⁶²⁶

Rodiče podle Quintiliana často mají obavy posílat děti do veřejných škol, které odůvodňují „stereotypními“ představami, jak škola a učitelé kazí mravy svých žáků. „Kéž bychom sami nekazili mravy svých dětí!“⁶²⁷ jednak špatným příkladem vlastního života, který rodiče svým potomkům předávají, jednak příliš změkčilou výchovou dětí („Po čem nezatouží v dospělém věku ten, kdo jako děcko leze po purpurovém koberci?“)⁶²⁸ nebo lhostejností k výchově dítěte a zajištění řádných učitelů.⁶²⁹ Stejně tak by na dítě neměly být kladeny příliš vysoké nároky, než které je schopné zvládnout, jelikož by tak mohlo ztratit chuť ke studiu nebo k němu dokonce získat odpor.⁶³⁰ Proto je důležité nezapomenout na odpočinek, nicméně jej nesmí být příliš, aby dítě neupadlo do zahálky a nerozvíjela se v něm lenivost, neboť díky

⁶²³ *De liberis educandis* 17

⁶²⁴ Quintilianus: *Institutio oratoria* 1.1.3-5, 1.1.11; *De liberis educandis* 6-7

⁶²⁵ V římském systému neexistovaly pevné stupně vzdělání v dnešním slova smyslu, neexistovala povinná školní docházka ani jednoznačná hranice, kdy dítě mělo nastoupit do školy, nebo pevné časové vymezení daného „stupně“ či pevná hranice mezi přechodem z jednoho „stupně“ na druhý. Dítě mohlo navštěvovat veřejnou školu nebo mu mohl být pořízen učitel soukromý (Quintilianus se např. kloní k posílání dítěte do škol než najímání soukromých učitelů (*Institutio oratoria* 1.1.1-13). Základní školní docházku představovala výuka magistra, jež byla přístupnější pro širší složky obyvatel (nicméně i v tomto prvním stupni hrály roli finance rodiny) a kterou mohly navštěvovat i dívky, jejím obsahem bylo pouze elementární čtení, psaní, základy počtů. Tento „stupeň“ (pro mnoho Římanů zároveň poslední) navštěvovaly většinou děti mezi 7 a 12 rokem. Movitější rodiče mohly poté dát dítě ke gramatikovi (pouze chlapci nejčastěji ve věku 12 – 15 let. Poslední stupeň určený „odrostlejšími chlapci“ představovala výuka u rétora – podle Quintiliana neexistuje doporučený věk, kdy měl chlapec začít s výukou u rétora, záleží na jeho nadání, doporučuje i zpočátku navštěvovat gramatika a rétora souběžně spíše než „náhlý přechod.“ (*Institutio oratoria* 2.1.1) (Bliže k otázce obsahu a formám výuky viz např.: Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 107-147; Kuklica, P.: *Výchova a vzdělávání v starom Ríme*: Pedagogická Revue 6, 1992 str. 455 – 469; Rawson, B.: *Children and childhood in Roman Italy*. 2.vyd. Oxford 2009 str. 146-209).

⁶²⁶ Quintilianus: *Institutio oratoria* 2.2.3-15, 2.3.7; *De liberis educandis* 7, 17

⁶²⁷ Quintilianus: *Institutio oratoria* 1.2.6

⁶²⁸ Quintilianus: *Institutio oratoria* 1.2.6

⁶²⁹ Quintilianus: *Institutio oratoria* 1.2.6—10, 2.3.1; *De liberis educandis* 13

⁶³⁰ Quintilianus: *Institutio oratoria* 1.3.11, 2.4.6-5; *De liberis educandis* 13

ní přichází i velký talent, jenž by v chlapci dřímал, vniveč.⁶³¹ Zejména v raném dětství Quintilianus upozorňuje též na přínos her jako prostředku k učení.⁶³²

Rodič by měl nejen (dle svých možností) zajistit dítěti řádné učitele a vychovatele, ale sám by měl dohlížet a čas od času kontrolovat, co se učí a jak postupuje, přezkušovat ho.⁶³³ Otcovský dozor a výchova by na druhou stranu neměla být ani příliš přísná, přičemž je třeba, aby pevnější otěže byly nasazeny dospívajícím, neboť s věkem roste závažnost možných provinění (hýření, pitky, nevěstky).⁶³⁴

Při výchově v rodině i škole jsou doporučovány domluvy a napomínání, pokud dítě něco provedlo, naopak pochvala a odměna, chovalo-li se dobře či ovládalo studovanou látku nebo i využití soutěživosti jako motivace k dosahování lepších výsledků. Důležitý je výše zmíněný příklad. Nicméně jak Quintilian, tak *De liberis educandis* varují před užíváním hrubého násilí na „slabém věku vydanému křivdě“⁶³⁵ a upozorňují na jeho spíše negativní a demotivující než pozitivní účinky.⁶³⁶

Pokud jde o školní výuku, již se detailně a systematicky (i co do metodiky učení např. čtení, přiblížení obsahu jednotlivých studií, doporučených textů, praktických cvičení aj.) věnuje Quintilianus, zdůrazňuje tento dlouholetý učitel, jenž je přesvědčen, že jakékoli dítě je možné naučit téměř čemukoli,⁶³⁷ potřebu individuálního přístupu k jednotlivým žákům a jejich talentům, jež by měl schopný učitel rozpoznat, rozvíjet a doplňovat.⁶³⁸

Quintilianova rozsáhlá práce je bohatým pramenem, který zde nelze rozebírat do detailů. Dle Quintiliana, jenž si všímá specifických potřeb a charakteristických rysů jednotlivých fází dětství a zohledňuje je, třímá téměř v každém zdravém dítěti potenciál něčemu se naučit, něčeho v budoucnosti dosáhnout, třeba skvělosti rétora, bude-li od útlého dětství řádně vedeno, budou-li k němu rodiče i učitelé přistupovat s vědomím jeho individuality a zohledněním jeho talentů, které budou rozvíjet, neb dětství je období tvárnosti lidské osobnosti. Podobně k dítěti přistupuje i spis *De liberis educandis*. A autoři obou spisů si uvědomují, že píšou o výchově „ideální“, která je ne vždy prakticky

⁶³¹ Quintilianus: *Instituio oratoria* 1.3.11; *De liberis educandis* 4

⁶³² Quintilianus: *Instituio oratoria* 1.3.10-12

⁶³³ *De liberis educandis* 13

⁶³⁴ *De liberis educandis* 16

⁶³⁵ Quintilianus: *Instituio oratoria* 1.3.17

⁶³⁶ „Je třeba vést chlapce k ušlechtilým snahám domlouvami a slovy, nikoli ranami a týráním. To se hodí podle mého názoru víc pro otroky, než pro svobodné, kteří potoptupí a odstraší od námahy jednak bolest ran, jednak urážky. Pochvaly a napomenutí přinášejí u svobodných víc užítku než veškeré špatné nakládání, neboť pochvaly je povzbuzují k ušlechtilému a napomenutí je odvrací od nečestného,“ (*De liberis educandis* 12; podobně viz Quintilianus: *Instituio oratoria* 1.3.14-17).

⁶³⁷ Quintilianus: *Instituio oratoria* 1.1.2

⁶³⁸ Quintilianus: *Instituio oratoria* 1.3.6, 2.1.1

realizovatelná ve všech aspektech, neboť výchova je velmi obtížná záležitost. Spis *De liberis educandis* uzavírá autor těmito slovy: „Dodržet všechny uvedené pokyny zůstane stále jen přáním. Řídit se většinou z nich sice také vyžaduje šťastné okolnosti a velkou péči, avšak je to v mezích lidských možností.“⁶³⁹

Lehké záchvěvy otázky výchovy jsou obsaženy i v Tacitově pojednání *Dialogus de oratribus*. Tacitus nenabízí model výchovy, nic takového není jeho záměrem. Pouze srovnává výchovu minulých časů, v nichž kvetlo řečnictví, časů „přísné kázně“⁶⁴⁰ ve výchově „nezkušených dětských duší“,⁶⁴¹ se současností, neboť špatná výchova – rodičovská i ve školách – je jedním z důvodů úpadku řečnictví. Do popředí vystupuje stížnost na „současné“ zanedbávání rodičovských povinností (např. matky svěřují děti chůvám, místo aby se o ně staraly samy, lhostejnost rodičů ke kvalitě otroků, jež provázejí jejich ratolest, i ke kvalitě výuky, předkládání osobního nečestného vzoru, neopatrnost v řeči, kterou mluví okolí dítěte)⁶⁴² a úpadek kvality školního vzdělávání i mravnosti učitelů (nevědomost, pochlebnictví, pomíjení základů ve výuce, nevhodná cvičení).⁶⁴³

Pokud jde o sdílené přesvědčení, že vzdělání by mělo být široké a obecné, navazuje částečně na Cicerona, neboť už on ve svých řečnických spisech propagoval a zdůrazňoval potřebu všestranného vzdělání rétora. Nicméně se jeho dílo za tímto účelem blíže nevěnuje otázce výchovy budoucího rétora od dětství. Cicero pouze automaticky reflektuje, že pravidla správné mluvy a výslovnosti, tolik potřebná pro řečníka, jsou vštěpována už v chlapeckém věku.⁶⁴⁴ Pokud jde celkově o dětství či dítě, obojí jsou v jeho díle zastoupeny minimálně. Jedna ze zmínek např. upozorňuje na užití dítěte, zejména malého („infans“) jako vhodného prostředku pro vyvolání sentimentálních emocí u publika i u soudců – nejen děti aktivně použít v řeči samé, ale pro zintenzivnění emocí je může řečník přivést i s sebou k soudu. Mimochodem uvádí, že i on sám tuto „techniku“ použil.⁶⁴⁵

Přesuneme-li se k vědním oborům a encyklopediím, představuje zde dítě spíše než cokoli jiného samozřejmý meziřádkový jev. Ve větší míře (spíše co do „kvantity“ zmínek, než jejich obsahové sdílnosti) se objevuje v případě Pliniova rozsáhlého encyklopedického díla a

⁶³⁹ *De liberis educandis* 20

⁶⁴⁰ Tacitus: *Dialogus de oratoribus* 28

⁶⁴¹ Tacitus: *Dialogus de oratoribus* 28

⁶⁴² Tacitus: *Dialogus de oratoribus* 28-29

⁶⁴³ Tacitus: *Dialogus de oratoribus* 28-29, 34-35

⁶⁴⁴ Cicero: *De oratore* 3.49,3.37

⁶⁴⁵ Cicero: *Orator* 38; Z tohoto důvodu by bylo zajímavé pro další studium dětství využití soudních řečí jako pramene.

v dochované části Celsovy encyklopedie o lékařství. Ostatní zkoumaná díla nabízejí jen velmi skrovné, i když tematicky důležité, informace (např. k otázce dětské práce), jež se týkají dětství.

Vitruvius např. pouze obecně uvádí svůj požadavek na výchovu architekta - dobrý architekt by se měl učit svému řemeslu už od dětství, jinak nebude schopen dosáhnout ve své profesi opravdového mistrovství. Vedle toho by měl navíc ovládnout základy dalších věd a jeho vzdělání by tedy mělo být encyklopedické, neboť stavitelství je „umění, jež nemůže být nikdy označeno za dobré bez vědeckých základů a bez souhrnného vzdělání.“⁶⁴⁶ Svým rodičům vyjadřuje vděčnost, že mu takové vzdělání umožnili.⁶⁴⁷ Objevuje se u něj v literatuře také poměrně ojedinělá zmínka vztahující se k učňovství a předávání řemesla v rodině. Nadaní a schopní architekti, předkové, cvičili často pouze své děti nebo děti svých příbuzných jak v řemesle, tak v ctnosti (která je též důležitou součástí osobnosti architekta), aby jim pak zadavatelé bez obav mohli svěřit finance k provedení zakázek a zadavatelé si zjišťovali, zda byli jejich architekti řádně vychováni, zatímco dnes se na poli stavitelství snaží i podvodně uplatnit lidé řemesla neznalí.⁶⁴⁸ Jen mezi řádky se dítě objeví jako „součást davu“ při pořádaných hrách, v části, kde Vitruvius rozebírá otázku důležitosti výběru prostředí pro stavbu stadionů či amfiteátrů.⁶⁴⁹

V Catonově spise o zemědělství se pouze dva typy zmínek vztahují k dítěti. Jednou je případ modlitby k božstvu při vykonávání oběti před sklizní, žněmi, v níž je vyjádřena obava o rodinu a starost o její zajištění v rituální (náboženské) rovině: „Dříve než obětuješ prase, získej si kadidlem a vínem přízeň Janovu, Jovovu a Iunoninu. Janovi obětuj obětní koláč a pomodli se /k němu/ takto: „Otče Jane, chci si tě naklonit tímto obětním koláčem a pokorně tě prosím, abys byl dobrotivý mně a mým dětem, domu mému a vši rodině a čeledi mé.“⁶⁵⁰ Několik jeho rad z oboru „domácí medicíny“ pak zahrnuje i možnou aplikaci léku na děti, pokud je pro ně vhodný nebo se např. odlišuje doporučené dávkování.⁶⁵¹

O něco sdílnější jsou další dva spisy věnující se zemědělství, jež vnášejí trochu světla zejm. do problematiky dětské práce. Jak jsme viděli, Cato se o případné práci dětí, kterou by mohly na statku vykonávat, nezmiňuje. Roli zde (vedle samozřejmosti výpomoci) má zřejmě i vývoj v zemědělství a otroctví; od 2. stol. př. Kr. dochází vzhledem k rozšiřování velkých

⁶⁴⁶ Vitruvius: *De architectura* 1.11-12

⁶⁴⁷ Vitruvius: *De architectura* 6.4

⁶⁴⁸ Vitruvius: *De architectura* 6.6

⁶⁴⁹ Vitruvius: *De architectura* 5.3

⁶⁵⁰ Cato: *De agricultura* 134; podobně by měla být provedena i oběť Iovovi (tamtéž), nebo neznámému bohu (či bohyni), jemuž je zasvěcen háj, před jeho prořezáváním (Cato: *De agricultura* 139).

⁶⁵¹ Cato: *De agricultura* 156, 157, 127

statků a úpadku menších rolníků k rostoucímu pragmatickému využívání otrocké práce v zemědělství⁶⁵² a až ke konci republiky se stále běžnější a důležitější formou doplňování a rozšiřování stavů otroků stává plození a vychovávání dětí otroků pracujících na daném statku, která za Catonových časů nebyl zcela běžně rozšířená, přičemž motivací této výchovy byl pochopitelně zisk.⁶⁵³ K podporování plození dětí Columella (z příkladu své praxe) doporučuje matkám, které porodily tři děti, udělovat úlevy z pracovních povinností, a matce, která jich porodila více, dokonce uděluje svobodu. Tyto vyhlídky na určité výhody slouží jako předmět motivace otrokyň⁶⁵⁴ mít děti, což představuje výhodnou investici pro rozvoj statku.⁶⁵⁵ Nicméně tento Columellův příklad motivování vlastních otroků k „rozšiřování personálu“ nejde považovat za obecně platný. Podle Varrona by zacházení s otroky nemělo být ani příliš kruté, ani příliš liberální. Spíš budou chtít sami pracovat a budou produktivnější, když jim bude poskytnuta nějaká výhoda, než když s nimi bude jednáno násilně⁶⁵⁶ a jednou z metod, jak si zejm. u předáků zajistit potřebnou motivaci, spolehlivost a jak je více připoutat k statku, je poskytnout jim ženy, které jim porodí děti.⁶⁵⁷

Děti narozené otrokům tedy představovaly především výhodnou investici. Od počátku byly vychovávány na statku, což zvyšovalo loajalitu a připoutání k pánovi, který měl možnost je nechat vyučit či vzdělat dle své vlastní potřeby a zájmů, čímž znásobil i jejich hodnotu při případném prodeji a jednak si z jejich řad později mohl zajišťovat spolehlivé správce či předáky „řadových“ otroků. Např. villicus - správce statku, který na něj dohlíží v nepřítomnosti pána - by měl být od dětství vzdělávaný a loajální, nejen zběhlý v zemědělských pracích.⁶⁵⁸ Kromě toho bylo možné děti už od nízkého věku⁶⁵⁹ aktivně zapojit do fungování statku prostřednictvím zadávání věku a schopnostem odpovídajících prací.

⁶⁵² Varro (*De re rustica* 1.17) např. uvádí otrockou práci na statku jako preferenční námezdní sílu.

⁶⁵³ Bradley, K. R.: *Slaves and masters in the Roman Empire*. New York 1987 str. 50, 68; Scheidel, W.: *The Roman slave supply*. Stanford University 2007 str. 15-17; Mouritsen, H.: *The Families of Roman Slaves and Freedmen* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World* str. 134-135.

⁶⁵⁴ Otec je v tomto případě zcela bezpředmětný. Z právního hlediska, jelikož neexistuje otrocká rodina de iure, ale pouze se svolením pána de facto, otec na dítě nemá jakýkoli nárok, veškerý drží pán a dítě představuje jeho majetek. Právní nároky na dítě nemá ani matka, výhody pro matky jsou tak připouštěny na základě prosté biologické skutečnosti mateřství.

⁶⁵⁵ Columella: *De re rustica* 1.8-18-19

⁶⁵⁶ Varro: *De re rustica* 1.17.7

⁶⁵⁷ Varro: *De re rustica* 1.17.5

⁶⁵⁸ Columella: *De re rustica* 11.1.5, podobně ohledně předáků viz Varro: *De re rustica* 1.17.4

⁶⁵⁹ Odhaduje se přibližně od 5 let (Bradley, K. R.: *Discovering the Roman Family. Studies in Roman Social History*. New York 1991 str. 72; Schumka, L.: *Children and toys in the Roman World*. Ottawa 1993 str. 68; Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011 str. 165-166)

Vzhledem k nižší „spotřebě“ dítěte bylo jeho začlenění a podílení se na lehčích, ale potřebných pracovních úkonech ekonomicky výhodné.⁶⁶⁰

Pokud jde o příklady práce, kterou „zvládne i dítě“ (což se objevuje i jako narážka v souvislosti s konstatováním snadnosti dané práce, která zároveň odkazuje na vědomí limitů a omezení dětské práce dané jejich věkem, kterou si alespoň rozumný pán uvědomoval, neboť si jednak nechtěl poškodit svou investici příliš krutým zacházením, a jednak svěřením kompetencím neodpovídající práce by mohlo přinést spíše potíže než zisk), je uváděna např. výpomoc na vinicích,⁶⁶¹ likvidace plevelů,⁶⁶² péče o menší domácí zvířectvo jako drůbež, ovce, kozy, které dokáže zvládnout i chlapec, případně dívka. Větší dobytek je třeba svěřit statným mladým mužům, zejména pokud je třeba hnát dobytek na otevřené pastviny do větších vzdáleností.⁶⁶³ Při rozdělování povinností v péči o dobytek je dle Varrona nutné přihlížet k věku a tělesné konstituci (i u chlapců), aby úkol nebyl zadán osobě ani moc mladé, ani moc staré, ale takové, která je schopna jej fyzicky zvládnout.⁶⁶⁴ Práce dětských otroků je viděna jako zcela samozřejmá a žádoucí, nikoli jako „zneužívání“.

Uvedla jsem, že Cato do některých „lékařských“ rad zahrnuje i děti. Stejně tak se i Plinius a Celsus v částech svých encyklopedií, v nichž pojednávají o lékařství, vyjadřují k otázce dětí jako pacientů, ač jí nevěnují zcela systematickou pozornost,⁶⁶⁵ nýbrž při pojednání o konkrétním problému uvádějí např. odlišné postupy při léčbě nebo dávkování.

„Dítě by vskutku obvykle nemělo být léčeno jako dospělý,“⁶⁶⁶ uvádí Celsus, který si všímá i typických dětských nemocí a zdůrazňuje specifické dětské potřeby v záležitostech zdraví – od vhodných či potenciálně škodlivých metod⁶⁶⁷ a odlišného dávkování léku a přístupu k léčbě,⁶⁶⁸ přes důležitost příjmu správné potravy pro nemocné dítě (kdy by mladší

⁶⁶⁰ Bradley, K. R.: *Slaves and masters* str. 50 - 68; Scheidel, W.: *The Roman slave supply* str. 15-17; Mouritsen, H.: *The Families of Roman Slaves and Freedman* In: Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World* str. 131-143.

⁶⁶¹ Columella: *De re rustica* 4.27.6, 11.2.27

⁶⁶² Columella: *De re rustica* 2.2.13

⁶⁶³ Columella: *De re rustica* 7.2.6; Varro: *De re rustica* 2.10.10

⁶⁶⁴ Varro: *De re rustica* 2.10.10

⁶⁶⁵ Pliniova koncepce se tematicky věnuje využívání určitých léčebných prostředků případně na určité druhy zdravotních problémů, přičemž pouze jedna kapitola je cíleně věnována léčbě malých dětí,⁶⁶⁵ vedle toho neopomíná uvádět i ve společnosti kolující „babské rady.“ Celsova práce, jejíž charakter dává vzniknout domněnce, že Celsus sám měl, na rozdíl od Plinia, lékařské zkušenosti, se pak vztahuje na jednotlivé oblasti medicíny jako např. obecná medicína, farmakologie, chirurgie.

⁶⁶⁶ Celsus: *De medicina* 3.7.1

⁶⁶⁷ Např. diskutované pouštění žilou, které, jak uvádí, považuje řada lékařů za potenciálně nebezpečné a nevhodné pro děti (a těhotné ženy), přičemž Celsus upozorňuje na praxi prověřenou skutečnost, že u této metody záleží spíše na síle pacienta, než na jeho věku (Celsus: *De medicina* 2.10.1-3).

⁶⁶⁸ Celsus: *De medicina* 3.7.1

dítě mělo mít přednost před starším, neboť ji potřebuje více),⁶⁶⁹ po zmínku ohledně péče při vypadávaní a vytrhávání dětských zubů.⁶⁷⁰ Stejně tak u řady zdravotních problémů upozorňuje i na věkové kategorie, které jsou k nim náchylnější či kterým hrozí v dané situaci větší nebezpečí.⁶⁷¹

Objevují se také doporučení a reflexe zdravotních komplikací v době těhotenství a v případě potratu či porodu,⁶⁷² které najdeme i u Plinia, včetně zmínek o prostředcích, jež je možno užít proti neplodnosti.⁶⁷³ Zmiňuje se též o amuletech, majících zažehnat nebezpečí porodu,⁶⁷⁴ neboť porod byl pro ženu i dítě nebezpečnou záležitostí, kdy přežití jak matky, tak dítěte nebylo ani zdaleka samozřejmostí. Zajímavá je poznámka, že děti, jejichž matky při porodu zemřely, prý měly údajně slibnější naději do života, což se projevilo např. v případě Scipiona.⁶⁷⁵

K možnému účinku amuletů se ovšem Plinius staví kriticky a odmítavě, ale nezapomíná je ve své pečlivosti uvést v rámci svých kuriozit a „babských rad“ či pověr, jež tvoří součást tradičního „obecného vědění“. „Je těžké zachovat vážnost v popisování některých z těchto léčebných prostředků, ale jelikož nám byly předávány, nemohu je opomenout mlčením.“⁶⁷⁶ S tímto odstupem se vyjadřuje i k některým „léčbám“ „doporučovaným“ pro malé děti např. v případě kýly či zánětu mozkových blan, jako bylo např. nechat dítě ve spánku kousnout ještěrkou a plaza, připevněného na rákos, pověsit do kouře dokud nezahyne.⁶⁷⁷

Pliniova encyklopedie je relativně bohatá na zmínky o dětech, nicméně se často jedná jen o jejich zmínění mezi řádky jako samozřejmosti,⁶⁷⁸ případně v rovině uvádění kuriózních příkladů,⁶⁷⁹ z nichž lze sotva vytvořit nějaký celistvý obraz, který ale nelze pominout

⁶⁶⁹ Celus: *De medicina* 1.3.32, 3.4.7

⁶⁷⁰ Celsus: *De medicina* 7.14.7

⁶⁷¹ Např. Odlišné nemoci postihují novorozence, děti po 40 dnech narození, 7 měsících, 7 letech a pak po dosažení puberty, další faktor onemocnění představuje jejich výživa (Celsus: *De medicina* 2.1.17-21), konkrétní příklady viz např.: Celsus: *De medicina* 6.11.3, 2.8.21, 4.24.2, 2.8.30.

⁶⁷² Doporučení a tipy těhotným ženám ohledně porodu a porodních bolestí či potratu (co jej předznamenává, způsobuje (Celsus: *De medicina* 2.1.14, 2.7.16, 2.8.41), čím mu lze předejít, čím zmírnit bolesti, co je pro ženu nebezpečné, kdy jí hrozí smrt (Celsus: *De medicina* 2.8.35), čeho by se měla vyvarovat.

⁶⁷³ Plinius: *Naturalis historia* 7.6, 28.77, 27.297.5

⁶⁷⁴ Plinius: *Naturalis historia* 9.25

⁶⁷⁵ Plinius: *Naturalis historia* 7.9

⁶⁷⁶ Plinius: *Naturalis historia* 30.47

⁶⁷⁷ Plinius: *Naturalis historia* 30.47

⁶⁷⁸ Např. jako „následek“ manželského soužití a plodnosti, kdy se objevuje jednak reflexe otázky plodnosti manželských párů a možných problémů, jednak příklady slavných osobností s vysokým počtem dětí, které vychovaly (např. Cornelia, matka bratří Gracchů, jež povila 12 dětí) (Plinius: *Naturalis historia* 7.11, 7.36).

⁶⁷⁹ Např. devítiletý chlapec, který údajně uběhl 75 mil během odpoledne (Plinius: *Naturalis historia* 7.20), děvčátko, které mělo za „mazlíčka“ orla, jenž prokázal takovou loajalitu, že když dívenka zemřela, vrhl se za ní

v případě tematického bádání na poli dětství. Vedle lékařského oboru, zejména zmiňování účinků některých z rostlin či zvířat vyrobených léků na dětské problémy,⁶⁸⁰ antropologických postřehů spojených s vývojem lidského jedince (např. otázka růstu prvních dětských zubů aj.)⁶⁸¹ a reflexi skutečnosti, že dítě tvořilo i objekt tvorby slavných umělců, jejichž významná díla v sobě zahrnovala zobrazení dítěte (mytologických postav či alegorií),⁶⁸² se objevují také drobné informace související s otázkami narození dětí či jejich pohřbu. V této souvislosti stojí za pozornost především Pliniova sedmá kniha.

V předmluvě této knihy se zabývá nejistotou a křehkostí lidského života, jež je neúměrná lidským ambicím a proklamované lidské „velikosti“. „Symbolem“ či „reprezentantem“ této lidské křehkosti je stav a úděl právě narozeného člověka, který nemá srovnání v živočišné říši.⁶⁸³ Na rozdíl od zvířat se člověk rodí nahý a plačící: „slzy jsou prvním jeho (tj. člověka) údělem, vždyť, na mou věru, smích se neobjevuje u nemluvněte dřív než za čtyřicet dní po narození.“⁶⁸⁴ Žádný tvor nemá tak dlouhý vývoj k dospělosti, ke schopnosti postarat se sám o sebe: „kdy (dítě) začne chodit! A kdy mluvit! A kdy jsou ústa schopna žvýkat pokrmu... jak dlouho má nepevnou páteř, což je znakem vrcholné slabosti mezi živočichy!“⁶⁸⁵ Zatímco ostatní živočichové jednají hned podle své přirozenosti (běhají, plavou...), „člověk neumí nic, nic nezná bez učení, nemluví, nechodí, sám se neživí: zkrátka a dobře umí jen brečet.“⁶⁸⁶ Přesto se lidé domnívají, že jsou „prvními“ mezi živoucími tvory. „Žádný tvor nemá tak křehký život, žádný netouží tak mocně po všech věcech.“⁶⁸⁷

S narozením dítěte může přicházet řada biologických abnormalit, jimž Plinius věnuje pozornost pro uspokojení publika, které spíše zajímají netypické záležitosti než zaznamenání běžného. Pojednává např. krátce o „hříčkách přírody“, jež byly dříve považovány za věštná znamení, často spíše neblahá, která představuje narození hermafroditů či více než dvou⁶⁸⁸ dětí najednou – např. když se prý v Ostii narodila čtyřčata, byl tento „jev“ vykládán jako

na pohřební hranici (Plinius: *Naturalis historia* 10.6), chlapci hrající si s delfiny, jež jsou s nimi schopni navázat blízký vztah (Plinius: *Naturalis historia* 9.8).

⁶⁸⁰ Např. Plinius: *Naturalis historia* 189.36, 13.22

⁶⁸¹ Např. Plinius: *Naturalis historia* 7.16, jiné viz: 11.49, 11.59, 11.112

⁶⁸² Např. Plinius: *Naturalis historia* 36.4, 36.11

⁶⁸³ Plinius: *Naturalis historia* 7.0

⁶⁸⁴ Plinius: *Naturalis historia* 7.0

⁶⁸⁵ Plinius: *Naturalis historia* 7.0

⁶⁸⁶ Plinius: *Naturalis historia* 7.0

⁶⁸⁷ Plinius: *Naturalis historia* 7.0

⁶⁸⁸ Dvojčata nebyla až tak neobvyklou záležitostí, přičemž se často vykládala spíše jako symbol plodnosti či znamení budoucího blahobytu. (Dasen, V.: *Blessing or Portent? Multiple Birth in Ancient Rome*. In: Mustakallio, K. (ed.): *Hoping for continuity: childhood, education and death in antiquity and the Middle Ages*. Rome 2005 str. 61-74).

předzvěst hladu, jenž následně vypukl.⁶⁸⁹ Nepřirozeným a nešťastným znamením do budoucnosti novorozence je narození dítěte nohama napřed⁶⁹⁰ nebo se zuby.⁶⁹¹

Jednou z vlastností člověka, která jej dle Plinia odlišuje od světa ostatních živých tvorů, je schopnost člověka truchlit a zabývat se otázkou pohřbu.⁶⁹² Pokud jde o smrt dítěte, v souvislosti s růstem dětských zubů uvádí, že je zvykem většiny společností (včetně římské) nespalovat děti, jimž dosud nezačaly růst zuby (tedy děti přibližně do 7 měsíců od narození).⁶⁹³

Pokud se věnujeme pohřbu a smrti, je třeba vrátit se ještě ke Quintilianovi a jeho předmluvě k šesté knize *Institutio oratoria*, jež je psána po smrti jeho staršího syna Quintiliana. Je věnována vyjádření bolesti truchlícího otce, která zároveň nese známky útěšného charakteru. „Zlý osud jej (Quintiliana) srazil nečekanou ranou,“ když jej připravil o nadaného syna a donutil jej zapálit pohřební hranici „dříve...jak bylo správné a žádoucí.“⁶⁹⁴ Syn představoval pro otce naděje do budoucnosti – naději do stáří otce, naději na kariérní úspěchy, jež přinesou slávu rodovému jménu.⁶⁹⁵ Jeho utrpení zvyšuje skutečnost, že jej tato rána postihla již podruhé. Smrt už udeřila na jeho mladšího, teprve pětiletého syna.⁶⁹⁶ Určitou útěchou mu je, že alespoň jejich matka se nedožila této smutné tragédie a zemřela sice mladá (v 19 letech), nicméně – jak je to správné – nepřežila své děti.⁶⁹⁷ U obou chlapců jsou podtrhovány jejich jedinečné vlastnosti, které už ale nebudou moci rozvinout, což se projevuje zejména u vzpomínek na staršího chlapce, kdy Quintilianus vyzvedává chlapcovo nadání, lásku k otci, jehož těšil až do poslední chvíle a jemuž byl útěchou po smrti mladšího bratra, chlapcův zájem o školu a studium, jeho bystrost, řádnost, stálý a odvážný, odolný duch. Chlapec byl navíc adoptován bývalým konzulem, což vedle jeho talentu zvyšovalo naděje na získání vyšší úřední hodnosti, jež by přispěla slávě rodiny. Kromě toho se chlapec měl stát zetěm svého strýce.⁶⁹⁸ Veškerý potenciál, který spočíval v dítěti a jenž byl cenný pro otce, pro rodinu a její budoucnost, je ztracen. Vedle poměrně rozšířeného motivu „*puer senilis*,“⁶⁹⁹ jež má tendenci se objevovat ve zprávách o smrti dětí, který podtrhuje především

⁶⁸⁹ Plinius: *Naturalis historia* 7.3

⁶⁹⁰ Plinius: *Naturalis historia* 7.8

⁶⁹¹ Plinius: *Naturalis historia* 7.16

⁶⁹² „Jako jedinému z živočichů je však člověku dána schopnost truchlit ... starost o pohřeb a o budoucnost po smrti“ (Plinius: *Naturalis historia* 7.0).

⁶⁹³ Plinius: *Naturalis historia* 7.16

⁶⁹⁴ Quintilianus: *Institutio oratoria* 6.0.1-2

⁶⁹⁵ Quintilianus: *Institutio oratoria* 6.0.1

⁶⁹⁶ Quintilianus: *Institutio oratoria* 6.0.5-8

⁶⁹⁷ Quintilianus: *Institutio oratoria* 6.0.5

⁶⁹⁸ Quintilianus: *Institutio oratoria* 6.0.8-10

⁶⁹⁹ K tomuto motivu blíže viz Curtius, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998 str. 113-115.

význam a důraz na roli dítěte pro rodinu v jeho dospělosti, tu do popředí vystupuje také projev něžného otcovského citu. Z hlubokého žalu, díky němuž uvažuje o ukončení práce na svém díle a jeho zničení, nakonec dochází k smíření s osobní tragédií s vědomím nutnosti se „vzmužit a pokračovat“ dál v díle, neboť činnost spolu se vzpomínkami přináší útěchu.⁷⁰⁰

Posledním, dosud nezmiňným autorem zůstává Seneca a jeho dílo *Questiones naturales*, v němž ovšem najdeme dítě zmíněno pouze jako samozřejmou součást rodin, v části, kdy se věnuje potopě a útěku lidí do vyšších poloh ve snaze se zachránit,⁷⁰¹ a v rovině připodobnění a přirovnání, kterážto „funkce“ dítěte se objevuje i u ostatních rozebíraných autorů. Seneca uvádí například „dětinské“ žvanění⁷⁰² a poukazuje na dlouhé formování člověka jako příklad, že tvořivá síla přírody potřebuje čas, ničivá naopak přichází náhle.⁷⁰³ Columella přirovnává pěstování vína k formování dítěte (jak se pomocí formování těla formuje dítě a jeho duch, přičemž pro obé je třeba položit kvalitní základy od dětství, aby bylo možno „sklízet plody“, tak je třeba pevně a od počátku tvarovat révu).⁷⁰⁴ U Plinia např. nalezneme připodobnění s podtextem k dětské bláhovosti a důvěřivosti, jež upozorňuje na nesmyslnost některých mýtů a pověr, jimž snad nemůže věřit ani dítě⁷⁰⁵ a pro Cicerona nemít povědomí o minulosti a o činech předků, stejně jako přehled o tom, co se děje ve společnosti, (kteréžto znalosti považuje za důležité pro dospělého občana), znamená „být stále dítětem.“⁷⁰⁶

Vedle pochopitelných přínosů a bohatství informací zejména k tematice výchovy dítěte, které s sebou přinášejí *Institutio oratoria* a *De liberis educandis*, jakkoli jsou v naukové literatuře zmínky o dětech převážně roztroušené, skrovné (i zcela ojedinělé) a velmi okrajové, nelze jako prameny pro dějiny dětství přehlížet ani typ literatury, v níž bychom přítomnost motivu dítěte „nečekali“. Dítě (přičemž se většinou jedná o chlapce, dívky v této literatuře téměř vůbec nefigurují), tvor, jehož je třeba formovat a řádně vychovávat, rozvíjet vzhledem k jeho dosavadní nezkušenosti, představuje zdroj potenciálu pro budoucnost a vyžaduje značnou péči a pozornost, starost, jež ale může být dobře zúročena budoucími úspěchy chlapce. Stejně tak (a v tomto typu literatury převážně) se dítě objevuje jako záležitost samozřejmosti a zároveň jako někdo, kdo je odlišný od světa dospělých a kdo vyžaduje

⁷⁰⁰ Quintilianus: *Institutio oratoria* 6.0.1-16

⁷⁰¹ Seneca: *Questiones naturales* 3.27.11

⁷⁰² Seneca: *Questiones naturales* 3.27.13

⁷⁰³ Seneca: *Questiones naturales* 3.27.2-3

⁷⁰⁴ Columella: *De re rustica* 4.3.2

⁷⁰⁵ Plinius: *Naturalis historia* 37.11

⁷⁰⁶ Cicero: *Orator* 44

odlišný přístup (např. lehčí pracovní vytížení, jiné metody léčby). Řada z děl se vztahuje k specifickým oblastem, jež zahrnují dětský život a které tak mohou poskytovat cenné informace, budeme-li se zabývat takovými specifickými otázkami dětství, jako je dětská práce (řemeslo či zemědělství) nebo otázka zdravotní péče o dítě v římském světě (která by také mohla napomoci ke zkoumání jeho vnímání a role ve společnosti, rodině).

VIII. *Novozákonní texty o dětství*

Křesťanství přichází na svět na za vlády císaře Tiberia⁷⁰⁷ na základě působení Ježíše Krista, charismatického židovského proroka a učitele, považovaného křesťany za dlouho očekávaného mesiáše a syna božího, a postupným přivlastňováním si a výkladem jeho učení. Prorocké působení představovalo jednu z forem (vedle ozbrojeného boje, kolaborace, nebo stažení z veřejného života), jak se vypořádat s římskou nadvládou nad židovským státem, pod níž upadla oblast dnešní Palestiny v r. 63. př. Kr. (a od r. 6. n. l. se stala součástí provincie Syria). I přes (lokální) perzekuce, izolaci, nedůvěru a skepsi a prvotní odmítání Říman, se rozšiřuje po celém tehdejší světě. Už za působení Kristova učedníka Petra a na víru obráceného Saula, známějšího pod jménem Pavel, který představuje jednoho z nejvýznamnějších teologů křesťanské církve, vznikají obce věřících i v samotném Římě, v němž mohly být sepsány i některé ze spisů Nového zákona - např. některé z Pavlových listů, které představují nejstarší písemné svědectví (vznikly v 50-60. letech 1. stol. n. l.) o působení Ježíše Nazaretského a šíření a přijímání jeho myšlenek a o vývoji a fungování církve. Do doby mezi lety 70-130 n. l. je kladen vznik dalších spisů, jež byly zařazeny do kánonu - evangelií, Skutků, Zjevení a nepavlovských, tzv. katolických listů. Problematika formování kánonu je složitou otázkou, nicméně je zde potřeba alespoň podotknout, že v době 1. a 2. století, které je předmětem zkoumání této práce, tyto texty nejsou chápány jako svaté knihy, představující jednoznačný a obecně platný kánon. I když mají v křesťanském světě svoji váhu, nejsou texty jedinými, ovšem vzhledem k tomu, že se v této práci pro mě jedná o prvotní vstup na půdu problematiky dětství ve vzrůstajícím se křesťanství, omezí se tato kapitola na sledování Nového zákona jako základního pramene pro otázku vnímání dítěte a dětství v křesťanském světě, neboť představuje základní myšlenky a pilíře křesťanství. Navíc, koncem 2. stol. n. l. se formující kánon, uznávaný církví, podobá o několik století definitivně ustanovenému kánonu.⁷⁰⁸

Stručně se věnujme charakteristice novozákonních pramenů. Z literárního hlediska je Nový zákon tvořen různými literárními žánry, více či méně rozšířeným v řecko-římském světě. Mají odlišné, až na Pavla v podstatě blíže neznámé, autory,⁷⁰⁹ odlišnou formu, odlišné záměry, odlišné adresáty, což je důležité zohledňovat při jejich studiu. Sepsány byly

⁷⁰⁷ Vládl v letech 14-37 n. l.

⁷⁰⁸ Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2. vyd. Praha 2004 str. 584.

⁷⁰⁹ I když samozřejmě existuje autorství v rámci „tradice“, nicméně i tak toho víme o autorech poměrně málo a s jistotou téměř nic, kromě skutečnosti, že se jednalo o hluboce věřící jedince, jež se snažili dál předat svoji víru a upevnit v ní své souvěřce.

s časovým odstupem⁷¹⁰ od Kristova veřejného působení - i nejstarší Pavlovy listy vznikly až kolem roku 50 n. l. Texty Nového zákona sestávají ze čtyř evangelií, Skutků apoštolských, jednadvaceti listů a Zjevení sv. Jana (Apokalypsy).

Pokud jde o evangelia, z nich tři jsou vzhledem k podobnostem formy a podávané látky označována jako synoptická (Marek, Matouš, Lukáš). Jde o spisy „biografické“, které se s odstupem času snaží zachytit Kristův život, jeho působení a jeho učení. Mají universalistické rysy, neboť jim jde zejména o pochopení a předání Kristova učení, o přesvědčení k víře nebo upevnění v ní.⁷¹¹

Nicméně i přes podobnosti je každé evangelium specifické. Evangelium podle Marka, jež klade důraz na zázraky a víru, je obecně pokládáno za nejstarší a podle tradice jej Marek sepsal na základě vzpomínek sv. Petra, jehož byl společníkem i tlumočníkem. Jeho možný vznik je datován do počátku 70. let v Římě a záměrem jeho sepsání je přiblížit a atraktivnit Kristovu oběť římskému publiku.⁷¹² Je pokládáno za jeden ze zdrojů dalších evangelií.⁷¹³ Čerpal z něj podle všeho o něco mladší „Matouš“ (jehož tradice spojuje přímo s Ježíšovým učedníkem - celníkem Matoušem), jehož evangelium patřilo k nejčastěji užívaným, a který udržuje vazby na židovský svět, na „starozákonní“ tradici (např. důraz na vyplňování starozákonních proroctví, jež dokazují pravost Mesiáše, díky kterému je možno očekávat spásu).⁷¹⁴

V tradici je autorem dalšího evangelia lékař Lukáš, jenž se obrátil ke křesťanské víře díky působení Pavla, jehož pak následoval na jeho misijních cestách. Jeho evangelium je nejobsáhlejší a původně tvořilo jeden celek o dvou knihách spolu se Skutky, které od sebe byly odděleny v době formování kánonu. Obě díla se vyznačují historiografickým charakterem práce a snahou o zakotvení Ježíšova působení do historických souvislostí a zachycení počátků činnosti, misie a sporů rané církve jako pokračovatelky Krista, spolu s osudy předních šířitelů (nejen apoštolů, ačkoli byl knize přiřknut titul „Skutky apoštolské“)

⁷¹⁰ Jako důvody pro pozdější vznik písemných dokladů bývají uváděny prvotní eschatologická očekávání blízkého druhého příchodu Krista a skutečnost, že se křesťanství zpočátku rozšiřovalo mezi nižšími vrstvami obyvatel, jejichž vzdělání nedosahovalo literární úrovně. (Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998 str. 60).

⁷¹¹ Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998 str. 50; Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str. 579-58.

⁷¹² Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998 str. 41-44; Gundry, J. M.: *Children in the Gospel of Mark, with Special Attention to Jesus' Blessing of the Children and the Purpose of Mark*. In: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 146.

⁷¹³ K dalším patří předpokládaná Logia (sbírka Kristových výroků) a roli jistě sehrála i ústní tradice. (Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str. str. 580).

⁷¹⁴ Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str. 580; Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998 str. 44-47.

křesťanství – zejm. Pavla a Petra, až do Pavlova příchodu do Říma.⁷¹⁵ Zcela odlišné je pak evangelium Janovo, označované jako „spirituální“ pro své výrazně duchovnější zaměření a osobité zpracování materiálu - jednak zmíněný důraz na duchovní obsah a poselství událostí, jež se snaží dát do souvislostí s historickými událostmi (přičemž např. vyplouvají na povrch nesrovnalosti vůči synoptikům v otázce chronologie Ježíšova působení), nebo užívání alegorií. Je obecně pokládáno za nejmladší, což může být i jedním z důvodů pro odlišné pojetí evangelia, neboť autor (podle tradice v Efezu žijící apoštol Jan) se pohybuje v jiné, vzdálenější generaci, již se též snaží ovlivnit a přiblížit jí Krista, navíc se podle vysvětlování židovských reálií či pojmů usuzuje na řecké publikum.⁷¹⁶

Soubor listů, nejstarších křesťanských pramenů, je sbírkou dopisů různého charakteru – od příležitostných, osobních listů (např. Filemonovi) až po více či méně rozsáhlá věroučná pojednání, jejichž příjemci jsou křesťanské (ať konkrétní nebo obecné) obce. Je dílem různých autorů, z nichž nejvýznamnější postavení zaujímá Pavel, původně křesťanství nepřátelský pravověrný Žid s římským občanstvím. Jeho výklad a objasňování Kristova učení, jenž se vzhledem k jeho působení a misii mezi pohany vzdaluje původní židovské tradici a důrazu a návaznosti na ni a namísto toho se v jeho Listech objevují prvky a myšlenky blízké pohanům známému učení – stoicismu (např. v otázce přísné morálky). Listy pomáhají vytvořit si představu na prvotní výklady Kristova učení a život a fungování raně-křesťanských obcí, případně o ideální představě křesťanů, jak by tyto obce měly fungovat. Účelem jejich sepsání je řešení konkrétní situace, napomenutí či povzbuzení obce ve víře, či posílení křesťanů v jejich izolaci, stejně jako obhajoba a výklad křesťanského učení a snaha o prokázání jeho kompatibility s názory pohanského světa.⁷¹⁷

Kniha Zjevení (Apokalypsa), jež patří v Novém zákoně do ojedinělého apokalyptického žánru, líčící představu „konce světa“ a druhý očekávaný příchod Krista, je vzhledem ke své symboličnosti, alegoričnosti a vizionářskému charakteru obtížným zdrojem informací daným množstvím možných výkladů, jejichž původní význam není současnému čtenáři příliš srozumitelný. Podle tradice je autorem apoštol Jan, skutečný autor ovšem známý není. Její vznik bývá datován do 90. let 1. stol. n. l, nicméně se objevuje teorie staršího vzniku (v 60. - 70. letech 1. stol. vzhledem k předpokladu existujícího Chrámu, jenž byl zbořen

⁷¹⁵ Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str. 580-3; Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998str. 48-50, 54-59.

⁷¹⁶ Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str. 579, Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998 str. 51-53.

⁷¹⁷ Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str.⁵⁷⁴⁻⁵⁷⁹, Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998str. 60 -62.

v důsledku porážky židů v jejich ozbrojeném odporu římské moci a dobytí Jeruzaléma v roce 70 n.l.).⁷¹⁸

Co tedy lze vyčíst z Nového zákona o přístupu raných křesťanů k dětem? O jejich názorech na dětství? Probíhá diskuse, jak moc se raně křesťanské myšlenky na dětství liší od pohanských, co nového křesťanství přineslo do postoje dospělých k dětem, zda vůbec něco. Někteří historikové soudí, že vzhledem k marginální roli dítěte v pohanské řecko-římské antice a k vnímání dítěte pouze v kontextu jeho budoucí role, pokud se jí dožije, to bylo až s příchodem křesťanství, kdy se z dítěte skutečně stal člověk, dítě ve vši jeho specifičnosti, plnoprávný jedinec společnosti.⁷¹⁹ K zodpovězení této otázky by bylo přirozeně zapotřebí studium více než jen novozákonních textů, přičemž důležitou roli by zde měla i problematika dětství v židovské kultuře,⁷²⁰ což je ale otázka komplexního samostatného bádání, které překračuje možnosti této diplomové práce, ačkoliv základní aspekty jsou samozřejmě brány na vědomí. Nový zákon sám o sobě představuje téma, které je v otázce dětství v rámci této práce možno „prozkoumat“ jen v nejzákladnějších rysech.

Různost žánrů obsažených v Novém zákoně, stejně jako autorů a záměrů sepsání jejich díla se odráží i v jejich svědectví, které se dotýká otázek dítěte a dětství, jež odrážejí myšlenky a postoje raných křesťanů, stejně jako společenský kontext, v němž se pohybují a z něhož též vycházejí. Například kniha Zjevení nemá pro studium dětství význam, neboť se o dětech, ani o tématech, která by se dětství dotýkala byť třeba nepřímo, nezmiňuje. Ve Skutcích se pohybujeme v rovině minimálních a především nepřímých zmínek, které souvisejí s dětmi a rodinou, respektive domácnostmi,⁷²¹ což je poněkud v kontrastu s evangelií, kde se naopak motiv dítěte vyskytuje poměrně často jako součást Kristova učení. Porůznu se objevují zmínky o dětech i v listech – např. jako prvek rétoriky či v otázce etického kodexu.

Ne příliš často vystupuje v novozákonních spisech dítě jako takové, jako skutečná,

⁷¹⁸ Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998 str. 93-95; Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004 str. 572.

⁷¹⁹ Např. Gundry, J. M.: *Children in the Gospel of Mark, with Special Attention to Jesus' Blessing of the Children and the Purpose of Mark*. In: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 156 -163; Thompson, M. M.: *Children in the Gospel of John*. In: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 202-204; Wiedemann, T.: *Adults and Children in the Roman Empire*. London 1989 str. 6-7; Bakke, O. M.: *When children become people? The Birth of Childhood in Early Christianity*. Minneapolis 2005.

⁷²⁰ Ačkoli Kreamerova studie uvádí, že tradice fungování židovských rodin neměly přílišný vliv na chod raně-křesťanských domácností (snad kromě židokřesťanských „herezí“), něco jiného je ovšem myšlenkové a společenské zázemí vzniku (Kreamer, R. S.: *Typical and atypical jewish family dynamics* In: Balch, L. D. - Osiek, C. (ed.): *Early Christian Families in Context: an Disciplinary Dialogue*. Cambridge 2003 str. 130-156).

⁷²¹ Ta v antickém světě nepředstavovala jen biologickou rodinu, ale začleňovala i domácí otroky či učně. (Dixon, S.: *The Roman Family*. Baltimore 1992 str. 3)

konkrétní bytost a nikdy se dítě neprojevuje aktivně. Výjimku představuje samozřejmě Kristus. O jeho dětství máme jen málo zpráv. V novozákonních textech pouze evangelia Matouše a Lukáše zachycují příběh o jeho narození a jeden z příběhů zachycuje Ježíše ve věku 12 let v Chrámě. Matoušovi slouží zachycení příběhu Kristova narození a raného dětství (od početí z panny, přes útěk do Egypta a příchod do Nazaretu) k poukázání na naplnění starozákonních proroctví předvídajících příchod mesiáše.⁷²² Lukáš zahrnuje do svého vyprávění i zvěstování Panně Marii o narození Krista, i zvěstování narození Jana Křtitele jako proroka, který bude připravovat cestu pro Mesiáše. V příběhu o Křtiteli je zdůrazněn vysoký věk rodičů a neplodnost, kterou Alžběta trpěla, než se jí dostalo Boží milosti. Početí a zrození dítěte (nejen samotného Krista, které je důkazem Boží milosti a požehnání nejen Marii, ale celému lidstvu) je projevem Boží milosti, je darem od Boha. Dítě (i nemluvně) je Božím stvořením a díky božskému stvoření nabývá status lidské důstojnosti⁷²³ – kterážto myšlenka pramení už v židovské tradici, v Genezi a odráží se v židovském a posléze i křesťanském přístupu k pohanským praktikám omezujícím početní stav rodiny – záměrně vyvolaným potratům a odložení nebo usmrcení novorozence, k němuž zaujímají odmítavý a kritický postoj.⁷²⁴ Nicméně jediné případy, kdy je v novozákonních textech zmíněno odložení nebo zabíjení dětí, představuje Matoušovo vraždění neviňátek (které možná není ani tak příkladem Herodovy krutosti, jako spíše opět „důkazem“ Kristova mesiášství, neboť se tak naplňuje další z dávných proroctví)⁷²⁵ a v Štěpánově řeči, jež předchází jeho ukamenování, v níž se objevuje připomínka dávných časů doby Mojžíšovy a egyptské krutosti, kdy byli židé pod faraonovým jhem nuceni „odkládat své novorozence, aby nepřežili.“⁷²⁶

V obou podáních o Ježíšově narození se s dítětem spojuje jeho budoucí potenciál a naděje do budoucnosti, která přichází s jeho narozením jako „budoucího“ (aktivně činného) mesiáše, jenž zatím potřebuje ochranu a výchovu, péči, jíž je pověřen Ježíšův „pozemský otec“ Josef.⁷²⁷ Zatímco Matouš se, jak bylo uvedeno, soustředí na poukázání vyplnění proroctví jako „přesvědčovacího argumentu“ pro své publikum, Lukáš ve svém historiografii ovlivněném vyprávění používá motiv tomuto žánru blízký – k vyzvednutí jedinečnosti

⁷²² Matouš 1.22: „To vše se stalo, aby se naplnilo, co Hospodin řekl ústy proroka...“

⁷²³ Thompson, M. M.: *Children in the Gospel of John*. In: Bunge, J. M.(ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 204.

⁷²⁴ Horn, C. B. - Martens, J. W: „*Let the Little Children come to me*“ *Childhood and children in Early Christianity*. Washington 2009 str. 9; Thompson, M. M.: *Children in the Gospel of John*. In: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 204; Bakke, O. M.: *When children become people? The Birth of Childhood in Early Christianity*. Mineapolis 2005 str. 110-114.

⁷²⁵ Matouš 2.16-18

⁷²⁶ Skutky 7.19

⁷²⁷ Matouš 1.18-24, 2.13-15

osobnosti Krista a jeho budoucí role, osudu, k jehož naplnění směřuje, slouží poukazování na „zázračné“ události doprovázející jeho početí, narození i dětství, neboť výjimečnost osobností (ad hoc) má tendenci projevovat se už v kolébce. Jedinečnost Krista jako Božího syna obdařeného Boží moudrostí se projevuje ve známém příběhu o návštěvě Jeruzaléma a „působení“ Ježíše v Chrámu v jeho 12 letech, kdy „ho našli v chrámu, jak sedí mezi učiteli, naslouchá jim a klade jim otázky. Všichni, kdo ho slyšeli, žasli nad jeho rozumností a odpověďmi.“⁷²⁸ Moudrost v dětském věku (do nějž podle obecného antického přesvědčení tato vlastnost nepatří, neboť dítě je zejména tvor nerozumný, křehký, teprve se formující „člověk“, kdy měřítkem je dospělý muž) jen podtrhuje jeho zázračnost a boží vyvolení pro antického příjemce jasným a srozumitelným, snad i populárním příkladem.⁷²⁹

Co ale „obyčejné“ děti? Jaké místo mají podle Nového zákona v Kristově učení a v raně-křesťanských komunitách? Evangelia zaznamenávají prostřednictvím Kristových výroků jeho specifický postoj k dětem, jenž souvisí s jeho učením, zejm. s myšlenkou království nebeského a jeho dosažení. Postoj, k němuž se jeho učedníci staví nechápavě, neboť převrací tradiční struktury, jež charakterizují soudobou společenskou realitu, v níž se pohybují.⁷³⁰ Ježíš k sobě ochotně přijímá děti a uděluje jim požehnání.⁷³¹ Stejně tak se děti stávají „předmětem“ zázraků uzdravení, kdy zoufalí rodiče prosí Krista o slitování nad svým dítětem a o jeho uzdravení. Dítě je pouze pasivním „příjemcem“ zázraku, který se odehrál jednak díky Kristovi, jednak díky víře rodičů v Krista a v jeho schopnost uzdravovat, která je nezbytná.⁷³² Děti – maličké, odmítané, přehlížené, „na okraji společnosti“, mají v mesiášově vizi své místo mezi potřebnými, mezi těmi „nejposlednějšími“, jimž náleží jeho učení a naděje na spásu a kteří se v království nebeském stanou „prvními.“⁷³³

⁷²⁸ Lukáš 2.46-47

⁷²⁹ White, K. J.: „He Placed a Little Child in the Midst.“ Jesus, the Kingdom and Children In: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 358; Horn, C.B. - Martens, J. W.: „Let the Little Children come to me“ *Childhood and children in Early Christianity*. Washington 2009 str. 57-61; 75-76.

⁷³⁰ Carrol, J. T.: „What then will this child become?“ *Perspectives on Children in the Gospel of Luke*. In.: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 168-170, 182-5.

⁷³¹ „Tehdy k němu přinášeli malé děti, aby se jich dotkl, ale učedníci je okřikovali. Když to Ježíš uviděl, rozhořčil se a řekl jim: „Nechte děti přicházet ke mně a nebraňte jim – vždyť právě takovým patří Boží království! Amen, říkám vám, že kdokoli nepřijme Boží království jako dítě, nikdy do něj nevejde.“ Potom je bral do náručí, vkládal na ně ruce a žehnal jim.“ (Marek 10.13-16, podobně Lukáš 18.15; Matouš 19.13-15.

⁷³² „Znovu se vrátil do Kány Galilejské, kde proměnil vodu ve víno. Byl tam právě jeden královský úředník, jehož syn byl v Kafarnaum nemocný. Když uslyšel, že Ježíš přišel z Judska do Galileje, šel k němu a prosil ho, aby šel jeho syna uzdravit, protože už umíral. „Dokud neuvidíte divy a zázraky, neuvěříte,“ řekl mu Ježíš. „Pane, pojď, než mé dítě umře!“ naléhal královský úředník. Ježíš mu řekl: „Jdi, tvůj syn žije.“ Ten člověk uvěřil slovu, které mu Ježíš řekl, a šel. Na cestě se s ním setkali jeho služebníci a oznamovali mu: „Tvůj syn žije!“ Vyptal se jich tedy, odkdy se mu udělalo lépe. Odpověděli: „Horečka ho opustila včera hodinu po poledni.“ Otec poznal, že to bylo ve chvíli, kdy mu Ježíš řekl: „Tvůj syn žije.“ Tehdy uvěřil on i celý jeho dům.“ (Jan: 4.46 – 53, podobně Marek 5.21-43, 7.25-29, 9.17-27; Matouš 9.18-26; Lukáš 8. 41 – 55),

⁷³³ Matouš 9.13-14, 19.30; Marek. 9.35-37...

Požehnání, naděje na spásu tedy patří i dětem stejně jako dospělým, ba v určitém směru je „upřednostňováno“ (nejprve žehná dětem, pak dospělým, přičemž v tradičním schématu jsou to vždy starší, jež mají přednost) a co víc, Ježíš dítě představuje svým učedníkům jako „vzorového učedníka“, jehož přijetí víry a království nebeského je modelovým příkladem pro dospělé věřící, kteří by se sami měli v otázce Kristova přijetí „učit od dětí“ a stát se „dětmi“:⁷³⁴ „Ježíš k sobě zavolal malé dítě a postavil je doprostřed se slovy: „Amen, říkám vám, pokud se neobráíte a nebudete jako děti, vůbec do nebeského království nepřijdete. Kdokoli se poníží a bude jako toto dítě, ten je v nebeském království největší. Kdokoli by takové dítě přijal v mém jménu, přijímá mě. Kdokoli by ale svedl jednoho z těchto maličkých, kteří ve mne věří, bylo by pro něj lepší, kdyby mu na krk pověsili veliký mlýnský kámen a utopili ho v mořské hlubině.“⁷³⁵

Není nijak blíže specifikováno, co přesně znamená vstoupit do království nebeského „jako dítě“, jediná přímá narážka odkazuje na „poníženost“. Je pravděpodobné, že představa dítěte jako vzoru pro přijetí víry a Boží milosti souvisí s představou nevinnosti dítěte, jeho naprosté závislosti a podřízenosti, stejně jako (ideálně předpokládané a společensky očekávané) poslušnosti rodině, zejm. „otci“, bezelstnosti a otevřenosti, upřímnosti, s jakou dokáže přijímat „dary“ (neboť království nebeské představuje dar), s prostou myslí, která je vzdálena racionálnímu zpochybňování, ale je zároveň schopna intuitivně odhalit pravdu.⁷³⁶ Pokud jde o nadcházející království nebeské, dítě tedy předchází dospělého a přijetí dítěte, přijetí potřebného (např. i prostřednictvím poskytnutí pomoci jako potřebnému), znamená přijetí Krista.⁷³⁷ I dítě je „Boží ovečka“, Boží stvoření, i o to nejmenší či ztracené Bůh, Otec, pečuje s láskou, a kdo jsou lidé (učedníci), aby pohrdali těmito nejmenšími a odsouvali je na

⁷³⁴ Francis, J: *Children and childhood in the New Testament*. In: Barton, S. C.: *Family in Theological Perspective*. Edinburgh 1996 str. 75-80; Carrol, J. T.: „What then will this child become?“ *Perspectives on Children in the Gospel of Luke*. In.: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 191; Bakke, O. M.: *When children become people? The Birth of Childhood in Early Christianity*. Minneapolis 2005 str. 57-65.

⁷³⁵ Matouš 18.2-14

⁷³⁶ Francis, J: *Children and childhood in the New Testament*. In: Barton, S. C.: *Family in Theological Perspective*. Edinburgh 1996 str. 75-80; Horn, C.B.-Martens, J. W.: „Let the Little Children come to me“ *Childhood and children in Early Christianity*. Washington 2009 str. 262.

⁷³⁷ „Amen, říkám vám, že cokoli jste udělali pro nejmenšího z těchto mých bratrů, to jste udělali pro mě. ‘...’, Amen, říkám vám, že cokoli jste neudělali pro nejmenšího z nich, to jste neudělali pro mě.‘ Takoví tedy půjdou do věčných muk, ale spravedliví do věčného života.“ (Matouš 18.6-7, 25.37-48); „Kdokoli přijme takové dítě v mém jménu, přijímá mne, a kdokoli přijme mne, přijímá Toho, který mě poslal. Kdo je totiž mezi vámi ze všech nejmenší, ten bude veliký.“ (Marek 9.34-45; Lukáš 9.46-48) Požadavek přijetí a pomoci dítěti se projevuje i v křesťanské povinnosti pečovat o sirotky, které je projevem zbožnosti. (Jakubův 1.27) (kromě toho pečování o osiřelé děti, nebo o děti odložené mohlo vést k získání dalších oveček pro křesťanskou víru (MacDonald, M. Y.: *A place for belonging: Perspectives on Children from Colossians and Ephesians*. In.: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 289-291).

„druhou kolej“?⁷³⁸ Bere děti jako „sobě rovné“, stejně důležité jako dospělé. Zdůrazňuje vstřícnost vůči dětem, dobré zacházení, jež si zaslouží jako ti, jimž z milosti boží náleží nebeské království, „předpokládá“ dobrou rodinou péči o potomka, ochotu jej zajistit, jenž je metaforou pro přístup Boha-Otce k věřícím, která ovšem v reálném světě nebyla zcela samozřejmá.⁷³⁹

Chování Boha-Otce k „ovečkám“ je případem samo o sobě, stejně jako „otcovský“ vztah ke Kristu. Odhlédneme od teologických rovin, které patří do jiného předmětu studia. Nový zákon je plný přirovnání, rétorických obrátů o věřících jako o dětech Božích (Pohleďte, jakou láskou nás Otec zahrnul: smíme se nazývat Božími dětmi – a také jimi jsme!),⁷⁴⁰ „dětech“, které představují „dědice“ – dědice Krista, čímž získávají podíl na jeho spáse.⁷⁴¹ Vyskytují se i metafory Boží rodiny („Jsme Boží rodina,“⁷⁴² hrdě prohlašuje Pavel na athénské agoře.), v níž Bůh zaujímá roli otce. Tyto řečnické obraty, hojně se vyskytující zejm. v Listech, se pohybují v tradičním rámci myšlení a uvažování těch, jež mají za cíl přesvědčit o své pravdivosti. Představují pro posluchače snadno srozumitelné a přijatelné příklady či „věroučné důkazy“, které napomáhají k upevnění víry věřícího nebo k obrácení dosud nevěřícího.

Bůh ke svým dětem přistupuje podle tradičního patriarchálního vzoru „pater familias“ – hlavy rodiny, jíž jsou podřízeni všichni členové domácnosti, která miluje, odměňuje i trestá, která odpovídá za výchovu svých dětí a která je hodna a oprávněna požadovat jejich lásku, úctu a poslušnost.⁷⁴³ Bůh představuje silnou „hlavu rodiny“, což je zajímavé např. vzhledem

⁷³⁸ „Dejte si pozor, abyste nepohrdali žádným z těchto maličkých. Říkám vám totiž, že jejich andělé v nebesích neustále hledí na tvář mého nebeského Otce. Co myslíte, kdyby nějaký člověk měl sto ovcí a jedna z nich by zabloudila, nenechá těch devadesát devět na horách a nepůjde hledat tu bloudící? A když ji konečně najde, amen, říkám vám, že se z ní raduje více než z těch devadesáti devíti, které nezabloudily. Právě tak není vůle vašeho Otce v nebesích, aby zahynul jediný z těchto maličkých.“ (*Matouš* 18.11-14)

⁷³⁹ „Proste a bude vám dáno, hledejte a naleznete, tlučte a bude vám otevřeno. Každý, kdo prosí, dostává, kdo hledá, nalézá a tomu, kdo tluče, bude otevřeno. Který z vás otců podá svému synu hada, když tě poprosí o rybu? A když poprosí o vejce, podáš mu snad štíra? Jestliže tedy vy, kteří jste zlí, umíte svým dětem dávat dobré dary, čím spíše váš nebeský Otec dá Ducha svatého těm, kteří ho prosí?“ (*Lukáš* 11.9 – 13)

⁷⁴⁰ *I. Janův* 3.1

⁷⁴¹ „Nuže, bratři, nejsme nikterak povinni žít podle těla. Žijete-li podle těla, zemřete; umrtvujete-li skutky těla Duchem, budete žít. Všichni, kdo se dají vést Božím Duchem, jsou totiž Božími syny. Nepřijali jste přece ducha otroctví, abyste se znovu báli. Naopak, přijali jste Ducha synovství, v němž voláme Abba, Otče! Sám Duch dosvědčuje našemu duchu, že jsme Boží děti. A jsme-li jeho děti, pak jsme i dědicové, totiž dědicové Boží a spoludědicové Kristovi. Máme-li tedy podíl na jeho utrpení, budeme mít podíl i na jeho slávě. (*I. Římanům* 8.12-16; podobně *Galatským* 3.23-29)

⁷⁴² *Skutky* 17.28

⁷⁴³ „Když podstupujete zkoušky, je to pro vaši výchovu; Bůh se k vám chová jako k vlastním dětem. Je snad dítě, které otec netrestá? Výchovou procházejí všichni; bez ní byste tedy nebyli jeho děti, leda nevlastní. Když jsme si vážili svých tělesných otců, kteří nás vychovávali, neměli bychom se tím spíše poddat Otci duchů a získat život? Oni nás vychovávali krátce a podle svého uvážení, on ale pro náš vlastní prospěch, abychom došli podílu na jeho svatosti. Výchova se v dané chvíli nikdy nezdá příjemná, ale krušná, později však těm, kdo jí prošli, přináší ovoce spravedlnosti a pokoje.“ (*Židům* 12. 7-11; úcta k „Otcům“ také např. *Petr* 1.14-17)

k omezování a slábnutí otcovské pravomoci v římské společnosti.⁷⁴⁴ V „rodinné rétorice“ je obsažena i myšlenka „imitatio patris“ (napodobování otce).⁷⁴⁵ Příkladem jsou zejména Pavlovy řečnické obraty, v nichž hojně využívá přirovnání, metafory rodinných vztahů. Sám sebe označuje za „otce“, „matku“ nebo dokonce „kojnou“ křesťanských obcí,⁷⁴⁶ k nimž promlouvá ve svých listech a své věřící označuje za své „milované děti“,⁷⁴⁷ jindy jako „nemluvnata“,⁷⁴⁸ jež potřebují získat postupné poučení v Kristu, potřebují povzbudit či napomenout. „Jakožto milované děti se řiďte Božím příkladem a žijte v lásce, tak jako Kristus miloval nás a vydal sám sebe za nás jako dar a oběť příjemně vonící Bohu.“⁷⁴⁹ Pavel s „rodičovskou“ trpělivostí vybízí k následování svého příkladu, jenž jim předkládá jako (duchovní) „otec“, k příkladu následování Krista a poslušnosti Bohu.

Srozumitelnost a váha těchto přirovnání leží jak v atraktivnosti,⁷⁵⁰ tak ve snadné pochopitelnosti pro adresáty, jelikož se pohybují v odkazech na tradiční, modelové, struktury rodiny v její ideální podobě a podtrhují všeobecně známé a platné rodinné hodnoty - poslušnost loajalita, blízkost, opora, láska. „Rodina“ představuje základní, tmelící prvek. Ačkoli sotva všechny odpovídaly „ideálu“, rodina je důležitá a dítě je „jednoduše“ její součástí.

Případy zmínek „skutečných“ dětí v kontextu rodiny a komunity (vedle Kristova „modelového učedníka“) nejsou příliš bohaté a vztahují se zejména na otázku a požadavek poslušnosti dítěte vůči svým rodičům, k němuž jsou nabádáni v „kodexech chování“ v domácnosti, které uvádějí zejm. mladší dopisy, v nichž polevují eschatologické myšlenky na brzký druhý příchod Krista a více se projevuje snaha dát „trvalejší“ (nejen „prozatímní“)

⁷⁴⁴ MacDonald, M. Y.: *A place for belonging: Perspectives on Children from Colossians and Ephesians*. In: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 287, 293-295; Dixon, S: *The Roman mother*. London 1988 str. 41-71; Francis, J: *Children and childhood in the New Testament*. In: Barton, S. C.: *Family in Theological Perspective*. Edinburgh 1996 str. 80-84.

⁷⁴⁵ Jedna z klasických představ, které by mělo dítě splňovat – v římské společnosti by dítě mělo být vedeno k tomu stát se obrazem svého otce (matky v případě dcery) a následovat jej v jeho vzoru (v jeho ctnostech, úspěších...), aby na ně mohla být rodina hrdá.

⁷⁴⁶ „Byli jsme k vám vlídní jako matka, jež kojí své děti v náručí. Tolik nám na vás záleželo, že jsme vám chtěli dát nejen Boží evangelium, ale i své vlastní životy – tak moc jsme si vás zamilovali!“ (*Thesalonickým I. 2.7-8*)

⁷⁴⁷ „Nepíšu to proto, abych vás zahanbil, ale abych vás napomenul jako své milované děti. I kdybyste v Kristu měli tisíce pěstounů, neznamena to, že máte mnoho otců. Byl jsem to já, kdo vás skrze evangelium zplodil v Kristu Ježíši, a tak vás prosím, řiďte se mým příkladem.“ (*Korintským 4.14-15*)

⁷⁴⁸ Jenže já jsem s vámi, bratři, nemohl mluvit jako s duchovními, ale jako s tělesnými, jako s nemluvnaty v Kristu. Krmil jsem vás mlékem, ne hutným pokrmem, neboť jste ho ještě nemohli snést a ani dosud nemůžete, neboť jste stále tělesní. Copak nejste tělesní a nechodíte po lidských cestách, když mezi sebou máte závist a svár? (*Korintským I. 3.1-3*)

⁷⁴⁹ *Efeským 5.1-2*

⁷⁵⁰ Dítětem Božím se člověk stává skrze víru, ne své postavení a jakkoli v tomto světě nepanuje rovnost (bohatí-chudí, páni-otroci), před tváří Boží, v komunitě jsou tyto rozdíly smazány. (Lampe, P.: *The Language of Family equality in an Early Christian House Churches*. In: Balch, L. D. - Osiek, C. (ed.): *Early Christian Families in Context: an Disciplinary Dialogue*. Cambridge 2003 str. 79-80)

řád a zajistit fungování křesťanských obcí a ukotvit formující se církve ve společnosti.⁷⁵¹ Počáteční očekávání rychle se blížícího konce mohlo být jedním z důvodů, proč zřejmě nebylo zpočátku potřeba blíže specifikovat požadavky na křesťanskou výchovu dětí, rolí a postavení dětí v nových, křesťanských partnerských vztazích⁷⁵² a Pavlovy myšlenky, že manželství je až druhé lepší řešení po celibátu.⁷⁵³

V řadě listů, jež obsahují otázku řádného křesťanského chování v domácnosti, je opakovaně zdůrazňován požadavek poslušnosti a loajality dětí vůči svým rodičům. Poslušnost dítěte je základní, očekávaná (ideální) vlastnost dítěte, v čemž se křesťanství neliší od židovské (Desatero) či pohanské tradice (pietas a patria potestas). Odkazuje na něj příběh o dvanáctiletém Ježíši, který jej staví do role příkladného a poslušného („vzorového“) syna⁷⁵⁴ - dítěte, které je poslušné jak nebeského Otce, tak i pozemské své rodiny.⁷⁵⁵ Poslušnost je projevem zbožnosti a patří do repertoáru vlastností dítěte (ve vztahu k Bohu i dospělého⁷⁵⁶): „Děti, poslouchajte své rodiče v Pánu – tak je to správné. „Cti svého otce i matku,“ to je první přikázání se zaslíbením: „aby se ti vedlo dobře a abys žil dlouho na zemi,“⁷⁵⁷ přičemž zdůraznění čtvrtého přikázání se objevuje i v Kristových výrocích.⁷⁵⁸ Naopak vzpurnost proti rodičům je charakteristikou bezbožníků.⁷⁵⁹

Pokud jde o výchovu a výuku, děti „se musejí učit prokazovat zbožnost především vůči vlastní rodině a oplácet péči svým rodičům. Tak se to Bohu líbí.“⁷⁶⁰ V rodině by měla panovat spíše vlídnost a přísnost a disciplína, ale nikoli přílišná krutost ze strany rodiče k dítěti a měla by směřovat k víře.⁷⁶¹ Důležitost vzorné výchovy a požadavek dobré péče o rodinu patří k určujícím pozitivním schopnostem, „zatěžkávajícím zkouškám“ toho, jenž by

⁷⁵¹ Gaventa, B. R.: *Finding a place for Children in the Letters of Paul*. In.: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 240.

⁷⁵² U Pavla se objevuje blíže nerozvíjená myšlenka „svatosti“ dítěte, pocházejícího z manželství: Pavel nedoporučuje rozvody smíšených manželství (jen jako poslední řešení, když vzájemné soužití není možné) – argumentem jsou mj. děti – děti jsou „přece svaté“ a rozlukou rodičů by se staly „nečistými.“ (*I. Korintským* 7,12-15)

⁷⁵³ Gaventa, B. R.: *Finding a place for Children in the Letters of Paul*. In.: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 238.

⁷⁵⁴ Horn, C. B. – Martens, J. W.: „Let the Little Children come to me“ *Childhood and children in Early Christianity*. Washington 2009 str. 57-61; 75-76

⁷⁵⁵ „Proč jste mě hledali?“ odpověděl. „Nevěděli jste, že musím být v domě svého Otce?“ Oni však nechápali, o čem mluví. Potom se s nimi vrátil do Nazaretu a byl jim poslušný. (Lukáš 2. 49-51)

⁷⁵⁶ Viz metafory „božích dětí“, příkladem může být i vzor Krista - poslušného syna podvolujícího se Otcově vůli v Getsemanské zahradě („Otcе můj, je-li to možné, ať mě ten kalich mine! Ať se však nestane má vůle, ale tvá.“ (*Matouš* 26,39)

⁷⁵⁷ *Efeským* 6,1-3, podobně *Koloským* 1,20

⁷⁵⁸ *Marek* 7,8-13; *Lukáš* 18,19-21; *Matouš* 15,3-6, 16,27

⁷⁵⁹ *Římanům* 1,28 -32

⁷⁶⁰ *Timoteovi* 5,4

⁷⁶¹ „Vy, otcové, nedrážděte své děti, ale vychovávejte je v kázni a v Pánově učení.“ (*Efeským* 6,4, stejně tak *Koloským* 1,21); „Staršího nekářej, ale domlouvej mu jako otcí, mladším jako bratrům, starším ženám jako matkám, mladším jako sestrám, ve vši čistotě.“ (*I. Timoteovi* 5,1-2)

měl spravovat křesťanskou obec: „Když se někdo neumí postarat o vlastní rodinu, jak by mohl pečovat o Boží církev?“⁷⁶² Konkrétní příklady rodičovské péče jsou ovšem viditelné pouze v evangeliích v souvislosti s prosbami Krista o záchranu své ratolesti (viz výše).

Je třeba udělat jednu zpětnou odbočku, pokud jde o Kristovy výroky, v nichž odkazem na Desatero poukazuje na požadavek poslušnosti a úcty, loajality k rodičům, které dávají rodině důležitost a své místo v „pozemském“ světě. Ježíš instituci rodiny také rozšiřuje a „boří“. Rozšiřuje pojem rodiny na své souvěrce, které považuje za důležitější než vlastní biologickou rodinu.⁷⁶³ Nejvyšší loajalita a poslušnost patří samozřejmě Bohu, až po něm následuje rodina. Ježíš vyzývá k potřebě opustit třeba i vlastní rodinu, chce-li jej dotýčný následovat a dojít vykoupení.⁷⁶⁴ Výrok: „Kdo má rád otce nebo matku více než mě, není mě hoden. Kdo má rád syna nebo dceru více než mě, není mě hoden. Kdo nebere svůj kříž a následuje mě, není mě hoden,“ neznamená, že by člověk neměl milovat své rodiče nebo své děti. V kontextu výše uvedeného důrazu na čtvrté přikázání a na Kristovo pojetí dítěte, je to právě naopak – člověk by je měl milovat (vždyť by měl milovat i své nepřátele), ale věřící usilující o spásu by jim neměl dávat přednost před Bohem, obzvlášť, když následování Krista a jeho učení může vést k rodinným konfliktům, které mohou vzniknout mezi příslušníky rodin a těmi členy, jež se rozhodnou přijmout křesťanskou víru.⁷⁶⁵ Tyto konflikty ani zdaleka nebyly v době šíření křesťanství zřídka, ale novozákonní texty se o nich bohužel blíže nezmiňují a k jejich studiu je třeba využít jiných pramenů.⁷⁶⁶

Jakkoli je Kristův přístup k dítěti a rodině specifický, v dílech novozákonních autorů

⁷⁶² „Je pravda, že kdo chce spravovat církev, má zájem o krásnou práci. Správce však musí být bezúhonný: věrný manžel, střidný, rozvážný, pořádný, pohostinný a schopný učit. Nesmí to být opilec ani hrubián, ale vlidný, snášenlivý a nezištný člověk, který se dobře stará o rodinu a má poslušné a dobře vychované děti. (Když se někdo neumí postarat o vlastní rodinu, jak by mohl pečovat o Boží církev?) (I. Timoteovi 3.1-5)

⁷⁶³ „Tehdy dorazili jeho bratři a matka. Zůstali venku a vzkázali mu, že ho volají. Kolem něj seděl zástup lidí; řekli mu: „Pohleď, tvá matka a tví bratři jsou venku a hledají tě.“ On jim však odpověděl: „Kdo je má matka? Kdo jsou mí bratři?“ Rozhlédl se po těch, kdo seděli kolem něj, a řekl: „Pohleďte, má matka a mí bratři. Kdokoli plní Boží vůli, ten je můj bratr, sestra a matka.“ (Marek 3.31-34, podobně Marek 10.18-31, 13.12-13; Lukáš 8.19-21; Matouš 12.46-50)

⁷⁶⁴ „A každý, kdo pro mé jméno opustil domy nebo bratry nebo sestry nebo otce nebo matku nebo děti nebo pole, získá stokrát více a obdrží za dědictví věčný život. Mnozí první pak budou poslední a poslední první.“ (Matouš 19. 29)

⁷⁶⁵ „Bratr bratra i otevření syna vydá na smrt, děti povstanou proti svým rodičům a zabijí je. Kvůli mému jménu vás budou všichni nenávidět, ale kdo vytrvá až do konce, bude zachráněn...přišel jsem, abych rozdělil člověka proti jeho otci, dceru proti matce a snachu proti tchýni. Člověk bude mít nepřátele ve vlastní rodině. Kdo má rád otce nebo matku více než mě, není mě hoden. Kdo má rád syna nebo dceru více než mě, není mě hoden. Kdo nebere svůj kříž a následuje mě, není mě hoden. Kdo nalezne svou duši, ten ji ztratí, a kdo ztratí svou duši kvůli mně, ten ji nalezne.“ (Matouš 10.21 -38)

⁷⁶⁶ Ke křesťanským pramenům z 1. a 2. stol. patří např. některé apokryfní texty jako Tomášovo či Jakubovo evangelium, první apologetická díla (např. mučedníka Iustina), listy apoštolských otců např. Ignatia, Polycarpa, Klementa I., Hermův pastýř, spis ze 2. stol., jenž ve 2.a 3.stol. mnohými považován za součást kánonu, či pojednání Didaché nebo Acta martyrum).

probleskuje tradiční vnímání – okořeněné Kristovým vlivem např. v požadavcích péče o sirotky (přijímání a pomoc „nejmenším“). Poukázali jsme na rámeček „pater familias“ v metaforách či na existenci požadavků na poslušnost vůči rodičům v židovské i pohanské kultuře. „Probleskování“ tradičního chápání, dobového společenského kontextu a uvažování o dětech v řecko-římské společnosti jako o nerozumných, neúplných tvorech se objevuje i v několika narážkách na dětskou nerozumnost a omezenost dětského myšlení. Jakkoli je Kristovo uvažování o dítěti „revoluční“, i on užije metafory nerozumných dětí, dětí, jež neví, co vlastně chtějí, k přirovnání současnému pokolení, které nechápe a odmítá Kristovo působení.⁷⁶⁷ Pavel nabádá své souvěrce: „Bratři, přestaňte myslet jako malé děti. Pokud jde o zlo, buďte jako nemluvňata, myšlením však buďte dospělí.“⁷⁶⁸ Myslet jako dítě znamená myslet omezeně, nerozumně – dětské myšlení je tedy myšlení, které je důležité opustit.

Novozákonní texty se nezmiňují blíže o postavení dítěte v rodině, v komunitě. Dítě je považováno za „samozřejmost.“ Za samozřejmou součást domácnosti, součást davu, který byl svědkem působení Krista i apoštolů, ale kterou není třeba explicitně zmiňovat, takže si stěží můžeme udělat představu, jaký dopad na děti měly takové události. Vystává např. otázka přijetí křesťanství dětmi a dětského křtu.⁷⁶⁹ V Novém zákoně není nikde přímo uvedeno, že by byly křtěny děti, ovšem několikrát se dočteme, že byly pokřtěny celé domácnosti, celé rodiny: „Žalářník ... ptal se: „Pánové, co mám dělat, abych byl spasen?“ Odpověděli: „Věř v Pána Ježíše, a budeš spasen ty i tvůj dům!“ Potom přinesli Pánovo slovo jemu i všem u něj doma. (Ještě v tu noční hodinu je totiž vzal k sobě, aby jim omyl rány.) Hned nato se dal s celou svou domácností pokřtít. Uvedl je do svého domu, prostřel stůl a radoval se, že s celou domácností uvěřil Bohu.“⁷⁷⁰ Lze tedy předpokládat, že pokud křesťanství přijala hlava rodiny, která rozhoduje o všem, byly pokřtěny i děti (minimálně pokud nebyly odrostlé a nemohly se „vzpírat“).

Vzhledem k tomu, že pro první kroky církve a šíření křesťanství bylo důležité a charakteristické působení v konkrétních domácnostech věřících, které se samy podílely na další christianizaci (obracení členů v rodině, učení dětí), je předpokládána i pravděpodobná

⁷⁶⁷ „Ke komu mám ale přirovnat toto pokolení? Podobá se dětem, které sedí na návsi a volají na druhé: „Pískali jsme vám, a netančili jste; naříkali jsme, a neplakali jste!“ Jan (Křtitel) totiž přišel, nejedl a nepil a oni říkají: „Je posedlý!“ Přišel Syn člověka, jít a pít – a oni říkají: „Podívejte, žrout a pít vína, přítel výběřčích daní a hříšníků!“ Moudrost je ale potvrzena svými skutky.“ (*Matouš* 11.16-18, stejně *Lukáš* 7.31-34)

⁷⁶⁸ *I. Korintským* I. 14.20; podobně *I. Korintským* 13.11

⁷⁶⁹ Wiedemann, T.: *Adults and Children in the Roman Empire*. London 1989 str. 6-7; Green, J. B.: „Tell me a story:“ *Perspective on Children from the Acts of Apostles*. In.: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 218; Marksches, Ch: *Mezi dvěma světy*. Praha 2005 str.63-7; Bakke, O. M.: *When children become people? The Birth of Childhood in Early Christianity*. Minneapolis 2005 str. 223-230.

⁷⁷⁰ *Skutky* 16.27-34, podobně: „Pokřtil jsem vlastně i Štěpánovu rodinu“ (*I. Korintským* 16.1); „Otec poznal, že to bylo ve chvíli, kdy mu Ježíš řekl: „Tvůj syn žije.“ Tehdy uvěřil on i celý jeho dům.“ (*Jan* 4.53)

účast dětí při společném stolování a lámání chleba,⁷⁷¹ neboť dítě je součástí domácnosti a podle Kristova učení i jemu náleží milost Boží.⁷⁷²

Děti se v textech Nového zákona objevují porůznu. Evangelia (zejména synoptická) představují texty, v nichž se dítě vyskytuje relativně hojně - ať už prostřednictvím příběhů o Kristově narození, jeho zázraků uzdravení dětí, nebo příměrů a výkladu učení o království nebeském a Boží milosti a přijetí dítěte do svých řad jako „vzorového učeníka“. Odhalují tak především Kristovy ojedinělé a pro učedníky matoucí postoje k dítěti, jež mnohdy vystupuje ze svých tradičních škatulkových rolí – nerozumného, neúplného tvora, jehož chování sotva může být vzorem dospělému, „plnohodnotnému“ člověku. Zároveň prezentují Krista jako „modelové dítě“ pro požadavek, jež na dítě kladou všechny (nejen soudobé) společnosti, a tím je poslušnost vůči rodičům. S výzvou k poslušnosti jsou pak oslovovány děti v Listech, což je jeden z mála případů, kdy tyto dokumenty hovoří o „skutečných“ dětech a nejen jako o metafoře. Nejčastější užití pojmu dítěte zde představuje rétorické užití dítěte („Boží děti“), nebo rodičovských vztahů (Pavel jako otec i matka pro svou komunitu) v rámci promluv ke křesťanským komunitám. Tato rétorika se pohybuje v tradičním rámci dobového myšlení (a je v ní patrné „přibližování“ se pohanskému světu), ať z potřeby přizpůsobit a šířit Kristovo učení a učinit je srozumitelným svým příjemcům, nebo z prostého faktu, že představuje i základní rámec myšlení Kristových následovníků. Navíc umožňuje získat s věřícími důvěrnější („rodinný“) kontakt. V případě Skutků, které sice informují o prvotním působení apoštolů v rámci jednotlivých domácností, jež vytvořili základní síť šíření křesťanství, může být „přítomnost“ dětí pouze odhadována na základě jejich „samozřejmé“ přináležitosti k domácnosti a rodině, v níž se v ideálním případě vše odehrává ve svornosti a v souladu s vůlí otce, neboť dítě má být poslušné rodičům, ale rodiče by neměli být na děti příliš přísní. Přesto křesťanství nenabízí jen rodinné stmelení (zejm. v komunitě a paradoxně možná s postupem času ještě posílení jinak slábnoucí *patria potestas* v Římě), ale také rozkol rodin a

⁷⁷¹ Horn, C. B. - Martens, J. W.: *„Let the Little Children come to me“ Childhood and children in Early Christianity*. Washington 2009 str. 99-60, 291; Trümper, M.: *Material and social environment of Greco-Roman Households in the East* In: Balch, L. D. - Osiek, C. (ed.): *Early Christian Families in Context: an Disciplinary Dialouge*. Cambridge 2003 str. 19; Bakke, O. M.: *When children become people? The Birth of Childhood in Early Christianity*. Mineapolis 2005 str. 246-251.

⁷⁷² Francis, J.: *Children and childhood in the Nex Testament*. In: Barton, S. C.: *Family in Theological Perspective*. Edinburgh 1996 str. 72-75; Horn, C. B. - Martens, J. W.: *„Let the Little Children come to me“ Childhood and children in Early Christianity*. Washington 2009 str. 263-268; Gundry, J. M.: *Children in the Gospel of Mark, with Special Attention to Jesus' Blessing of the Children and the Purpose of Mark*. In: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 153; Carrol, J. T.: *„What then will this child become?“ Perspectives on Children in the Gospel of Luke*. In: Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008 str. 191.

jejich rozpad a opuštění v důsledku přijímání nové víry, které je posvěceno Kristem - i když Pavel radí setrvat v manželství (pokud už tedy do manželství vstoupí a nezvolí život čistoty) s pohany, neboť se může samo o sobě stát christianizačním prostředkem pro druhého člena páru, nebo děti z takového manželství. Dítě představuje pro novozákonní autory samozřejmou součást společnosti, zejm. domácnosti, o níž není potřeba se blíže zmiňovat, zejm. v období, kdy stále žijí představy o brzkém druhém příchodu Krista a spásy.

V novozákonních textech je dítě „uvězněno“ mezi křesťanským a pohanským světem, mísí se tu aspekty teologické i společensko-historické reality, nových názorů (status „kompletního“ člověka a plnoprávného příjemce Boží milosti, požadavky na péči o děti (včetně sirotků) jako takové, ne jako zdroj budoucího zajištění, ekonomické podpory) a tradičního myšlení (pater familias, samozřejmý a pasivní prvek společnosti, poslušnost a disciplína, zavislost dítěte na okolí), které by stály za hlubší studium i s doplněním dalších církevních textů.

Závěr

Jednotlivé kapitoly diplomové práce poskytují rozbor konkrétního typu literární produkce ve vztahu k obrazu dětství, jež daný žánr poskytuje. „Pod lupou“ se ocitla poezie, satira, filosofie, korespondence, drama, historie, nauková i raně křesťanská literatura. Zabývali jsme se tím, jak tyto typy pramenů, každý ve své specifčnosti dané funkcí díla, zacházejí s tématem (či motivem) dítěte a dětství, které v naprosté většině případů stojí na okraji pozornosti autorů. I přes tento marginální zájem autorů pokud jde o poskytování obrazu vnímání dítěte, respektive o cílené zaznamenání něčeho tak „všedního“, jako je dítě, které je běžnou a samozřejmou součástí života, je literatura (relativně) bohatým zdrojem informací pro studium dětství, jež nabízí pestrou paletu různých témat a náhledů na řadu aspektů dětského života, jakkoli některé jen zcela minimálně. Samotná literatura tak nedokáže zcela dostatečně zodpovědět všechny možné otázky, jež si historik může položit, např. ohledně výchovy a vzdělávání dívek, na rozdíl od výchovy a vzdělávání chlapců vzhledem k celkovému zaměření literatury a společnosti primárně na dospělého muže-občana, zmiňovaných jen zřídka, v problematice dětské práce, často zmiňované jen mezi řádky jako něco samozřejmého, nebo v přístupu k dětské smrti, v níž je v literatuře prezentován spíše filosofický pohled na smrt jako takovou, v němž je veřejné truchlení i otázkou sebe-reprezentace, či v souvislosti se zkoumáním otcovské pravomoci a vzájemných vztahů. V případě hlubšího studia dětství jako takového, jeho různých aspektů (od témat narození a výchovy, přes dětskou práci či hru, po násilí na dětech a smrt), je nutné věnovat se i pramenům neliterární povahy (např. nápisy, právní dokumenty, památky hmotné povahy).

Nicméně tématem této práce se stala reflexe a prezentace dítěte a dětství v literatuře, neboť právě literatura představuje základní a hlavní pramen studia dětství. V jednotlivých kapitolách, pro něž byly využity hlavní dochované literární prameny období od 3. stol. př. n. l. po 2. stol. n. l., jsem se zabývala obrazem, který o přístupu k dětem poskytuje daný typ literatury vzhledem ke své funkci a záměrům, s nimiž byla díla, jež jej reprezentují, sepsána, neboť různé typy literatury představují zároveň různé typy historických pramenů, jež si při rozboru vyžadují specifický přístup – je potřeba mít na paměti např. výrazný vliv řeckých vzorů v případě dramatu, možnou básnickou fikci a invenci v poezii, případné „přehánění“ v satirické kritice či spíše beletristický charakter historiografické literatury apod.

Zbývá ještě explicitně zodpovědět na otázku, zda a do jaké míry se proměňují obrazy dětství, jež poskytují tyto různé druhy literárních pramenů. Má typ literatury vliv i na tak

okrajové téma jako je dětství?

Vzhledem k funkci a záměrům díla je patrný (vědomý či meziřádkový) „zájem“ v reflektování odlišných témat a prvků spojených s dětstvím, jež jsou po daný žánr relevantní z obsahového i funkčního hlediska, přičemž je to právě ono funkční a obsahové hledisko, jež má podíl na tom, že se různé aspekty dětství objevují v tom či onom žánru s větší či menší intenzitou. Různý typ díla tak zachycuje dítě i v odlišných „rolích,“ které tento tematický i literární motiv „nabízí,“ nicméně tyto role se často prolínají a nemůžeme hovořit o pomyslném „monopolu“ určitého způsobu užití dítěte nebo reflexi tematiky dětství v jednom konkrétním žánru (snad s výjimkou teologického přístupu, který se objevuje v křesťanské literatuře). Přesto má každý typ literatury svá specifika ve způsobu jak a kdy hovoří o dětství. Můžeme např. zaznamenat zvýšenou míru idyličnosti poezie, která zřídka spojuje dětství se „starostmi“ a dítě zobrazuje především jako zdroj potěšení, radosti a životního naplnění, jež slouží mj. jako prostředek k podpoře rodičovství, které propaguje oficiální císařská politika. Na druhou stranu taková literatura zabývající se výchovou dítěte představuje dítě jako neustálou rodičovskou starost a zdůrazňuje břemeno rodičovské odpovědnosti za výchovu potomka a potřebu neustálé péče a dohledu, přičemž tyto myšlenky se projevují i ve filosofických pracích, k nimž mají teoreticko-praktické příručky výchovy blízko. Specifikem satiry je cílené užívání motivu dítěte k poukázání na morální úpadek společnosti, který se odrazil i na vztahu rodičů a dětí, stejně jako v úpadku školní výchovy, jež zároveň přispívají k prohlubování tohoto morálního rozkladu. V dramatu dítě figuruje jako předmět zápletky, navíc zde přistupuje otázka řeckých vzorů. Filosofie často užívá děti a přirovnání k dětem či k období dětství jako metaforického prostředku filosofického důkazu, jež je dobovému publiku snadno srozumitelný. Z osobní korespondence lze sledovat přístup konkrétních autorů k vlastním dětem či dětem svých přátel, které tak nabízejí možnost rekonstrukce konkrétních emočních rodinných vztahů i s malými dětmi. V historiografické literatuře se objevuje dítě jako tichý svědek dějin, jenž vystupuje nejčastěji jako samozřejmá „součást davu“ a oběť válečného násilí. Literatura prezentující vědní obory a oblasti praktické lidské činnosti (v závislosti na jejím konkrétním zaměření) patří k typu literatury, ve které je dítě zmiňováno nejméně a snad s výjimkou medicíny, v níž je dítě reflektováno jako pacient vzhledem k potřebě odlišného způsobu léčby, se objevují spíše meziřádkové zmínky, jež vnímají dítě jako „samozřejmost,“ nebo na druhou stranu objevují kuriozity a zajímavosti, které „vybočují z normálu“ a po nichž prahne římský čtenář. Zcela specifický, ojedinělý přístup k dítěti představují texty Nového zákona (zejména evangelia) a „inovativní“ učení Ježíše Krista, který

s sebou vedle teologických aspektů přináší odlišný pohled na dítě jako takové. V kontrastu s převažujícím klasickým římským přístupem k dítěti, jež je viděno především v kontextu jeho možného budoucího potenciálu, kdy dětství představuje „čekání na dospělost,“ se zde objevuje vnímání dítěte jako Božího stvoření, které je „plnoprávnou“ (ve vztahu k Bohu) osobností samo o sobě a může dokonce sloužit jako vzor pro jednání dospělých. Ovšem místy se „skutečnost“ dětské nevinnosti, upřímnosti a čistoty může objevit jako pomyslný „převrácený“ vzor pro dospělé, jež ale není tak „přímý,“ jako je tomu u textů Nového zákona, ale má spíše formu výtky a kritiky jednání dospělého.

Existuje několik důvodů pro to, že žádný žánr nemá výhradní „monopol“ na pro něj nejtypičtější užití a zaznamenání dětí a dětství a jednotlivá s nimi spojená témata a způsoby využití tak můžeme nalézt napříč různými typy literatury. Jednotlivé literární žánry se mohly prolínat a vzájemně ovlivňovat (ať už formou nebo obsahem) – poezie (např. Horatius) i satira (např. Persius) může filosofovat, dopisy mohou být psány s cílem zveřejnění, tedy jako literární dílo, nikoli jako soukromá korespondence a mohou tedy být pouhou formou pro básnické vyjádření či zachycení filosofických myšlenek, jež jsou určeny veřejnému publiku a zohledňují jeho „chutě“ aj. Dalším důvodem je samotná „mezirádkovost“ a „samozřejmost“ dětství, které stojí na okraji zájmu a pozornosti autorů, ačkoli, jako každý „jev“ ve společnosti (nota bene „všeobecně známý“), může být dětství a dítě jako motiv záměrně využito.

Na povrch tak prostřednictvím literárně činných mužů vystupují obecné i konkrétní představy o dětech a dětství spolu s odrazem společenské reality a v ní existujících rolí dětí. Představ, které byly sdílené minimálně elitou římské společnosti, jejíž názory římská literatura zprostředkovává především. Bez ohledu na typ literatury se dítě objevuje jako tvor nerozumný, křehký, kterého je potřeba řádně formovat, aby se v dospělosti mohl ujmout své role a dětství se tak nejvíc prezentuje jako ono výše zmíněné „čekání na budoucnost,“ na dospělost. Neboť dětství je nahlíženo především v souvislosti s budoucím potenciálem, který může dítě nabídnout, pokud se dožije dospělosti a stane se z něj řádný občan, plnící své povinnosti, k čemuž by měli být dle římského přesvědčení vychováváni jak chlapci, tak dívky. Tedy jedná-li se o svobodného a legitimního potomka.

Pro literáty (stejně jako publikum, jenž primárně představují vzdělání muži vyšších společenských vrstev) stojí v popředí zájmu otázka legitimních, zejména mužských potomků, kteří představují dědice rodiny, její naději na budoucnost, na kontinuitu rodinného jména a majetku, naději na zlepšení její dosavadní společenské či majetkové situace, onen budoucí potenciál (společenský a ekonomický), který dítě rodině může přinést. Tito chlapci zároveň

představují budoucnost a potenciál Říma jako jeho budoucí (dožijí-li se dospělosti) občané, vojáci, politici či úředníci. V případě dívek, o nichž ve srovnání s chlapci poskytuje literatura mnohem méně informací, je reflektována zejména jejich budoucí role manželek a matek.

Vedle dětí svobodného legitimního původu (zatímco o nemanželských dětech nalezneme je pár skrovných zmínek) vystupují v téměř ve všech typech literatury také „vernae“ a „deliciae“, dětské otroci, kteří jsou zachyceni zejména při vykonávání celé řady prací a služeb pro svého pána a jeho domácnost, již jsou samozřejmou a nezpochybnitelnou součástí jako její pracovní síly.

Napříč různými žánry se též vyskytuje užití metafory dítěte např. jako výtky lidskému jednání, která je útokem na ego dospělého jedince, jelikož přirovnání k dětem odkazuje často na dětskou nerozumnost, bláhovost, pošetilost, závislost... tedy na vše, kvůli čemu dítě ještě není vnímáno jako „kompletní člověk“, neboť měřítkem dokonalosti a celistvosti osobnosti je v římské společnosti dospělý muž, řádný občan, jímž se dítě teprve musí stát. Pro dívky toto „měřítko“ představuje manželství a mateřství jako náplň životní údělu ženy, jež jí propůjčuje určitou společenskou vážnost.

Jakkoli se tak dítě pohybuje na „okraji společnosti“, jeho působení jako sentimentálního prvku v literatuře, spolu s tragičností dětské smrti, ukazuje na poměrně vřelý a ochránářský vztah Římanů k „vlastním“ dětem (i když se např. ve vztahu k truchlení – přinejmenším ve filosofické rovině – objevují „kontrolní mechanismy“, které reflektují realitu vysoké dětské úmrtnosti zejména v období raného dětství, a právní teorie patria potestas se nám ve všech svých důsledcích může jevit jako chladná a otrocká). Vzhledem k pestrosti římské společnosti a množství možných individuálních přístupů a zkušeností ovšem tato vřelost, jakkoli je „ideálním stavem“ a společenským očekáváním prezentovaným v požadavku vzájemné „pietas“ rodinných příslušníků, není všeobecně reálně platná (konkrétní případy zneužívání otcovské pravomoci, disharmonických rodinných vztahů a generačních konfliktů).

Tato práce měla za cíl přinést do českého prostředí, chudého na zkoumání problematiky dětství, zpracování římské literatury jako pramene k dějinám dětství, které může být zároveň podkladem pro další výzkumy na poli této zajímavé problematiky římských antických dějin. Možnosti dalšího výzkumu se nabízejí v několika rovinách. Vystávají např. na poli bádání období pozdní antiky a jejího „vztahu“ k dětství, jež je spojeno s otázkou existence případných změn v přístupu k dětem oproti předcházejícímu období římských dějin. Nabízí se

těž zkoumání křesťanství a jeho vnímání a přístupu k dětství, jeho odlišností a dopadu na vnímání svět dětství ve vztahu k pohanské tradici. Další možnost skýtá studium konkrétních aspektů dětského života, dosud i v zahraniční literatuře nepříliš hluboce probádaných, jakými je např. (a zejména) dětská práce (zvláště pak práce svobodných dětí) nebo násilí páchané na dětech. Za pozornost by stály i možné řecké vlivy na přístup k dítěti v období helenizace římské společnosti, ovšem vzhledem k fragmentárnímu dochování rané římské literatury by zde zřejmě vyvstávaly potíže dostatečné pramenné základny.

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

Accius, Lucius: In: *Remains of Old Latin II.* Loeb Classical Library edition London 1936 str. 325-595. Dostupné na WWW:

⟨<https://archive.org/details/L314RemainsOfOldLatinIILiviusAndronicusNaeviusPacuviusAccius>⟩ (latina/angličtina) [cit. 30. 4. 2014]

Andronicus, Livius: In: *Remains of Old Latin II.:* Loeb Classical Library edition London 1936 str. 1- 44. Dostupné na WWW:

⟨<https://archive.org/details/L314RemainsOfOldLatinIILiviusAndronicusNaeviusPacuviusAccius>⟩ (latina/angličtina) [cit. 30. 4. 2014]

Bible: překlad 21. století. Praha 2009

Caecilius Statius: In: *Remains of Old Latin I.:* Loeb Classical Library edition London 1935 str. 467 -561. Dostupné na WWW:

⟨<https://ia801002.us.archive.org/7/items/L294RemainsOfOldLatinIEnniusCaecilius/L294-Remains%20of%20Old%20Latin%20I%20Ennius%20Caecilius.pdf>⟩ (latina/angličtina) [cit. 30. 4. 2014]

Cato Maior, Marcus Portius: *Origines*. In: *Historicorum Romanorum Reliquiae I.* Teubner edition. Lipsko 1914 str. 55-97. Dostupné na WWW:

⟨https://openlibrary.org/books/OL14012152M/Historicorum_romanorum_reliquiae. [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Cato Maior, Marcus Portius: *O zemědělství*. Praha 1959

Cato Maior, Marcus Portius: *De agricultura*. Speranza, F.(ed.). Messina 1974. Dostupné na WWW: ⟨<http://www.thelatinlibrary.com/cato.html>⟩ [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Catullus – Tibullus – Propertius: *Pěvci lásky*. 3.vyd. Praha 1973

Albius Tibullus: *Tibulli aliorumque carminum libri tres*. Postgate, J. P. (ed.). Oxford 1915.
Dostupné na WWW: <<http://www.thelatinlibrary.com/tib.html>> [cit. 30. 4. 2014] (latina)
Catullus, Gaius Valerius: *Carmina*. Mynors, R. A. B.(ed). Oxford 1958 Dostupné na WWW:
<<http://www.thelatinlibrary.com/catullus.shtml>> [cit. 30. 4. 2014] (latina)
Sextus Propertius: *Elegiae*. Teubner edition. Lipsko 1898. Dostupné na WWW:
<<http://www.thelatinlibrary.com/prop.html>> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Cicero, Marcus Tullius: *Listy přátelům I*. Praha 2001

Cicero, Marcus Tullius: *O povinnostech*. Praha 1970

Cicero, Marcus Tullius: *O řečnictví*. Praha 1940

Cicero, Marcus Tullius: *The Orator*. Jones, E.(ed.) London 1776. Dostupné na WWW:
<<http://www.gutenberg.org/cache/epub/9776/pg9776.html>> [cit. 30. 4. 2014]

Cicero, Marcus Tullius: *Tuskulské hovory. Cato starší o stáří. Laelius o přátelství*. Praha 1976

Cicero, Marcus Tullius:

De Officiis. Loeb Classical Library edition. Harvard 1913

De oratore (Neuvedená edice)

Epistulae ad Atticum. Winstedt, E.O.(ed.): Harvard 1912

Epistularum ad Familiares. Teubner edition. Lipsko 1885

Epistularum ad Quintum Fratrem Libri Tres. Teubner edition. Lipsko 1885

Laelius de Amicitia. Clifton Price edition 1902

Orator (Neuvedená edice)

Dostupné na WWW: <<http://www.thelatinlibrary.com/cic.html>> [cit. 30. 4. 2014]
(latina)

Columella, Lucius Iunius Moderatus: *De re rustica*. Loeb Classical Library edition. Harvard 1941. Dostupné na:

WWW: <<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Columella/>> (angličtina)

Columella, Lucius Iunius Moderatus. *De re rustica*. Lundström, V.(ed.) 1917. Dostupné na
WWW: <<http://www.thelatinlibrary.com/columella.html>> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Cornelius Celsus, Aulus: *De medicina*. Teubner edition. Lipsko 1915. Dostupné na WWW: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Celsus/home.html> [30. 4. 2014] (angličtina/ latina)

Ennius: In: *Remains of Old Latin II.*: Loeb Classical Library edition London 1926 str. 1- 466. Dostupné na WWW: <https://ia801002.us.archive.org/7/items/L294RemainsOfOldLatinIEnniusCaecilius/L294-Remains%20of%20Old%20Latin%20I%20Ennius%20Caecilius.pdf> [cit. 30. 4. 2014] (latina/angličtina)

Epiktétos: *Rukojeť*. Praha 1971

Fabius Pictor: *Historiae Graecae, Annales*. In.: *Historicorum Romanorum Reliquiae I*. Teubner edition. Lipsko 1914 str. 5-39, 113-116. Dostupné na WWW: https://openlibrary.org/books/OL14012152M/Historicorum_romanorum_reliquiae.> [cit. 30. 4. 2014] (latina/řečtina)

Fronto, Marcus Cornelius: *The Correspondence of Marcus Cornelius Fronto* I-II. Loeb Classical Library edition London 1919. Dostupné na WWW: https://openlibrary.org/works/OL1354276W/The_correspondence_of_Marcus_Cornelius_Fronto_with_Marcus_Aurelius_Antoninus_Lucius_Verus_Antoninus [cit. 30. 4. 2014] (latina/angličtina)

Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň 2007 (čeština/ latina)

Horatius Flaccus, Quintus: *Vavřín a réva: ódy, epódy, satiry, listy*. Praha 1972

Horatius Flaccus, Quintus: *Carmina, Epodi, Saturae, Epistulae*. Teubner edition. Lipsko 1912. Dostupné na WWW: <http://www.thelatinlibrary.com/hor.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Iunius Iuvenalis, Decimus: *Satiry*. Praha 1972

Iunius Iuvenalis, Decimus: *Saturae*. Bucheler edition. Berlín 1893. Dostupné na: <http://www.thelatinlibrary.com/juvenal.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Livius, Titus: *Dějiny* (sv.I-VII). Praha 1971 -1979

Livius, Titus: *Ab Urbe condita* (různé edice) Dostupné na WWW:
〈<http://www.thelatinlibrary.com/liv.html>〉 [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Lucilius, Gaius: In: *Remains of Old Latin III*. Loeb Classical Library edition. London 1938
str. 2- 418. Dostupné na WWW:
〈<https://archive.org/details/L329RemainsOfOldLatinIIILuciliusTheTwelveTables>〉 [cit. 30. 4.
2014] (latina/angličtina)

Lucretius Carus, Titus: *O přírodě*. 2.vyd. Praha 1971

Lucretius Carus, Titus: *De rerum natura* (Neuvedená edice). Dostupné na WWW:
〈<http://www.thelatinlibrary.com/lucretius.html>〉 [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Marcus Aurelius: *Hovory k sobě*. 2.vyd. Praha 1975

Martialis, Marcus Valerius: *Posměšky a jízlivosti*. Praha 1965

Martialis, Marcus Valerius: *Epigramy*. Praha 2005

Martialis, Marcus Valerius: *Epigrams* I-II. Loeb Classical Library edition. London 1950
(latina/angličtina)

Martialis, Marcus Valerius: *Epigrammata* (Neuvedená edice). Dostupné na WWW:
〈<http://www.thelatinlibrary.com/martial.html>〉 [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Musonius Rufus, Gaius: Sermones In: Lutz, C.: *Musonius Rufus: The Roman Socrates*.
Lectures and Fragments. Yale 1947. Dostupné na WWW:
〈https://sites.google.com/site/thestoiclifethe_teachers/musonius-rufus〉 [cit. 30. 4. 2014]
(angličtina)

Naevius, Gnaeus: In: *Remains of Old Latin II*. Loeb Classical Library edition London 1936
str. 45-165. Dostupné na WWW:
〈<https://archive.org/details/L314RemainsOfOldLatinIILiviusAndonicusNaeviusPacuviusAccius>〉 [cit. 30. 4. 2014] (latina/angličtina)

Nepos, Cornelius: *Životopisy slavných vojevůdců*. In: Antické válečné umění. Praha 1977 str. 33-160

Nepos, Cornelius: *De viris illustribus*. (Neuvedená edice). Dostupné na WWW: <http://www.thelatinlibrary.com/nepos.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Ovidius Naso, Publius: *Kalendář, Žalozpěvy, Listy z Pontu*. Praha 1966

Ovidius Naso, Publius: *Lásky, Listy milostné, Umění milovati, Jak léčit lásku*. Praha 1963

Ovidius Naso, Publius: *Proměny*. Praha 1956

Ovidius Naso, Publius:

Amores (Neuvedená edice)

Ars amatoria (Neuvedená edice)

Epistulae ex Ponto (Neuvedená edice)

Fasti (Neuvedená edice)

Heroides (Neuvedená edice)

Remedia amoris (Neuvedená edice)

Tristia (Neuvedená edice)

Metamorphoses (Neuvedená edice)

Dostupné na WWW: <http://www.thelatinlibrary.com/ovid.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Pacuvius, Marcus: In: *Remains of Old Latin II*. Loeb Classical Library edition London 1936 str. 157-324. Dostupné na WWW:

<https://archive.org/details/L314RemainsOfOldLatinIILiviusAndonicusNaeviusPacuviusAccius> [cit. 30. 4. 2014] (latina/angličtina)

Persius Flaccus, Aulus: *Satiry*. Praha 1990

Persius Flaccus, Aulus: *Saturae*. Gildersleeve, B. L. (ed). New York 1875. Dostupné na: <http://www.gutenberg.org/files/22119/22119-h/22119-h.htm> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Petronius: *Satyricon*. Praha 1971

Petronius: *Satyricon* (Neuvedená edice). Dostupné na WWW: <http://www.thelatinlibrary.com/petronius.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Plautus, Titus Maccius: *Amfitryon a jiné komedie*. Praha 1978
Plautus, Titus Maccius: *Komedie o strašidle*. Praha 1960
Plautus, Titus Maccius: *Maenechmové*. Praha 1890
Plautus, Titus Maccius: *Miles gloriosus aneb Tlučhuba*. Praha 1976.
Plautus, Titus Maccius: *Pseudolus*. Praha 1946
Plautus, Titus Maccius. Ed. F. Leo. Berlin 1895-96

Asinaria

Aulularia

Captivi

Casina

Cistellaria

Maenechmi

Mercator

Miles gloriosus

Mostellaria

Pseudolus

Dostupné na: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/searchresults?q=plautus> [cit. 30. 4. 2014]

Plinius Caecilius Secundus, Gaius (Plinius mladší): *Dopisy*. Praha 1988

Plinius Caecilius Secundus, Gaius. *Epistulae*. Teubner edition. Lipsko 1908. Dostupné na WWW: <http://www.archive.org/stream/cplinicacilise00kukugoog#page/n28/mode/2up> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Plinius Secundus, Gaius: *Kapitoly o přírodě*. Praha 1974

Plinius Secundus, Gaius: *The Natural History*. Bohn's Classical Library edition. 1855. Dostupné na WWW:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/searchresults?q=pliny> [cit. 30. 4. 2014] (angličtina)

Plinius Secundus, Gaius: *Naturalis Historia*. Teubner edition. Lipsko 1909. Dostupné na WWW:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/searchresults?q=pliny> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Plutarchos: *Moralia*. Loeb Classical Library edition. Harvard 1936 str. 328-357. Dostupné na WWW:

⟨<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Moralia>⟩ [cit. 30. 4. 2014] › (angličtina)

Plutarchos: *Jak se rozezná pochlebník od přítele*. In: *O lásce a přátelství*. Praha 1987 str. 137-185 (Quomodo adulator ab amico internoscatur?)

Plutarchos: *O lásce*. Praha 1967

Plutarchos: *O lásce rodičovské* In: *O lásce a přátelství*. Praha 1987 str. 99-108 (De amore prolis)

Plutarchos: *O výchově dětí* In: *O lásce a přátelství*. Praha 1987 str. 208-230 (De liberis educandis)

Plutarchos: *O zvědavosti; O tlachavosti; O poslouchání*. Praha 1940 (De curiositate, De garrulitate, De auditu)

Plutarchos: *Qustiones Romanae*. In: Plutarch: *Moralia*. Loeb Classical Library edition. Harvard 1936 str. 1-171. Dostupné na WWW:

⟨http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Moralia/Roman_Questions*/home.html⟩ [cit. 30. 4. 2014] (angličtina)

Plutarchos: *Rady manželské. Útěcha ženě. O lásce. Zlomky nezachované rozpravy*. Praha 1973 (Coniugalia praecepta, Consolatio ad uxorem, Amatorius)

Plutarchos: *Životopisy slavných Řeků a Římanů I*. Praha 2006

Plutarchos: *Životopisy slavných Řeků a Římanů II*. Praha 2007

Quintilianus, Marcus Fabius: *Základy rétoriky*. Praha 1985

Quintilianus, Marcus Fabius: *Institutio oratoria*. Loeb Classical Library edition. Harvard 1920-1922. Dostupné na WWW: ⟨<http://www.thelatinlibrary.com/quintilian.html>⟩ [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Sallustius Cispus, Gaius: *Catilinovo spiknutí; Válka s Iugurtou*. Praha 1988

Sallustius Cispus, Gaius:

Bellum Catilinae (Neuvedená edice)

Bellum Iugurthinum (Neuvedená edice)

Dostupné na: ⟨<http://www.thelatinlibrary.com/sall.html>⟩ [cit. 30. 4. 2014] (latina)

- Seneca, Lucius Aeneus: *Další listy Luciliovy*. Praha 1984
- Seneca, Lucius Aeneus: *Faidra*. Praha 2011
- Seneca, Lucius Aeneus: *Médea*. Hradec Králové 2002
- Seneca, Lucius Aeneus: *O blaženém životě* In: Seneca *O duševním klidu*. Praha 1999 str. 119-152
- Seneca, Lucius Aeneus: *O dobrodiních*. Praha 1992
- Seneca, Lucius Aeneus: *O duševním klidu* In: Seneca: *Útěchy*. Praha 1977 str. 201-248
- Seneca, Lucius Aeneus: *O hněvu* In: Seneca *O duševním klidu*. Praha 1999 str. 13-118
- Seneca, Lucius Aeneus: *O krátkosti života* In: Seneca *O duševním klidu*. Praha 1999 str. 153-182
- Seneca, Lucius Aeneus: *O laskavosti* In: Seneca *O duševním klidu*. Praha 1999 str. 277-316
- Seneca, Lucius Aeneus: *O prozřetelnosti* In: Seneca *O duševním klidu*. Praha 1999 str. 183-202
- Seneca, Lucius Aeneus: *O stálosti mudrce* In: Seneca. *Útěchy*. Praha 1977 str. 169-200
- Seneca, Lucius Aeneus: *Physical Science in the Time of Nero: being a translation of the Questiones Naturales of Seneca*. Clarke, J.(ed.). London 1910. Dostupné na WWW: <https://archive.org/stream/cu31924073426276#page/n7/mode/2up> [cit. 30. 4. 2014]
- Seneca, Lucius Aeneus: *The Tragedies of Seneca*. Miller, F. J. (ed.). London 1907. Dostupné na WWW: <https://archive.org/stream/tragediesseneca00senegoog#page/n6/mode/2up> [cit. 30. 4. 2014] (angličtina)
- Seneca, Lucius Aeneus: *Útěcha pro Marcii*. In: Seneca: *Útěchy*. Praha 1977 str. 9-58
- Seneca, Lucius Aeneus: *Útěcha pro matku Helvii*. In: Seneca: *Útěchy*. Praha 1977 str. 59-98
- Seneca, Lucius Aeneus: *Útěšný list Polybiovi*. In: Seneca: *Útěchy*. Praha 1977 str. 99-130
- Seneca, Lucius Aeneus: *Výbor z listů Luciliovi*. 2.vyd. Praha 1987
- Seneca Minor, Lucius Aeneus:
- Ad Helviam matrem* (Neuvedená edice)
 - Ad Marciam* (Neuvedená edice)
 - Ad Polybium* (Neuvedená edice)
 - De beneficiis* (Neuvedená edice)
 - De constantia sapientis* (Neuvedená edice)
 - De ira* (Neuvedená edice)
 - De tranquillitate animi* (Neuvedená edice)
 - Epistulae ad Lucilium* (Neuvedená edice)

Fabulae (Tragaediae) (Neuvedená edice)

Questiones Naturales (Neuvedená edice)

Dostupné na WWW: <http://www.thelatinlibrary.com/sen.html> [cit. 30. 4. 2014]
(latina)

Sisenna, Lucius Cornelius: In: *Historiae. Historicorum Romanorum Reliquiae I.* Teubner edition. Lipsko 1914 str. 277-297. Dostupné na WWW:

https://openlibrary.org/books/OL14012152M/Historicorum_romanorum_reliquiae [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Suetonius Tranquillus, Gaius: *Životopisy dvanácti císařů*. 4. vyd. Praha 1966

Suetonius Tranquillus, Gaius: *De vita Caesarum*. Teubner edition. Lipsko 1907. Dostupné na WWW:

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/home.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina/angličtina)

Statius, Publius Papinius: *Silvae; Thebaid; Achilleid*. Loeb Classical Library edition. London 1928. Dostupné na WWW: <https://openlibrary.org/works/OL970349W/Statius> [cit. 30. 4. 2014] (latina/angličtina)

Tacitus, Publius Cornelius: *Letopisy*. 3. vyd. Praha 1975

Tacitus, Publius Cornelius: *Dějiny* In: Tacitus: *Z dějin císařského Říma*, Praha 1976 str. 17-290

Tacitus, Publius Cornelius: *Rozprava o řečnících* In: Tacitus: *Z dějin císařského Říma*, Praha 1976 str. 365-408

Tacitus, Publius Cornelius:

Annales. Loeb Classical Library. Harvard 1914

Dialogus de oratoribus. Fisher, C.D. (ed.). Oxford 1906

Historiae (Neuvedená edice)

Dostupné na: <http://www.thelatinlibrary.com/tac.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Terentius Afer, Publius: *Hecyra*. In Terence: *The comedies of Terence*. New York 1896.

Dostupné na WWW: <http://www.gutenberg.org/ebooks/22188> [cit. 30. 4. 2014]

Terentius Afer, Publius: *Kleštětec; Formio*. Praha 1969

Terentius Afer, Publius: *Dívka z Andru*. Praha 1933

Terentius Afer, Publius:

Hecyra (Neuvedená edice)

Eunuchus (Neuvedená edice)

Andria (Neuvedená edice)

Phormio (Neuvedená edice)

Dostupné na WWW: <http://www.thelatinlibrary.com/ter.html> [cit. 30. 4. 2014]
(latina)

Varro, Marcus Terentius: *De re rustica*. Loeb Classical Library edition. Harvard 1934.

Dostupné na WWW:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Varro/de_Re_Rustica/home.html [cit. 30. 4. 2014] (angličtina/ latina)

Varro, Marcus Terentius: *Saturae Menippearum reliquiae*. Teubner edition. Lipsko 1865.

Dostupné na WWW:

https://openlibrary.org/works/OL15480482W/Saturarum_Menippearum_reliquiae [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Vergilius Maro, Publius: *Aeneis*. Praha 1970

Vergilius Maro, Publius: *Zpěvy rolnické a pastýřské*. Praha 1937

Vergilius Maro, Publius: *Aeneis, Buccolica, Georgica*. Greenough, J. B.(ed.): Boston 1900.

Dostupné na WWW: <http://www.thelatinlibrary.com/verg.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Velleius Paterculus: *Římské dějiny*. In: Velleius Paterculus a Florus: *Dvoji pohled na římské dějiny*. Praha 2013 str. 41-170

Velleius Paterculus: *Historia Romana*. (Neuvedená edice). Dostupné na WWW:

<http://www.thelatinlibrary.com/vell.html> [cit. 30. 4. 2014] (latina)

Vitruvius Pollio: *Deset knih o architektuře*. Praha 1979

Vitruvius Pollio: *De architectura*. Teubner edition. Lipsko 1899. Dostupné na WWW:

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Vitruvius/home.html> [cit. 30. 4. 2014]
(latina)

Literatura:

Aasgaard, R: *Children in Antiquity and Early Chritianity: Research History and Central Issues*. Familia 33, 2006 str. 23-46

Antalová, B.: *Ius vitae necisque a zásahy zákonodárcu do jeho aplikácie*. In: *Notitiae novae Facultis iuridicae Universitatis Matthiae Beli Nesolii*. Banská Bystrica 2002 str. 8-11

Aterman, K.: *Child Poverty in Ancient Rome: The Alimenta Italiae of the „Good Emperors“*. In: *Wurzburg Medizinhist Mitt*. 16, 1997 str. 151-72

Bakke, O. M.. *When children become people? The Birth of Childhood in Early Christianity*. Mineapolis 2005

Bakke, O. M.: *Upbringing Children in the Early Church*. *Studia Theologica* 60, 2006 str. 145-163

Balch, L. D. - Osiek, C. (ed.): *Early Christian Families in Context: an Disciplinary Dialouge*. Cambridge 2003

Bernstein, N.: *Cui parens non erat maximus quisque et vetustissimus pro parente: Paternal surrogates in imperial Roman Literature*. In: Ratzan, D. M. – Hübner, S. R.: *Growing up Fatherless in Antiquity*. Cambridge 2009 str. 241-256

Bondy, E: *Antická filosofie*. Praha 1994

Bradley, K. R.: *Discovering the Roman Family. Studies in Roman Social History*. New York 1991

Bradley, K. R.: *Slaves and masters in the Roman Empire*. New York 1987

Brtko, R. (ed.): *Římská rodina v sociálních a právných vztáhoch*. Bratislva 2007

Bunge, J. M. (ed.): *The Child in the Bible*. Cambridge 2008

Burian, J.: *Řím: Světla a stín antického velkoměsta*. Praha 1970

Burian, J.: *Římské impérium: vrchol a proměny antické civilizace*. 2.vyd. Praha 1997

Canfora, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2.vyd. Praha 2004

Cipro, M.: *Prameny výchovy: encyklopedie: galerie světových pedagogů. Od starověku k osvícenství*. Praha 2002

Coben, A. (ed.) - Rutter, B.: *Constructions of Childhood in ancient Greece and Italy*. Athens 2007

Conte, G. B.: *Dějiny římské literatury*. 2.vyd. Praha 2008

Craig A. Williams: *Greek love at Rome. The Classical Quarterly*. New Series, 45, 2, 1995 str. 517-539 Dostupné na WWW:: <http://www.jstor.org/stable/639540> [cit. 05.02. 2014]

- Curtius, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998
- Dasen, V.: *Roman birth rites of passage revisited*. *Journal of Roman Archeology* 22, 2009 str. 199-214
- De Coulanges, F.: *Antická obec*. Praha 1998
- Desen, V. (ed.): *Children, Memory and Family identity in Roman Culture*. Oxford 2011
- Dixon, S. (ed.): *Childhood, Class and Kin in the Roman World*. London and New York 2001
- Dixon, S. *The circulation of Children in Roman Society*. In: Corbier, M.: *Adoption and Fosterage*. Paris 1999 str. 217 - 230
- Dixon, S.: *Exemplary housewife or luxurious slut? Cultural representations of women in the Roman economy* In: F. McHardy – E. Marsahll (ed.): *Women's influence on classical civilisation*. London 2004 str. 56-74
- Dixon, S.: *The Roman Family*. Baltimore 1992
- Dixon, S.: *The Roman Mother*. London 1988
- Effenberger, K.: *O rodině*. *Právní rádce*. 5, 1 – 3, 1997 str. 55, 58, 56
- Evans, J. K.: *War, women and children in ancient Rome*. London and New York 1991
- Eyben, E.: *Family Planning in Graeco-Roman Antiquity*. *Ancient Society*. 11, 1980 str. 5-82
- Eyben, E.: *Restless Youth in Ancient Rome*. (2.vyd.) London 1993
- Francis, J.: *Children and childhood in the New Testament*. In: Barton, S. C.: *Family in Theological Perspective*. Edinburgh 1996 str. 65-85
- French, V.: *Children in Antiquity*. In: Hawes, J. M. - Hiner, R. (ed.): *Children in Comparative and Historical Perspective*. Greenwood 1990. str. 13-30
- Gardner, J. F. – Wiedmann, T.: *The Roman Household. A Sourcebook*. London and New York 1991
- Gardner, J. F.: *Family and Familia in Roman Law and Life*. Oxford 1998
- Gardner, J.: *Status, Sentiment and Strategy in Roman Adoption*. In: Corbier, M.: *Adoption and Fosterage*. Paris 1999
- Gray-Fow, M. J. G.: *The nomenclature and stages of Roman childhood*. University of Wisconsin-Madison 1985
- Groh, V.: *Život v antickém Římě*. Praha 1972
- Harris, W. V.: *Child-Exposure in the Roman Empire*. *The Journal of Roman Studies* 84/1994, str. 1-22 Dostupné na WWW: <http://www.jstor.org/stable/300867> [cit. 05. 02. 2014]
- Hazlett, I.(ed): *Rané křesťanství. Počátky a vývoj církve od do roku 600*. Brno 2009

- Hin, S.: *Family matters. Economy, culture and biology: fertility and its constraints in Roman Italy*. Princeton/Stanford University 2007 Dostupné na WWW: <http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/hin/100704.pdf> [cit. 14. 08. 2012]
- Horn, C. B. - Martens, J. W.: „*Let the Little Children come to me*“. *Childhood and children in Early Christianity*. Washington 2009
- Hošek, R. – Marek, V.: *Řím Marca Aurelia*. Praha 1990
- Christ, K.: *Krise a zánik římské republiky*. Praha 2010
- Johnston, E. I.: *How the Greeks and Romans Regarded History*. *Greece & Rome* 3, 7, 1933 str. 38-43 Dostupné na WWW: <http://www.jstor.org/stable/641467> [cit. 28. 03. 2013]
- Kertzer, D. I. – Saller, R. P. (ed.): *The Family in Italy from Antiquity to the Present*. New Haven 1993
- Klokner, T.: *Byrokratický aparát štátneho alimentáčného fondu od nástupu cisára Hadriana*. *Kultúrne dejiny* 3, 1, 2012 str. 6-24
- Kubelka, V.: *Římské reálie*. 4. vyd. Prostějov 1927
- Kuklica, P.: *Výchova a vzdelávanie v starom Ríme*. *Pedagogická Revue* 6, 1992 str. 455 - 469
- Laes, Ch.: *Children and Accidents in Roman Antiquity*. *Ancient Society* 34, 2004 str. 153-170
- Laes, CH.: *Children and Fables, Children in Fables in Hellenistic and Roman Antiquity*. *Latomus* 65, 4, 2006 str. 898-914
- Laes, Ch.: *Children in Roman Empire: outsiders within*. Cambridge 2011
- Laurence, R.: *Childhood in the Roman Empire*. *History Today* 55, 10, 2005 str. 21-27
- Lisový, I.: *Antické reálie I.: Rodina, stravování, obydlí*. Ostrava 2007
- Mantle, I. C.: *The Roles of children in roman religion*. *Greece & Rome* 49, 1, 2002 str. 85-106
- Markschies, Ch: *Mezi dvěma světy*. Praha 2005
- Minten, E.: *Roman attitudes towards children and childhood*. Stockholm 2002
- Murrányiová, D.: *Život rímskej spoločnosti v 1. a 2. storočí po Kristovi (na základe korešpondencie Gaia Plinia Mladšieho)*. *MEDEA* 9, 2005 str. 22-46
- Mustakallio, K. (ed.): *Hoping for continuity: childhood, education and death in antiquity and the Middle Ages*. Rome 2005
- Potter, D. S. - Mattingly, D. J.: *Life, Death and Entertainment in the Roman Empire*. University of Michigan 1999

- Radista, L. F.: *Augustus Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*. In: *Austieg und Niedergang der römischen Welt*. Teil II. Berlin and New York 1980 str. 278 - 339
- Rawson, B.(ed): *The Family in Ancient Rome*. 2.vyd. New York 1992
- Rawson, B.(ed.): *A Companion to families in the Greek and Roman World*. Malden 2011
- Rawson, B.: *Children and childhood in Roman Italy*. 2.vyd. Oxford 2009
- Rawson, B.: *Representations of Roman Children and Childhood*. *Antichthon* 31, 1997 str. 74-95
- Rawson, B.: *Spurii and the Roman View on Illegitimacy*. *Antichthon* 23, 1989 str. 10-40
- Saller, R. P.: *Patriarchy, property and death in the Roman Family*. Cambridge 1994
- Salway, B.: *What's in a name? A survey of Roman onomastic practice form c. 700 B.C. to A.D. 700*. *The Journal of Roman studies* 84, 1994 str. 124-145
- Sázava, Z.: *Biblická mozaika: Úvod do studia Nového zákona*. Praha 1998
- Shaw, B.: *Rising and Killing Children: Two Roman Myths*. *Mnemosyne* 55, 1, 2001 str. 31-77
- Sheidel, W.: *Growing up fatherless in antiquity. The demographic background*. Stanford University 2006 Dostupné na WWW:
<http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/060601.pdf> [cit. 14. 08. 2012]
- Scheidel, W.: *Roman funerary commemoration and the age at first marriage*. Stanford University 2005 Dostupné na WWW.:
<http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/110503.pdf> [cit. 14. 08. 2012]
- Scheidel, W.: *The Roman slave supply*. Stanford University 2007 Dostupné na WWW:
<http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/050704.pdf> [cit. 14. 08. 2012]
- Scheidel, Walter: *Epigraphy and demography: birth, marriage, family and death*. Princeton 2007 Dostupné na WWW: <http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/060701.pdf> [cit. 14. 08. 2012]
- Schumka, L.: *Children and toys in the Roman World*. Ottawa 1993
- Skřejpek, M.: *Moc bez hranic? (Právo otce římské rodiny nad životem a smrtí)*. *Právní rozhledy* 15, 2005 str. 549 - 557
- Sommerville, C. J.: *Rome and the collapse of the trustee family*: In: *Sommerville, C. J.: The Rise and fall of childhood*. New York 1990 str. 37- 49
- Stark, S. - Demjančuk, N. - Demjančuková, D.: *Kapitoly z filosofie výchovy*. Dobrá Voda u Pelhřimova 2003
- Stiebitz, F.: *Stručné dějiny římské literatury*. 4.vyd. Brno 1991

Šubrt, J: *Římská literatura*. Praha 2005

Šusta, J. a kol.: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Sv.II.: Římské impérium: Jeho vznik a rozklad*. Praha 1936

Todman, D.: *Childbirth in ancient Rome: From traditional folklore to obstetrics*. Australian and New Zealand Journal of Obstetrics and Gynecology 47, 2007 str. 82- 85

Treggiari, S. M: *Consent to the Roman Marriage some Aspects of Law and Reality*. Classical Views 26, 1982 str. 34-44

Treggiari, S.: *Domestic staff at Rome in the Julio-Claudian Period, 27 B.C. to A.D. 68*. Histoire Sociale - Social History 6, 1973 str. 241 -255

Treggiari, S.: *Lower Class Women in the Roman Economy*. Florilegium 1, 1979 str. 65-86

Veyne, P. (ed.): *A history of Private life I. From Pagan Rome to Byzantium*. Cambridge. 1987

Vrana. V.: *Matrimonium v římskom práve: vývoj manželského práva od najstarších čias do Justiniána*. Košice 2001

Wiedemann, T.: *Adults and Children in the Roman Empire*. London 1989

Resumé

Tato práce je zaměřena na téma dítěte a dětství v odlišných typech římské literatury v průběhu od 3. stol. př. n. l., v němž písemnictví podniká své první krůčky, přes období rozkvětu a vrcholu, jímž prošla ve “zlatém” a “stříbrném” věku, až do počátku úpadkové literární tvorby, jež se začíná projevovat ve 2. stol. n. l. Tato doba je též obdobím vzestupu a vrcholu římského impéria, obdobím, v němž se z římského městského státu stává vládce Středomoří.

Práce obsahuje osm kapitol, jež se zabývají rozbořem literárních pramenů (jež jsou představeny vždy v první části každé kapitoly) v souvislosti s otázkou, jaký obraz dítěte a dětství předkládají odlišné literární žánry. Každá kapitola je věnována jednomu specifickému typu literatury – poezii, satíře, filosofii, osobní korespondenci, dramatu, dějepisectví, naukové a encyklopedické literatuře. Vzhledem ke skutečnosti, že sledované období je též dobou vzniku a šíření křesťanství, zaslouží si zvláštní pozornost i rodící se křesťanská literatura, jež je zde prezentována texty Nového zákona.

Motiv dítěte a dětství v literatuře vymezeného období, která je psána vzdělanými muži převážně z vyšších společenských vrstev pro muže, je vskutku okrajový. Pokud tito autoři píšou o dětech, zmiňují především chlapce – chlapce svobodného původu z vyšších společenských kruhů, neboť tito chlapci představují pokračovatele a dědice rodin a tedy zajištění jejich kontinuity. Jsou budoucností a nadějí své rodiny, stejně jako budoucností Říma samotného.

Každý literární žánr má své typické rysy, které vycházejí z vnitřních pravidel literatury a z funkce daného díla. Otázkou je, zda vzhledem k okrajové pozornosti, již autoři věnují dětem ve svých dílech, může mít typ literatury, literární žánr, dopad na obraz dítěte a dětství, který nám ve svých dílech tito muži zanechali.

Na základě této práce se domnívám, že literární žánr ovlivňuje do určité míry obraz dítěte, jenž je v něm zachycen, zejména ve vztahu k funkci a záměru díla. Můžeme tak zaznamenat např.: téměř idylický obraz dítěte v poezii; cílené užití dítěte a rodinných vztahů jako prostředku ke kritice a výsměchu společnosti v satíře; okrajový zájem historiografické produkce; teoretický přístup filosofie nebo teologické aspekty v textech Nového zákona atd. Na druhou najdeme také řadu podobností ve zobrazení a vnímání dítěte – např.: vnímání dítěte ve vztahu k jeho budoucímu potenciálu, vidění dítěte jako křehké, nerozumné, nezkušené bytosti, která ještě není zcela kompletním “člověkem” a která potřebuje řádné formování a vedení, aby mohla v dospělosti naplnit své společenské role v souladu s obecným očekáváním

spoelčnosti. Společné je též zaměřování se na legitimní potomky, především na chlapce, a vnímání dítěte jako dědice a pokračovatele rodiny, budoucnosti rodiny a Říma nebo role dítěte jako sentimentálního prostředku atd.

Tato práce je také pojata jako možný podklad pro další studium tématu dětství v antickém Římě.

Summary:

This thesis deals with the topic of children and childhood in various types of ancient Roman literature during the period of the very first steps of ancient Roman writings in the 3rd century BC continuing with the flourishing period known as “the Gold” and “the Silver” age of Roman literature up to the beginning of literary decadence of the 2nd century AD. This is also the period of the rise and the glory of the Roman Empire, the period in which the city state of Rome became the sovereign ruler of the Mediterranean world.

The thesis consists of 8 chapters that analyse the question of the image of children and childhood in different types of Roman literature. Each chapter presents one literary genre – poetry, satire, philosophy, personal correspondence, drama, history, encyclopedical and instructive literature. Special attention in one chapter is given also to the topic of the child and childhood in the texts of The New Testament since it is also the time of the birth and the growth and spreading of the Christianity.

The topic of children and childhood is indeed a marginal motif in ancient literature – literature that is written by well-educated men, mostly of higher social ranks, and is written for men. When the authors write about the child, they chiefly refer to the boys - mostly to the free boys of higher social level as these boys represent the successors and heirs of the families and therefore the continuity, future and hope of the family. And they also represent the future of Rome itself.

Every type of literature has its typical function and rules, its specific purpose for which the work was written. The question is: given to the author's marginal attention towards children in the literature, can the type of the literature (if we take into account the function and the purpose of each genre) have any impact on the image of the child and childhood that the ancient authors have left for us?

I would argue in this thesis that there is indeed some influence of the literary genre especially if the purpose of the writing is considered. We could see for example the mostly idyllic picture of the poetry, the critical and mocking writing of the satire, the liminal interest of historical literature, the theoretical approach of the philosophy or the theological aspect of the New Testament etc. On the other hand, we can also see the similarities in picturing and perceiving a child - for example: perceiving the child according to his or her future potential as a fragile, unreasonable, unexperienced and not yet complete human being who is in need of proper formation so he or she could fulfill (properly and according to general social

expectations) their social roles as adults; the child as an heir and successor of the family, the future of the family and the future of Rome as well; concentration on the free, legitimate boys, sons; marginal attention to slave children and their unquestionable working potential; sentimental role of the child etc.

This work is also conceived as a possible background for further studies on the topic of childhood in ancient Rome.

Anotace

Tato práce se zabývá otázkou zobrazení dítěte a dětství v jednotlivých typech literatury římského období od 3. stol. př. n. l. do 2. stol. n. l. Zabývá se přístupem autorů k dětství a zachycení obrazu dítěte v souvislosti s literárními pravidly, funkcemi a účely díla. Prezentováni jsou nejvýznamnější autoři daného typu literatury a jejich díla, jež jsou vždy představeni v první části každé kapitoly, které následuje vlastní rozbor dochovaných pramenů. Zastoupeny jsou žánry poezie, satiry, filosofie, osobní korespondence, dramatu, historiografie, encyklopedické a naukové literatury a křesťanství.

Klíčová slova: obraz, dítě, dětství, vnímání, římská literatura, křesťanská literatura, žánr, poezie, satira, filosofie, osobní korespondence, drama, historiografie, encyklopedie, nauková literatura, Nový zákon

Počet znaků: 372 883

Annotation:

This thesis deals with the question of the image of a child and childhood in various types of literature in the period from 3rd century BC till the 2nd century AD. It deals with the authors' attitude towards childhood and their picturing of a child with consideration of the literary rules, functions and purposes of the writings. The most significant authors and their works (both introduced in the first part of each chapter; this part is then followed by the analysis of these historical sources) are represented in this work. This thesis examines the genres of poetry, satire, philosophy, personal correspondence, drama, historiography, encyclopedical and instructive literature and the New Testament.

Key word: image, child, childhood, perception, Roman literature, Christian literature, genre, poetry, satire, philosophy, personal correspondence, drama, historiography, encyclopedia, instructive literature, the New Testament.

Number of signs: 372 883